

Institut pro kriminologii
a sociální prevenci

Jan Tomášek a kol.

Zaměstnání jako faktor desistence

Zaměstnání jako faktor desistence

Jan Tomášek a kol.

Autorský kolektiv:

PhDr. Jan Tomášek, Ph.D.

Mgr. Petra Faridová

Mgr. Zuzana Kostelníková

Mgr. Hana Přesličková

Mgr. Jan Rozum

Mgr. Petra Zhřivalová, Ph.D.

Odborná a technická spolupráce:

Lucie Černá

Ilona Müllerová

Lucie Streichsbierová, DiS.

Recenzenti:

Mgr. Eva Heisslerová – ministerský rada Ministerstva práce a sociálních věcí

JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc. – Ústav sociální práce Univerzity Hradec Králové

Obsah

I. Úvod	8
I.1. Předmět a cíle výzkumu	10
I.2. Užité metody a výzkumné soubory	11
I.3. Základní terminologie	12
II. Zaměstnání a desistence	14
II.1. Teorie neformální sociální kontroly	17
II.2. Obecná teorie zločinu	18
II.3. Desistence jako racionální volba	19
II.4. Teorie kognitivní transformace	19
II.5. Narativní teorie	23
III. Evaluace projektu RUBIKON Centra z pohledu recidivy	28
III.1. Výběr výzkumného vzorku	29
III.2. Základní údaje o vzorku a komparace skupiny A a B	31
III.3. Vývoj dosavadní kriminální kariéry	35
III.4. Klienti RUBIKON Centra	37
III.5. Recidiva 39	
III.6. Komparace s výzkumem z roku 2014	43
IV. Kvalitativní analýza	46
IV.1. Výběr a základní charakteristiky výzkumného vzorku	47
IV.1.1. Desisteři	48
IV.1.2. Persisteři	49
IV.2. Metody sběru a analýzy dat	52
IV.3. Interpretace dat: desisteři	55
IV.3.1. Charakteristiky narací desisterů	56
IV.3.2. Proces desistence	57
IV.3.3. Působení významných životních událostí („turning points“)	59
IV.3.4. Faktory pozitivně ovlivňující proces desistence	61
IV.3.5. Faktory negativně ovlivňující proces desistence	65
IV.3.6. Budoucí cíle a plány desisterů	68
IV.4. Interpretace dat: persisteři	70
IV.4.1. Faktory desistence	70
IV.4.2. Schopnost reflexe a faktory podporující recidivu	73
IV.4.3. Copingové strategie	76
IV.4.4. Budoucí cíle a plány persisterů	77
IV.4.5. Recidiva jako proces	78
IV.5. Role zaměstnání	80
IV.5.1. Přínos zaměstnání	80
IV.5.2. Absence zaměstnání	82
IV.5.3. Překážky bránící v nalezení či udržení zaměstnání	83
IV.6. Osobní účinnost jako faktor desistence	85
V. Problematika zaměstnávání propuštěných osob očima expertů	88
V.1. Charakteristiky výzkumného souboru	90
V.2. Kvalifikovaný odhad nápadu	91

V.3.	Zájem o legální zaměstnání	92
V.4.	Překážky při hledání zaměstnání	94
V.4.1.	Záznam v Rejstříku trestů	95
V.4.2.	Zadluženost a exekuce	96
V.4.3.	Nedostatečné pracovní návyky	97
V.4.4.	Chybějící kvalifikace, nedostatečné vzdělání a praxe	97
V.4.5.	Neochota pracovat	98
V.4.6.	Nevhodné sociální podmínky	99
V.4.7.	Nedostatky v sociální komunikaci	99
V.4.8.	Užívání nealkoholových drog a nadužívání alkoholu	100
V.4.9.	Nedůvěra v instituce	100
V.4.10.	Zdravotní problémy	101
V.4.11.	Názor na překážky podle profesní příslušnosti expertů	101
V.5.	Propuštění z vězení a ostatní uchazeči o zaměstnání	104
V.6.	Skutečné důvody pro nepřijetí do zaměstnání	105
V.7.	Uplatnění pro propuštěné osoby	106
V.8.	Příprava na vstup na pracovní trh ve věznicích	107
V.9.	Činnost Úřadu práce	111
V.10.	Názory pracovníků Úřadu práce	113
V.10.1.	Nástroje aktivní politiky zaměstnanosti	114
V.10.2.	Systém dotovaných míst	115
V.11.	Doporučení pro další rozvoj politiky zaměstnávání	116
VI.	Názory a zkušenosti pracovníků organizace RUBIKON Centrum	122
VII.	Závěry	130
	Resumé	136
	Summary	144
	Citovaná literatura	152
	Přílohy	158

I.

Úvod

Skutečnost, zda jedinec má, nebo nemá stálé zaměstnání, je v kriminologii tradičně chápána jako jeden z významných faktorů, které mohou souviset s kriminálním jednáním. Důvodů, proč můžeme vztah mezi těmito dvěma proměnnými očekávat, je více. Zaměstnání představuje zajištění legálních příjmů, vhodnou strukturaci času i sociálně příznivé vzory chování, s nimiž se zaměstnaný člověk na pracovišti zpravidla setkává, a to za současného vystavení se přirozené a neformální sociální kontrole. Nezanedbatelným prvkem může být také nárůst sebevědomí či posílení víry ve vlastní schopnosti a dovednosti, které zaměstnáním získaný společenský status vyvolá. Výzkumy kriminální kariéry naznačují, že nalezení uspokojivého pracovního poměru může být „zlomovým okamžikem“, který významně přispěje k jejímu ukončení. Zároveň ovšem z řady z nich vyplývá, že se nejedná o pevnou a vždy přítomnou vazbu mezi příčinou a následkem, neboť do hry zde vstupují faktory další, jako je například věk či osobní postoje daného jedince. Často dokonce není snadné rozhodnout, zda bychom v konkrétním případě měli zaměstnání chápat jako důvod, proč dotyčný trestné činnosti zanechal, anebo spíše oba tyto jevy brát jako důležité koreláty, které doprovázejí celkovou proměnu jeho osobnosti či životního stylu.

Zásadním tématem je zaměstnávání pro kriminální politiku. Zatímco o reálném efektu různých typů trestů se vedou spory a kriminologické výzkumy o něm podávají rozporuplné zprávy, snaha najít pracovní uplatnění pro odsouzené osoby či pro jedince propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody je jedno z mála preventivních opatření, o jehož praktickém smyslu pochybuje málokdo. Minulost spojená s trestnou činností se však bohužel často stává překážkou při vstupu na trh práce, neboť mnoho zaměstnavatelů požaduje po uchazečích čistý Rejstřík trestů. Šance na úspěšné znovu-začlenění jedinců usilujících o změnu dosavadního a společensky neúnosného stylu života se díky tomu omezuje. Přehlížet nelze ani fakt, že řada pachatelů má pouze základní vzdělání, což jejich vyhlídky na získání uspokojivé pracovní pozice dále snižuje, a výjimečná u nich nebývá ani absence základních pracovních návyků, které si během dosavadního života buď nevytvořili vůbec, nebo došlo k jejich ztrátě vlivem dlouhodobého pobytu ve výkonu trestu odnětí svobody.

Ve světě se můžeme setkat s mnoha projekty, které se snaží šanci osob s trestní minulostí na pracovní uplatnění zvýšit. Nejčastěji jde o formu nepřímé preventivní strategie rozvíjené v rámci sociální politiky, a to jak na místní, tak celostátní úrovni. Nabývá zpravidla podoby profesních výcviků či nabídky možnosti získat praktické pracovní zkušenosti, eventuálně přímo v rozšiřování pracovních možností. Velkou roli hrají také nestátní neziskové organizace. Ačkoli jsou jejich možnosti omezené v kapacitě klientů, jimž mohou své služby nabídnout, přínos těchto aktivit je nezanedbatelný, a to minimálně ve smyslu šance, která je díky nim poskytnuta jedincům motivovaným svůj život změnit společensky žádoucím směrem.

Jednou z organizací, která projekty uvedeného typu rozvíjí v našich podmínkách, je RUBIKON Centrum. Osobám s trestní minulostí nabízí pracovní a dluhové poradenství, stejně jako samotné zprostředkování zaměstnání. Umožňuje získat větší přehled o nabídce pracovních příležitostí, konzultovat zpracování životopisu a motivačního dopisu, připravit se na pracovní pohovor i naučit se před zaměstnavatelem hovořit o své trestní minulosti. RUBIKON Centrum navíc aktivně vyhledává a oslovuje vhodné zaměstnavatele a nabízí

jim bezplatnou službu výběru a prověření uchazeče na místo, které chtějí obsadit. Tyto služby poskytoval v době našeho výzkumu v pěti městech České republiky, a to v Praze, Ústí nad Labem, Chebu, Kutné Hoře a Kolíně.

Pracovníci RUBIKON Centra si uvědomují, že ačkoli mají od řady klientů pozitivní odezvu a vědí, že se jim podařilo díky projektu zaměstnání najít, je nutné ověřovat jeho celkovou efektivitu také z jiných hledisek. Vyhnout se přitom nelze ani kritériu, které je v oblasti resocializace pachatelů a posuzování účinnosti různých opatření považováno za zcela zásadní – tedy otázce míry následné recidivy osob, které programem prošly. Proto se rozhodli oslovit Institut pro kriminologii a sociální prevenci s nabídkou spolupráce na výzkumu, který by zkušenosti klientů a vliv zmíněného projektu na jejich kriminální kariéru zhodnotil pomocí standardních výzkumných metod a technik. Tento záměr podpořilo vedení Ministerstva spravedlnosti ČR. Ochotu podílet se na výzkumu vyslovilo také ředitelství Probační a mediační služby ČR (dále v textu PMS), která s RUBIKON Centrem dlouhodobě spolupracuje.

Výsledkem společného snažení všech uvedených institucí je tato odborná monografie. Její obsah je bohatší, než autoři původně předpokládali. V průběhu řešení projektu se naskytla možnost podílet se na činnosti pracovní skupiny, která obdobnou problematiku řešila v rámci realizace nové Koncepce vězeňství a v níž působí zástupci PMS, Ministerstva práce a sociálních věcí, Ministerstva spravedlnosti, Vězeňské služby a Generálního ředitelství Úřadu práce. Z jejich setkání vzešel podnět na realizaci dotazníkového šetření, které by zmapovalo názory a zkušenosti pracovníků organizací či institucí, které mohou osobám s trestní minulostí v jejich snaze o uplatnění na pracovním trhu pomoci (tedy sociálních pracovníků působících ve věznicích, sociálních kurátorů, probačních pracovníků a pracovníků Úřadu práce). Obraz, který náš výzkumný projekt ke zkoumané problematice přináší, se díky tomuto šetření stal ještě plastičtější.

I.1. Předmět a cíle výzkumu

Výzkum se primárně zaměřil na pachatele trestné činnosti, kteří se zúčastnili projektu pracovního a dluhového poradenství organizace RUBIKON Centrum. Zkoumána byla role pracovního uplatnění v jejich dalším životě, a to v přímé vazbě na pokračování, nebo ukončení kriminální kariéry. Naši snahou bylo zachytit a popsat jejich důležité charakteristiky v souladu s kriminologickými poznatky či teoriemi o vývoji kriminální kariéry a o vlivu významných životních událostí na desistenci.

Hlavní cíle výzkumu byly stanoveny následujícím způsobem:

- ověřit předpoklad, že nalezení a udržení stabilního zaměstnání prostřednictvím účasti na projektu organizace RUBIKON Centrum působí jako faktor významně podporující desistenci jeho absolventů;
- porovnat míru recidivy absolventů programu a (kvazi)kontrolní skupiny pachatelů trestné činnosti, kteří programem organizace RUBIKON Centrum neprošli;
- za účelem ověření poznatků vyplývajících ze zahraničních kriminologických výzkumů a prohloubení dosavadního poznání porovnat prvky typu osobní příčinné orientace, sebepojetí, vnímané osobní účinnosti i dalších fenoménů u absolventů programu

RUBIKON Centra, kteří ve stanoveném časovém horizontu další trestnou činnost nepáchají, a u (kvazi)kontrolní skupiny pachatelů, kteří programem neprošli, nejsou zaměstnání a trestnou činnost nadále páchají.

Dílčí cíle výzkumu jsme vymezili jako:

- zpracování teoretické studie shrnující dosavadní poznatky o dané problematice u nás i v zahraničí;
- identifikaci a srovnání vybraných relevantních charakteristik „úspěšných“ a „neúspěšných“ desisterů, včetně analýzy jejich životních příběhů;
- zmapování zkušeností a názorů pracovníků RUBIKON Centra, probačních pracovníků, vězeňských sociálních pracovníků, sociálních kurátorů a pracovníků Úřadů práce se zaměstnáváním osob s trestní minulostí a s překážkami, jimž v tomto procesu čelí.

I.2. Užití metody a výzkumné soubory

Vzhledem k zaměření projektu bylo využito **kvantitativních i kvalitativních metod** sběru a vyhodnocení dat. Konkrétně se jednalo o:

- analýzu odborné literatury za účelem seznámení se s aktuálním stavem poznatkové základny zkoumané problematiky;
- analýzu relevantních dokumentů (opisů Rejstříku trestů a pracovních spisů RUBIKON Centra);
- hloubková interview a vybrané psychodiagnostické techniky;
- dotazníkové šetření mezi vězeňskými sociálními pracovníky, sociálními kurátory, pracovníky Úřadu práce, pracovníky PMS a pracovníky RUBIKON Centra.

Ke zpracování dat byly využity metody a techniky deskriptivní statistiky a kvalitativní obsahová (narativní) analýza.

Je třeba zdůraznit, že při práci s veškerými daty bylo postupováno v souladu s obecně závaznými právními předpisy ČR (včetně předpisů na **ochranu osobních údajů**) a byly respektovány etické zásady vědecko-výzkumné práce. Všem respondentům bylo zaručeno, že výstupy z výzkumu budou ve finálním zpracování anonymní, tedy nebude možné je vztáhnout k jakékoli konkrétní osobě.

Pro účely naplnění hlavního cíle výzkumu (viz výše) byl vytvořen **výběrový soubor** 44 klientů RUBIKON Centra, kteří se v první polovině roku 2014 úspěšně zapojili do příslušného projektu, a pracovníci této organizace mohli doložit, že se jim na jeho základě podařilo následně získat zaměstnání. Podmínky pro zařazení do našeho souboru tak logicky vycházely z **výběrových kritérií** samotného RUBIKON Centra. To své služby v příslušné době nabízelo klientům s trestní minulostí, kteří aktuálně vykonávali alternativní trest či byli v posledních dvou letech propuštěni z vězení, tato skutečnost byla důvodem jejich nezaměstnanosti a zadluženosti, chtěli si najít zaměstnání a byli motivováni svou zadlužeností i jiné problémy řešit¹. RUBIKON Centrum naopak odmítalo klienty, kteří si stabilní zaměstnání nehledali (měli zájem jen o práci „načerno“ či o brigády), byli závislí (drogy, alkohol, automaty), případně se v systému trestní justice ocitli již déle než před

¹ V současnosti je již metodika výběru klientů do programu mírně pozměněna.

dvěma roky. Z části výběrového souboru byl posléze vytvořen také **výběrový podsoubor**, v jehož rámci proběhlo kvalitativně a psychodiagnosticky zaměřené šetření. Jeho cílem bylo blíže zkoumat a analyzovat vybrané charakteristiky úspěšných desisterů (tedy osob, kterým se podařilo ukončit kriminální kariéru).

Díky zapojení PMS do našeho projektu bylo možno vytvořit také **(kvazi)kontrolní výběrový soubor**, a to na základě předem stanovených a kriminologicky relevantních znaků. Vzhledem k zaměření a cílům výzkumu jsme se zajímali o jedince, kteří podle informací dohlížejícího probačního pracovníka neměli v říjnu 2015 stálý pracovní poměr. Soubor byl záměrně vybrán ve spolupráci se středisky PMS ve stejných lokalitách, kde v daném době probíhal projekt RUBIKON Centra (tedy v Praze, Ústí nad Labem, Chebu, Kutné Hoře a Kolíně). Zařazeno do něj bylo celkem 83 osob. Také z tohoto souboru byl následně vytvořen **výběrový podsoubor**, v tomto případě představující vzorek „neúspěšných“ desisterů. Podrobněji je postup výběru klientů RUBIKON Centra i PMS popsán v kapitole třetí a čtvrté, v níž jsou pak také podrobněji představeny a teoreticky přiblíženy psychodiagnostické nástroje a techniky užití při rozhovorech s respondenty zařazenými do obou výběrových podsouborů.

Expertní dotazníkové šetření mezi pracovníky organizací, které řeší otázky zaměstnávání osob s trestní minulostí, proběhlo v podzimních měsících roku 2016. Zaměřilo se na jejich kvalifikované názory, odhady i zkušenosti, a to se zvláštní pozorností věnovanou překážkám, jimž uchazeči o práci se záznamem v Rejstříku trestů čelí, stejně jako doporučením, jak situaci v této oblasti zlepšit. Odpovědi se podařilo získat od 80 sociálních pracovníků působících ve věznicích, 153 pracovníků Úřadu práce, 40 vedoucích středisek PMS a 126 sociálních kurátorů. Dotazník vyplnilo také 12 pracovníků RUBIKON Centra, kteří na jeho pobočkách výše zmíněný projekt realizují. Bližší charakteristiky těchto souborů popisuje kapitola pátá.

I.3. Základní terminologie

Ústředním tématem výzkumného projektu je **desistence**. Tímto termínem označujeme ukončení kriminální kariéry, respektive proces, jehož podstatou je dlouhodobé zdržení se kriminálního chování u jedinců, pro něž bylo až dosud příznačné. Jak bude poukázáno v následující kapitole, jednoznačná a všemi akceptovaná definice desistence dosud neexistuje, a mezi odborníky nepanuje shoda ani v názoru na význam jednotlivých faktorů, které daný proces ovlivňují. Od termínu desistence odvozujeme také další výrazy, a to sloveso **desistovat** (tedy ukončit kriminální kariéru) a podstatné jméno **desister** (jedinec, který procesem desistence úspěšně prošel). V zahraniční kriminologické literatuře se hojně využívá také pojmu **persister**, a to jako označení pro pachatele, který v kriminální kariéře naopak pokračuje. Tam, kde jsme to považovali za nutné či nejvíce vystihující, pracujeme s tímto výrazem též (zejména v kapitole čtvrté). Předpokládáme, že vzhledem k rostoucímu významu těchto termínů pro současné kriminologické bádání se brzy začnou i u nás běžně používat a autoři je nebudou nuceni překládat.

Stěžejním pojmem pro posuzování kriminální kariéry a jejího pokračování, nebo naopak ukončení, je **recidiva**. Vymezit ji můžeme různým způsobem, a to přinejmenším ve smyslu trestněprávním, kriminalisticko-statistickým či kriminologickým. Vzhledem

k povaze našeho výzkumu i ke zdrojům dat, z nichž jsme vycházeli, jsme recidivu chápali v širším smyslu jako další trestnou činnost, které se dopustil jedinec již dříve trestaný. V empirické části výzkumu jsme čerpali informace z **Rejstříku trestů**, a tak se pro nás znakem recidivy stal záznam o novém odsouzení.

II.

Zaměstnání a desistence

Desistenci označujeme opuštění kriminální kariéry, tedy konec období, po které se jedinec dopouštěl trestné činnosti. Jak zdůrazňuje S. Farrall a A. Calverley (2006), mělo by se jednat o konec trvalý, nikoli o přestávku či pauzu, po níž se pachatel k trestné činnosti vrátí. Platí přitom, že určité časové proluky mezi jednotlivými skutky jsou pro pachatele charakteristické, a to i v případě mnohonásobných recidivistů – ani v jejich kriminální kariéře nejde o souvislou činnost, která by se podobala kariéře typické pro běžné zaměstnání, nýbrž o spíše sporadické akty (Maruna, 2001). Desistenci je od těchto „přestávek“ nutné odlišit, neboť u jedince definitivně opouštějícího kriminální kariéru očekáváme výraznější změny, a to zejména ve smyslu přijetí nové, nekriminální identity (King, 2014). Vhodným modelem, který nám umožní tuto proměnu popsat, je rozlišení desistence na **primární** a **sekundární**. Zatímco v prvním případě může jít prakticky o jakékoli období, po které se pachatel trestné činnosti nedopouští, sekundární desistence je spojena se zavržením dosavadní sociální role a o přijetí rolí nových, nekriminálních (Maruna, LeBell, Mitchell, & Naples, 2004).

S postupným rozvojem teorií, které se příčiny a podmínky desistence pokoušejí vysvětlit, se setkáváme od 70. let dvacátého století, přičemž výrazně se zájem o tuto problematiku zvýšil v letech devadesátých. Impulzem byly rozsáhlé **longitudinální výzkumy**, které přesvědčivě doložily, že většina pachatelů dopouštějících se trestné činnosti v období dospívání následně v pozdějším věku v kriminální kariéře nepokračuje (Weaver, 2016). Ukazuje se dokonce, že do věku osmadvaceti let desistuje 85 % jedinců, kteří trestnou činnost páchali opakovaně (Ward & Maruna, 2007). Mnoha výzkumy ověřená vazba mezi věkem a kriminalitou je v odborné literatuře popisována termínem **věková křivka kriminality** (Soothill, Fitzpatrick, & Francie, 2009). Platnost tohoto vztahu se podle očekávání daří doložit i českým autorům (viz např. Moulisová, 2009; Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2015).

Budeme-li hledat faktory, které v kriminologických studiích figurují jako relativně spolehlivý **prediktor desistence**, získání zaměstnání je jedním z nejvýraznějších (Tripodí, Kim, & Bender, 2010). Za ověřené lze považovat souvislosti mezi nezaměstnaností a vysokou mírou recidivy, stejně jako skutečnost, že rozsah a frekvence trestné činnosti s nalezením uspokojivého zaměstnání významně klesá (Vennard & Hedderman, 2009). V longitudinálních výzkumech se sledované osoby obvykle dopouštějí trestných činů signifikantně častěji v době, kdy jsou nezaměstnané, než v období, kdy mají pracovní poměr (Farrall, 2004). Současně ale platí, že právě osoby s trestní minulostí mají s uplatněním na trhu práce značný problém. Záznam v Rejstříku trestů představuje **společenské stigma**, a to do té míry, že jej někteří zaměstnavatelé vnímají jako signál nežádoucích vlastností potenciálního uchazeče o práci. Jak ukazují experimentální studie, jedinec s kriminální minulostí je oproti netrestaným osobám výrazně častěji při ucházení se o práci odmítnut (Pager, 2003). V České republice uskutečnila šetření tohoto typu Onuferová (2016), která rozesílala fiktivní životopisy na reálné nabídky práce ve čtyřech krajích České republiky. Zjistila, že ve výsledcích netrestaných a trestaných byl statisticky významný rozdíl, kdy z 205 reakcí na nabídky práce bylo v případě netrestaného člověka úspěšných 67 pokusů (33 %), zatímco v případě trestaného pouze 36 (18 %). Bývalý vězeň by tak podle autorky musel rozeslat téměř dvakrát více žádostí o práci, aby se dostal na stejnou úroveň pozitivní odezvy jako netrestaný jedinec.

Pro osoby s kriminální minulostí navíc často platí, že nemají **dostatek pracovních zkušeností a potřebných dovedností** (Tripodi, Kim, & Bender, 2010). Řada z nich čelí také dalším problémům, které jejich vstup na pracovní trh ještě více komplikují – například bezdomovectví, dluhům nebo závislosti na návykových látkách (Vennard & Hedderman, 2009). Za určitých okolností můžeme pozorovat pomyslný „**začarovaný kruh**“, kdy nezaměstnanost vede k většímu riziku spáchání trestného činu, a trestný čin sám, za který je pachatel odsouzen, následně k menší pravděpodobnosti, že najde pracovní uplatnění (Skardhamar & Telle, 2009). Problémy se zaměstnáváním osob s trestní minulostí byly opakovaně zdokumentovány také v našich podmínkách (srov. např. Rozum, Jarkovská, & Kotulan, 2004; Rozum, Kotulan, & Tomášek, 2008), přičemž se ukazuje, že za jednu z největších překážek účinné resocializace je považuje velká část pracovníků justičního systému (Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2014; Tomášek, Diblíková, & Scheinost, 2016).

Přes uvedená fakta zůstává **vysvětlení samotné vazby mezi zaměstnáním a desistencí** pro výzkumníky výzvou, neboť není zcela zřejmé, zda se jedná o příčinnou souvislost, nebo o jiný typ vztahu (Uggen, 2000). Podle Skardhamara (2012) se v tomto smyslu nabízejí celkem **tři teoretické modely**. První z nich pracuje s hypotézou „**bodů obratu**“, tedy se zaměstnáním coby zlomovou životní událostí. Nahlíží ho jako vnější faktor, který má potenciál spustit proces desistence. Ta má pak sama charakter bezděčné reakce na objektivní změny v životní situaci daného jedince. Ukazuje se, že někteří pachatelé opouštějí kriminální kariéru, aniž by si takový záměr přímo uvědomili. Do nalezení práce investují tolik času a energie, že získaný post nehodlají ohrozit jakýmkoli přestupky proti zákonu. Tento model sice připouští určitou roli vlastní vůle jedince v procesu desistence, ale důraz klade na strukturální změny, které se stávají katalyzátorem dlouhodobých změn v chování.

Jiný pohled nabízejí teorie, pro které je zásadní význam **změn na individuální úrovni**, neboť právě ony vytvářejí základní podmínku pro zanechání kriminálního životního stylu. Samo zaměstnání tak desistenci nevyvolá, není-li pachatel vnitřně rozhodnut, že chce žít v souladu se zákonem. Vnímat jej proto můžeme spíše jako faktor, který má silný potenciál udržet a posílit proces desistence, k jehož zahájení již v subjektivní rovině došlo.

Do roviny následku, nikoli příčiny desistence, pak staví zaměstnání třetí z nabízených modelů. Skutečnost, že si jedinec najde práci, chápe jako **vyústění přirozeného vývoje**, tedy zrání a postupného „usazování se“. Oproti předchozímu pojetí vidí základní podmínku pro úspěšný vstup na pracovní trh komplexněji. Nejde jen o připravenost ve smyslu psychologickém, ale také o trvalejší změny na úrovni samotného chování. Pro pachatele, kteří v kriminální kariéře pokračují, je naopak často nepředstavitelné, že by zvládli sociální role typické pro dospělého a zralého jedince.

Každý z těchto modelů má mezi kriminology své zastánce i kritiky. Většina se sice v zásadě shodne, že desistence je dynamický proces, který vyplývá z **interakce mezi interními a externími faktory**, avšak povaha této interakce je pojmána různě, a to zejména s ohledem na roli samotného jedince (Healy, 2010). LeBel a kol. (2008) připodobňují tento problém k řešení legendární filozofické otázky, zda bylo dříve vejce, nebo slepice. Odpověď je podle nich možno hledat pomocí **tří modelů**, a to silně subjektivního, silně sociálního a subjektivně-sociálního.

Prvně jmenovaný vychází z předpokladu, že zásadním činitelem desistence je **mysl jedince** (respektive jeho vůle či motivace). Na něm samotném záleží, zda se rozhodne změnit, a to ve smyslu přijetí nové, nekriminální identity. Externí faktory a události nemají vliv žádný, a nebo představují pouhé koreláty zmíněných změn. Zatímco v prvním případě můžeme očekávat, že desistence nebude se získáním zaměstnání korelovat vůbec (rozhodne-li se pachatel, že ukončí kriminální kariéru, je zcela bezvýznamné, zda má, či nemá zaměstnání), ve druhém se určitý vztah projeví, avšak obě proměnné se odvíjejí od vlastní vůle dotyčného jedince. V praxi to může znamenat, že „napravený“ pachatel s větší pravděpodobností hledá práci (obdobné konstatování může platit také o dalších „bodech obratu“, jako je nalezení partnerky či založení vlastní rodiny). Obecně tedy **subjektivní model** počítá s tím, že zaměstnání není příčinou desistence, ale jedním z jevů, s nimiž se coby s jevy průvodními setkáme u osob rozhodnutých změnit svůj život.

V **modelu sociálním** je zaměstnání považováno za faktor, který rozhodne o tom, zda jedinec dokáže, nebo nedokáže desistovat. Body obratu chápe jako externí činitele, které se v životě vyskytují na víceméně náhodném principu. Pachatel je sice může ovlivnit vlastní vůlí, avšak pouze do určité míry. Budeme-li u konkrétního jedince uvažovat o pravděpodobnosti desistence, objektivní sociální podmínky pro nás budou významnějším prediktorem než jeho vlastní odhodlání či motivace.

Subjektivně-sociální model naproti tomu předpokládá, že vliv na desistenci mají jak faktory subjektivní, tak faktory sociální. Dochází k tomu může dvěma způsoby. V prvním případě může nastat situace, že obě skupiny faktorů k desistenci přispívají, ale pouze jako nezávislé proměnné. Na vůli či motivaci pachatele ukončit kriminální kariéru tak sice záleží, avšak riziko recidivy s tímto faktorem souvisí jen do určité míry. Obdobně je tomu s faktory sociálními, respektive s překážkami, kterým pachatel v procesu desistence čelí. V tomto smyslu se subjektivně-sociální model výrazně liší od obou předchozích. Druhý z uvedených způsobů, jak uvažovat o kombinaci sociálních a subjektivních faktorů, pak pro změnu vychází z představy, že subjektivní faktory mají na desistenci nepřímý vliv, a to prostřednictvím faktorů sociálních. Pachatel, který projevuje velkou snahu získat zaměstnání, tak například úspěchem v tomto úsilí posiluje svou šanci na desistenci. Jinými slovy řečeno, vliv sociálních faktorů je podmíněn úrovní některých faktorů subjektivních, neboť motivovaný jedinec je schopen plně využít nabízejících se příležitostí. K úspěšné desistenci jsou proto nezbytné faktory obojího typu.

Lze konstatovat, že v tomto, Le Belem a jeho kolegy nastíněném rámci možných přístupů, se pohybují konkrétní **kriminologické teorie** usilující o vysvětlení vztahu mezi zaměstnáním a desistencí. Na následujících řádcích shrnujeme ty, které považujeme za nejvýznamnější, a to i vzhledem k charakteru empirické části našeho výzkumného projektu.

II.1. Teorie neformální sociální kontroly

Hypotéza o významu určitých životních událostí pro ukončení kriminální kariéry se poprvé objevila v díle Sampsona a Lauba (1993), v němž představili svou teorii **věkově odstupňované neformální sociální kontroly** (age-graded theory of informal social control). Tvrdí, že s postupným stárnutím sociální investice pachatelů v zaměstnání i v rodině rostou a nabývají na významu jak ve smyslu důležité emocionální podpory, tak neformální sociální

kontroly. Vazby a vztahy, které si jedinec vytváří, produkují sociální kapitál. Pokračování v kriminální kariéře by jeho získání ohrozilo, což u jedince vede ke vzniku a postupnému upevnění důležitých mechanismů vnitřní sebekontroly.

V pozdějších pracích citovaní autoři popisují krátkodobý a externí vliv **bodů obratu** na kriminální kariéru podrobněji (srov. např. Laub & Sampson, 2001). Stabilní zaměstnání podle nich stanovuje jasný rámec denním **rutinním aktivitám**. Nejde jen o čas, který jedinec tráví smysluplnou činností přímo na pracovišti, ale také o to, že zaměstnání ovlivní způsob, jak tráví volný zbytek dne. Chce-li si práci udržet, musí se vyvarovat aktivit, které by mu následně znemožnily do zaměstnání v požadovanou dobu dorazit a podávat v něm uspokojivý výkon (musí se tedy například zdržet nadměrného pití alkoholu či užívání drog). Do teoretického rámce desistence již oproti původnímu dílu autoři částečně zahrnují **akční faktory**, nicméně k ukončení kriminální kariéry podle nich dochází spíše nepřímo a nevědomě, tedy prostřednictvím řady dílčích „dobrých rozhodnutí“, učiněných v oblasti zaměstnání a vztahů, spíše než prostřednictvím kognitivních změn či transformací a posunů v rámci jedincovy identity.

Významu **vztahů na pracovišti** se podrobně věnují Wright a Cullen (2004), kteří hypotézu o neformální sociální kontrole, jíž je zaměstnanec vystaven, rozvíjejí o další dimenzi. Vstup do zaměstnání podle nich přináší kromě jiného i kontakt s novými lidmi, přičemž od kvality a významu těchto vztahů se může odvíjet skutečnost, zda a v jaké míře se potřebný sociální kapitál rozvine. Spolupracovníci jsou zdrojem informací nejen o práci samotné či o výsledcích, které zaměstnavatel očekává, ale též o obecnějších normách a pravidlech, podle nichž se řídí běžné mezilidské kontakty na pracovišti. Wright s Cullenem upozorňují, že i v tomto prostředí nachází uplatnění Sutherlandova **teorie diferenciálních asociací**, kdy velmi záleží, s kým konkrétním přichází jedinec do styku. Kolegové a spolupracovníci mohou být na jednu stranu nositeli prosociálních vzorců chování, které přispějí k úspěšné desistenci (tím spíše, pokud vztah k nim nahradí dřívější problematické vztahy k delikventním vrstevníkům), avšak efekt může být i opačný, představují-li tito lidé vzorce nevhodné. Empiricky byly takové jevy zaznamenány například na poli kriminality bílých límečků, a zejména pak na pracovištích, kde se schází velké množství mladistvých, z nichž řada konvenční hodnoty nevyznává. Zaměstnání tohoto druhu pak paradoxně představuje spíše faktor rizikový.

II.2. Obecná teorie zločinu

Výrazně odlišně se vliv zaměstnání na desistenci jeví ve světle obecné teorie zločinu Gottfredsona a Hirschiho (Gottfredson & Hirschi, 1990), kteří kladou **důraz na vnitřní faktory**. Pachatelé trestných činů se podle nich stávají jedinci, kteří jsou impulzivní, prostrádají dostatečnou míru sebekontroly a rádi vyhledávají riziko. Jedná se o rysy osobnosti, které se vyvíjejí v dětství a zůstávají po celý život relativně stabilní, a to navzdory faktorům působícím v průběhu socializace. Vlivy prostředí sice mohou impulzivitu či náchyllost k problémovému chování snížit, ale jedinci s nižší sebekontrolou se v tomto ohledu liší ve srovnání se svými vrstevníky i v pozdějších letech života. Události typu nalezení zaměstnání nebo sňatku proto z hlediska omezování kriminality v dospělém věku příliš neznamenají, neboť trestná činnost je nejvíce ovlivněna mírou **sebekontroly**, která se utváří v prvních, zhruba deseti letech života.

Jak kriticky podotýkají Farrall a Calverley (2006), pro uvedený přístup je výzvou vyrovnat se s poznatkem, že v dospělosti opouští kriminální kariéru i většina mužů a žen, kteří se v předchozím období trestné činnosti dopouštěli často a ve velké míře. Zastánci obecné teorie zločinu argumentují **snižujícím se počtem příležitostí** k páčání kriminálních skutků. Náchyllost k nim zůstává u jedinců s nízkou sebekontrolou stejná, avšak jak stárnou, vhodných možností k trestné činnosti rapidně ubývá. S tímto pohledem se řada kriminologů odmítá ztotožnit. Vadí jim zjevné opomíjení potenciálních vlivů, které mohou mít životní události nastávající v období dospělosti, stejně jako širšího sociokulturního kontextu kriminální dráhy (Healy, 2010). Soudobé teorie navíc směřují spíše k přesvědčení, že sebekontrola či sebeovládání představují pouze jeden prvek psychologické roviny desistence. Obecná teorie zločinu tak mimo jiné neodpovídá subjektivním aspektům procesu ukončení kriminální kariéry, které se podařilo dokumentovat výzkumy z poslední doby, jako je například **změna identity** (viz např. Maruna, 2001). Ačkoli tedy existují důkazy, že sebekontrola představuje koncept spojený s páčáním trestné činnosti, vysvětluje zpravidla jen malou část protiprávního chování (Longshore, 1998).

II.3. Desistence jako racionální volba

Ukončení kriminální kariéry můžeme přirozeně rozumět i jako výsledku **vlastního rozhodnutí** samotného pachatele. V kriminologii se jedná o jeden z historicky nejstarších přístupů k desistenci, který vzešel z populární **teorie racionální volby** Clarka a Cornishe (srov. např. Farrall & Calverley, 2006). Motivací pachatele ke změně může být zejména jeho touha žít jinak, než dosud, často vyvolaná prožitkem negativních důsledků kriminální kariéry, především pak pobytem ve vězení (Weaver, 2016). Výzkumy naznačují, že **strach z dalšího potrestání** se obvykle zvyšuje s věkem a že rozhodnutí desistovat je relativně často spojeno s „šokem“ z nepříjemné situace. Může se například jednat o zranění, které během páčání trestného činu jedinec utrpí (Laub & Sampson, 2001).

U některých pachatelů lze pozorovat **únavu z opakujících se pobytů ve vězení** (Cusson & Pinsonneault, 1986), jiné výzkumy ale představu „vyhořelého“ zločince spíše popírají (Maruna, 2001). Kvalitativně zaměřená šetření nicméně naznačují, že desistenci v řadě případů skutečně předchází období, kdy pachatel kriticky přehodnocuje svůj dosavadní život a dospívá k rozhodnutí, že je nutné jej změnit (Leibrich, 1994). Touha najít si zaměstnání a získat výhody s ním spojené (tedy zejména pravidelný příjem či určité postavení a uznání), pak může být jedním z prvků, které v tomto rozhodnutí hrají roli. Komplexněji než teorie racionální volby ovšem tento proces nahlíží přístup, který představíme vzápětí, tedy teorie kognitivní transformace.

II.4. Teorie kognitivní transformace

Velmi vlivnou teorií desistence se stala teorie kognitivní transformace (Giordano, Cernkovich, & Rudolph, 2002), odvozená z prvků **symbolického interakcionismu**. Jak název napovídá, za klíčové „spouštěče“ či „motory“ ukončení kriminální kariéry považuje kognitivní procesy. Širšímu sociálnímu prostředí naproti tomu připisuje spíše druhořadou roli, a to ve smyslu určitého rámce pro vlastní jednání jedince, který desistenci buď omezuje, nebo usnadňuje.

Desistence sama má pak podle této teorie **čtyři základní elementy či fáze**:

1. otevření se změně a připravenost na ni;
2. vystavení se příležitosti a reakce na ni;
3. představa a rozvoj žádoucího, konvenčního „náhradního já“;
4. reinterpretace a změna vnímání dřívějšího kriminálního jednání.

V první fázi se u jedince rozvíjí **otevřený postoj ke změně**, prostřednictvím kterého začíná vnímat svou osobní změnu jako možnou. Formuje se u něj povědomí, že tato změna je potřebná, a objevuje se ochota ji uskutečnit (Davis, Bahr, & Ward, 2012). Někteří autoři (např. Cusson & Pinsonneault, 1986; Farrall & Bowling, 1999) uvádějí, že období reflexe a přehodnocování priorit bývá obvyklým znakem zahájení procesu desistence. Zatímco část pachatelů je spokojena se svým životem a nehodlá jej měnit, jiní hovoří o tom, že po změně touží a jsou připraveni se o ni pokusit. Výzkumy ovšem naznačují, že zpravidla nestačí jen chtít, ale také věřit, že je něco takového v jejich vlastních silách (Rumgay, 2004; Healy & O'Donnell, 2008). Takto pojatá **připravenost ke změně** je kritickou komponentou v procesu desistence, ale ani tak není sama o sobě dostačujícím předpokladem úspěchu (Farrall, 2002; Giordano, Cernkovich, & Rudolph, 2002).

Ve druhé fázi se jedinec musí setkat s podněty, které pro zamýšlenou změnu poskytují **vhodnou příležitost**. Kromě námi diskutovaného zaměstnání se může jednat například o sňatek či o navázání partnerského vztahu s nekriminální osobou (Laub & Sampson, 2001), případně o docházení do nápravného či léčebného programu (Giordano, Cernkovich, & Rudolph, 2002). Zásadní však je, aby jedinec danou příležitost nahlížel jako potenciální „cestu ven“ z kriminálního života, a v souladu s tím také jednal (McNeill, Farrall, Lightowler, & Maruna, 2012). Konkrétní příležitosti, někdy označované jako **katalyzátory změny**, totiž mohou být z hlediska transformačního potenciálu vnímány odlišně. Tato variabilita je přitom opět spojena s kognitivními procesy.

Mezi „lepší“ či „úspěšnější“ podněty zpravidla patří ty, které:

- jedinci poskytují podrobný *plán činnosti* nebo propracovaný *kognitivní program*, jak postupovat jakožto změněný, napravený jedinec;
- mají tzv. *projektivní prvek*, směřující jedincovu pozornost na možné současné a budoucí problémy či komplikace;
- jsou spojeny s *pozitivními tématy*, přímo se vztahujícími k prosociálnímu, normativnímu repertoáru chování;
- poskytují nejenom definice nového náhradního chování, ale současně nabízejí alespoň hrubý náčrt konvenčního „náhradního já“, které bude zcela neslučitelné s pokračováním v kriminální kariéře;
- vytvoří jedinci jakousi *vstupní bránu mezi nekriminální osoby*, tzn. mohou ho podpořit při jeho vstupu na „prosociálnější“ území.

Poslední zmíněná charakteristika je zcela v souladu s tradičním sociologickým důrazem na roli **sociálních sítí**. V tomto kontextu ale poukazujeme na volní aspekty či aspekty vlastní působnosti jedince vedoucí vstříc potenciálně užitečným vztahům. Zvláště v případě dospělých přátelských a romantických vztahů sehrává samotný jedinec důležitou

roli ve výběru konkrétních osob, jež mají potenciál stát se těmi, kteří ho budou pozitivně ovlivňovat, stejně jako ve vyvarování se kontaktů se společníky nežádoucími (Emirbayer & Goodwin, 1994).

Ve třetí fázi jde o schopnost představit si sebe sama v nové, konvenční roli, a **změnit svou identitu**. Desistující jedinec si začíná v mysli utvářet atraktivní „náhradní já“, kterým bude moci zastoupit „já“ původní (Giordano, Cernkovich, & Rudolph, 2002). Začne se vidět v jiném světle, tedy jako jiný člověk, který jedná odlišně a není zapojen do trestné činnosti (Shapland & Bottoms, 2011). V některých případech se vnímá jako konvertant, který transformoval svůj život (Burnett, 2004). Celý proces je pak dokončen v okamžiku, kdy přestane své dřívější kriminální jednání či životní styl považovat za žádoucí a vhodné, a naopak je vidí jako cosi, co ubližovalo druhým lidem a čeho se chce nyní vyvarovat. Dřívější jednání bývá v této fázi označováno za anomální a naprosto neodrážející jedincovo opravdové „já“ (Burnett, 2004).

Giordano a její kolegové jako jedni z prvních upozornili na možné **genderové rozdíly** v procesu desistence, podmíněné pravděpodobným vlivem pohlaví na interní procesy, jako je osobní působnost, resilience či změna identity. Dosavadní výzkumná zjištění jsou ovšem značně nekonzistentní, ne-li přímo protichůdná. Lze se domnívat, že přístup zdůrazňující práci s kognitivními procesy, jazykem či způsobem vyjadřování a identitou, bude mít větší význam pro pochopení změn dosažených u odsouzených ženského pohlaví, zatímco prvky sociální kontroly budou efektivnější při vysvětlování desistence mužů. Jinými slovy řečeno, ženy se častěji rozhodnou pro změnu a následně vyhledávají podněty či příležitosti, které jim umožní dosáhnout konformnějšího životního stylu, zatímco muži mohou potřebovat intenzivnější sociální tlak či pobízení. Tato hypotéza koresponduje s názorem, že společnost všeobecně silněji stigmatizuje deviantní či asociální chování žen (srov. např. Braithwaite, 1989). Pachatelky trestné činnosti mohou díky tomu být a priori více motivované ke změně, a také vnímavější a připravenější využít jakoukoli příležitost pro návrat ke konvenčnímu, nekriminálnímu stylu života, kterou ve svém okolí zaznamenají. Některé studie ale naopak ukazují, že muži, častěji než ženy, při popisu svého procesu desistence hovořili o významu vlastní volby, rozhodnutí a aktivity (srov. zejména Graham & Bowling, 1995; McIvor, Murray, & Jamieson, 2004; McIvor & Raynor, 2007).

Giordano připouští, že v její teorii dochází k výraznému zjednodušení popisu vztahu mezi měnicí se kognicí a s ní spojenými aktivitami jedince za účelem dosažení změny životního stylu. V původní analýze byla vědomě opomenuta kategorie emocí, a to v důsledku zvýšeného důrazu kladeného na kognitivní procesy. Nutno však podotknout, že **emoční či emocionální procesy**, stejně jako jejich nesporná provázanost s procesy kognitivními, byly v kriminologickém výzkumu i v teoriích desistence zcela opomíjeny ještě nedávno (Giordano, Schroeder, & Cernkovich, 2007). Najdeme pouze dvě výjimky, a to studie Braithwaita (1989) a Agnewa (1992), které nabídly na spojení mezi emocemi a zločinem dynamičtější pohled.

Braithwaite se primárně zaměřil na **téma zostuzení** (shaming), tedy na emoci, která nejzřetelněji rezonuje s teoriemi neformální sociální kontroly, ale stejně tak lze její kořeny nalézt i v rámci symbolického interakcionismu. Giordano a kol. v inovované verzi své teorie (2007) z Braithwaitovy práce čerpají, avšak směřují svou pozornost i na další emoce, jako je hněv či vztek, vzrušení, smutek a láska. Právě roli **hněvu** v genezi delikventního chování

zdůrazňoval Agnew (1992). Argumentoval tím, že řada různých podnětů může navodit stresové podmínky či situace v jedincově životě, ale zapojení do delikventního jednání je více pravděpodobné, když negativní životní okolnosti vyvolávají zlostnou emoční reakci. Tvrdil také, že samotná specifika dospívání podporují výskyt obdobných emočních reakcí, a s tím i prudký nárůst delikventního jednání v tomto životním období (Agnew, 1997). Giordano a kol. věří, že jejich neo-meadovský přístup k emocím může významně přispět k potřebnému porozumění těmto procesům. Agnew sice předpokládal, že trestná činnost je podmíněna hněvem, ale plně neobjasnil původ zlostné reakce.

Platí přitom, že **emocionální i tělesné procesy** mají velmi důležité místo při zahájení každého procesu změny, avšak ještě důležitější úlohu patrně sehrávají ve vztahu k nezdaru či neúspěchu v jeho dokončení, tedy při jedincově případném „sejití z cesty“ (Shilling, 1999). Navazující výzkumy by se podle citovaných autorů měly zabývat otázkou, proč někteří jedinci, kteří vykazují významný kognitivní posun, nedokáží upravit své chování v souladu s ním, a to ani při dostupných příležitostech v jejich okolí, tedy za vhodných vnějších okolností. V rámci svého výzkumného souboru zjistili vysoké hladiny psychického distresu respondentů (Giordano, Cernkovich, & Lowery, 2001). Detekovaný distres považovali za jeden z možných faktorů spojených s neschopností jedince následovat nabízenou příležitost s dobrým potenciálem přiblížit se nekrimální populaci. Jsou to podle nich tedy především negativní emocionální stavy (zejména vztek, smutek či distres), které mohou omezovat schopnost jedince profitovat z příležitostí vedoucích k desistenci (Giordano, Schroeder, & Cernkovich, 2007). Negativní emoční vztahy totiž mohou, jak známo, výrazně blokovat kognitivní procesy.

Giordano se svými kolegy proto ve výše zmiňovaném díle z roku 2007 představila neo-meadovskou **teorii emocí a zločinu**, která kontrastuje s přístupem nazírajícím spojení mezi emocemi a zločinem skrze perspektivu stabilních rysů, stejně jako se zdůrazňováním vlivu sociální kontroly na desistenci, a která rozšiřuje i původní podobu teorie kognitivní transformace. Uplatňovaná perspektiva symbolického interakcionismu je v ní prezentována kladením důrazu na sociální charakter emocí, upozorňováním na jejich propojení s kognitivními procesy a zvažováním způsobů, kterými mohou emoce ovlivňovat dlouhodobé (behaviorální) vzorce spojené s páčáním trestné činnosti. Ve vztahu k poslední uvedené bodu Giordano upozorňuje na tři vývojové změny, které souvisejí téměř výhradně s emocionálními procesy, nejsou nijak zásadně vázány na přechodové či zlomové události (kromě zaměstnání například sňatek či narození dítěte), a přesto mohou být spojeny s celkovým poklesem či ústupem kriminálního jednání. Jedná se o snížení negativních emocí původně spojených s páčáním trestné činnosti (například distres či návaly vzteku), o pokles pozitivních emocí spojených s kriminalitou (například vzrušení) a v neposlední řadě o zlepšení dovednosti regulovat či řídit své emoce (snížení impulzivity).

Revidovaná perspektiva symbolického interakcionismu upozorňuje na skutečnost, že tzv. **emocionální identita** je důležitou dimenzí vlastního já. Tuto myšlenku podporují průřezová i longitudinální data, dokumentující, že tzv. hněvivá identita (anger identity), respektive identita s dominující charakteristikou hněvivosti, je spojena s mírou respondenty uváděného zapojení do trestné činnosti v dospělosti, s kvalitou sítě jejich současných sociálních pout i s časným zahájením trestné činnosti. Také depresivní stavy odlišují desistery od persisterů a od jedinců s nejasnou či nestabilní kriminální kariérou.

Giordano zkoumala okamžité i dlouhodobé vztahy mezi emocionálními procesy a vzorci kriminálního chování. Na základě zaměření na pozdější dospělý život původního souboru delikventní mládeže uvádí, že v životě jedince se toho děje mnohem více, než jen přechodové či zlomové události, a že i v rámci nich samotných dochází k procesům, které nejsme schopni plně podchytit ve vztahu k sociální kontrole. Pojem **emocionálního já**, které se rozvíjí nezávisle na přechodových událostech života dospělého jedince (například manželství), je proto významný pro pochopení souhrnných kriminálních trendů, odlišností na úrovni jedinců, stejně jako epizodických odklonů od kriminální dráhy a následných selhání. Tato argumentace zahrnuje určitý (obecněji koncipovaný) kritický postoj vůči přehnané orientaci na životní události v rámci paradigmatu životní dráhy. To ale rozhodně neznamená, že význam těchto událostí citovaní autoři nezohledňují či podceňují, spíše naopak, vnímají ho v širších souvislostech, a proto i mnohem komplexněji.

„Jáské“ procesy (self-processes), odvozené z tzv. **přejímání rolí**, se mohou ukázat jako mnohem podstatnější pro pochopení úspěšné a trvalé změny chování. I když se zaměříme na zmiňované přechodové události, důraz na emocionální procesy prohlubuje a doplňuje naše pochopení mechanismů, které ovlivňují upuštění od trestné činnosti. Budoucí teorie a výzkum by proto podle citovaných autorů měly věnovat pozornost emocím, které ovlivňují změny chování jak přímo, tak i nepřímo, skrze svůj vliv na povahu a načasování kognitivních změn. Velmi užitečné by bylo zejména zkoumání role emočních procesů ve vztahu k dalším specifickým katalyzátorům změny.

II.5. Narativní teorie

Slibnou cestu, jak porozumět procesu desistence a faktorům, které ho ovlivňují, nabízí narativní teorie. V oblasti výzkumu kriminální kariéry ji jako první významněji prosadil Maruna (2001). Výchozím předpokladem jsou jakési **mýty o sobě samých**, které si lidé aktivně utvářejí, aby integrovali jinak segmentované zážitky a zkušenosti do koherentního, smysluplného a „někam“ směřujícího celku. Tzv. **vyprávěná identita** (tedy identita formovaná vyprávěnými příběhy) je konstruována v rámci sociální interakce, kterou později sama zprostředkovává. Maruna uskutečnil studii na vzorku osob se zkušeností s trestem odnětí svobody, v němž mohl sledovat jak úspěšné desistery (tedy pachatele, kterým se podařilo kriminální kariéru ukončit), tak jedince, kteří v kriminálním stylu života nadále pokračují (persistery). Zaměřil se především na téma sebepojetí či identity, přičemž jasně demonstroval, jak důležitou roli narativy u pachatelů i ex-pachatelů hrají v porozumění sobě samým i vztahům k druhým lidem.

Ukázalo se, že tematicky se životní narativy desisterů lišily od příběhů aktivních pachatelů ve **třech základních směrech**, a to:

- v ustavení tzv. jádrových přesvědčení (core beliefs) charakterizujících jejich nekriminální, „pravé já“;
- v optimistickém (pro někoho možná až iluzorním) vnímání vlastní kontroly nad svým osudem;
- v touze být produktivní a něco společnosti vrátit, zejména pak další generaci.

Posledně zmíněnou charakteristiku lze uvést do souvislosti s Eriksonem popsanou **potřebou generativity** (Erikson, 1968). Gadd a Farral (2004) tento element ve vyprávění

desisterů spojují s jejich větší spokojeností s vlastním způsobem života či životním údělem, a z toho vyplývajícím přesvědčením o schopnosti alespoň částečně vynahradit společností dopady předchozího jednání. Podobná témata lze nalézt i v natolik rozmanitých souborech desisterů, jaké zachytily studie Burnett (1992), Leibrich (1994), Shovera (1996) či Hughes (1998). Maruna sám proto ve své práci zmiňuje, že mohou spoluutvářet určitý větší, nadřazený konstrukt, jako je **zralost nebo napravené či reformované „já“**. V každém případě se zdá, že adaptování některé z verzí tohoto makro-narativu pomáhá jedincům, kteří upustili od páchání trestné činnosti, najít smysl v jejich dřívějším životě spojeném (především) se selháváním a studem.

Maruna tvrdí, že desistence vyžaduje **reformulaci vlastní identity**. Ve své studii znamená, že desisteri vykazovali tendenci popisovat tzv. narativy uzdravení, vykoupení či spasení, ve kterých zobrazují své pravé, nekriminální „já“. Nejspíše i díky tomuto odlišování pravého, proměněného či zodpovědného „já“ od falešného, ovlivněného a problémového „já“ projevujícího se během kriminální kariéry, se desisteri za své dřívější poklesky spíše neobviňují (srov. též Gadd & Farrall, 2004). Vymezují se vůči svým předchozím pochybením, ze svých zkušeností vytvářejí morální příběh o poučení se z negativní minulosti a vyjadřují touhu pomáhat druhým s využitím těchto svých zkušeností.

Narativ uzdravení či vykoupení (recovery story, redemption script) začíná podle Maruny nejčastěji vymezením pachatele-vypravěče jako člena většinové společnosti, normálního, dobrého člověka, který se stal „obětí společnosti“. Působení negativních okolností vedlo k tomu, že se tento, v jádru dobrý jedinec, vydal na dráhu zločinu či užívání drog, aby tak mohl alespoň částečně ovlivnit jinak hrozné podmínky, jimž byl vystaven. Toto deviantní jednání se mu nakonec stalo pastí, neboť se brzy ocitl v začarovaném kruhu zločinu a následných trestů. Nyní je ale nově, za pomoci určité vnější síly (někoho, kdo v něj věřil) schopen uskutečnit to, co vždycky učinit chtěl. Takto podpořen, tj. poté, co mu bylo určitým vnějším činitelem dodáno síly, odvahy a podpory, i on touží a hledá způsob, jak společnosti něco vrátit (jako projev své vděčnosti), a stanovuje si tak generativní či duchovní cíle. Takový proces lze charakterizovat spíše jako snahu o nápravu, o **nalezení něčeho dobrého** v problematické minulosti (making good), než jako pouhou snahu o její „odříznutí“ (knifing off). Tito jedinci vcelku přirozeně hledají určitý smysl v dlouhých obdobích jejich života, ve kterých „nic nedokázali“, tedy nemají co ukázat a čím se pochlubit. Jejich racionalizace pak mají nejčastěji podobu typu „Kdyby nebylo X (toho, že jsem šel do vězení, mého kriminálního života, atd.), nikdy bych si neuvědomil Y (že v životě jsou mnohem důležitější věci, že jsem dobrý v pomáhání druhým, atd.)“. Z minulých špatných činů a zkušenosti vzešlo něco dobrého pro jejich další život, našli ponaučení ve své negativní minulosti, které je důvodem jejich desistence.

Tyto procesy podle Maruny nelze vnímat jako popírání či distancování se od vlastních chyb. Desistující jedinci přijímají svou minulost a vnímají ji jako negativní zkušenost, ze které je ale možné vytěžit pozitivní přínos. Popsaný narativ jim umožňuje předefinovat ostudnou minulost na nutný předpoklad jejich současného produktivního a úctyhodného života. Ačkoli se v jejich vyprávění můžeme setkat i s prvky oddělování se od této zkušenosti, respektive od části svého já, převažuje v něm popis **seberekonstrukce**. Toto své „vykoupení“ často ztotožňují s dosažením nějakého vyššího morálního smyslu či účelu pro svůj život. Typicky se staví do pozice „superotců“, vzorů pro další jedince v potížích nebo „zraněných

léčitelů“ investujících do příští generace (Gadd & Farrall, 2004). Desisteri v Marunově studii běžně hovořili o novém smyslu života, majícím téměř misionářský charakter, jako o výsledku „moudrosti, kterou nabyli za dlouhé roky, kdy žili na hraně zákona“, přičemž stejná tendence byla zaznamenána i v autobiografiích jiných ex-pachatelů (např. ve studii Devlin & Turney, 1999).

Jen zřídka to zaznívá přímo, ale v základu narativů mnohých desisterů je naznačeno, že člověk, který páchal trestnou činnost a přestal s ní, je určitým způsobem morálně nadřazený člověku, který se nikdy nedopustil kriminálního jednání nebo neužíval drogy. A to proto, že zakusil euforii ze snadno nabytých peněz, drog či pocitu dominantního postavení, které může kriminalita přinášet, a i přesto se dokázal vzdát tohoto potěšení a usilovat o produktivnější životní styl (Maruna, 2001). Něco podobného zmiňuje již Lofland (1969 dle Maruna, 2001, str. 99), když říká, že „napravení devianti nejsou jen morální, ale hypermorální“. Podle Maruny ovšem proces polepšení není v narativech popisován jako výsledek resocializace či léčby, ale spíše jako uvolnění jedincova „pravého já“ z vnějších zábran a omezení, případně (poetičtěji) jako „nalezení nevybroušeného diamantu“. Tento proces sebe-nalezení je pak často spojován s typickým tématem zmocnění vnější silou. Taková pomoc či příležitost přicházející z okolí dodává jedinci potřebné odvahy a důvěry v sebe sama. Desisteri se často vyjadřují v tom smyslu, že „kdyby nebylo XY (nějaké sociální organizace, přijaté filosofie či náboženství, určitého konkrétního jedince, Boha, atd.), stále bych páchal trestnou činností“.

Právě toto téma bylo v Marunově studii jednou z nejlépe diferencujících charakteristik mezi persisteri a desisteri. Vyprávění desisterů obsahovala pětinasobně častěji než narativy persisterů popisy obrazů, ve kterých je daný jedinec-vypravěč posílený, lepší, zplnomocněný, kompetentnější, povznesený, zušlechtěný, sebevědomější či polepšený díky navázání kontaktu s něčím větším a silnějším, než je on sám. Také podle Gadda a Farrala (2004) se desisteri častěji vnímají jako příjemci či poživatelé určité vnější síly, která jim pomohla přerušit začarovaný kruh zločinů a trestů. Tyto **katalyzátory změny** jsou sice popisovány jako zásah zvnějšku, avšak desistence sama vychází téměř vždy zevnitř („stáváme se tím, čím se stát chceme“, případně „čím opravdu jsme“). Respondenti v Marunově výzkumu nesdělovali, že by byli touto vnější silou pasivně resocializováni či napraveni. Hovořili spíše o nalezení vlastní vnitřní síly jejím přičiněním. Pomoc zvnějšku jakoby odstranila „zeď“, ale na nich samotných bylo, aby „vzlétli“. Toto přivedení jedince k jeho vlastní iniciativě je často označováno jako proces „**zrcadlového uzdravení**“ (looking-glass recovery process). Pachatel si nejprve vůbec nevěří, ale někdo jiný (často partner nebo nějaká sociální organizace) v něj důvěru má a přiměje ho uvědomit si, že má svou hodnotu. Jde o nalezení sebe sama v sobě samém, případně i skrytého talentu nebo osobní zvláštnosti, které mohou ve svém novém životě plně zužitkovat. U persisterů Maruna naproti tomu zjistil ve vztahu k jejich minulosti opačné tendence i protikladný postoj. Častěji se vnímali jako silně ovlivnění svou nepřijemnou minulostí (například nešťastným dětstvím), nebo jako oběti okolností. Pokud věřili ve změnu, pak si ji obvykle spojovali se zásahem nenadálého štěstí typu výhry v loterii.

Výsledky narativních studií naznačují, že **význam zaměstnání** v procesu desistence může být značný. Jak shrnuje Owens (2009), o jeho roli můžeme uvažovat v mnoha směrech – mimo jiné má socio-kulturní hodnotu, strukturuje denní rozvrh (čímž omezuje

příležitost páchat kriminální skutky), poskytuje jedinci pocit identity i určité role ve společnosti (a tím i užitečnosti vlastního bytí), zvyšuje jeho sebevědomí, využívá vhodným způsobem osobní energii a uspokojuje ambice. Interakce mezi zaměstnáním, sebezpojetím a sociálními vztahy tak do jisté míry převyšuje ryze ekonomické zisky, které pracovní poměr přináší. Chápat jej můžeme jako konstitutivní prvek, neboť jeho prostřednictvím se utváří prosociální a zákony respektující chování. Zároveň nabízí ideální příležitost, aby se nová identita změněného jedince mohla plně projevit.

Zvlášť důležité je podle Owense téma výše diskutované **generativity**, tedy zaměstnání coby aktivity, která desistujícímu pachateli umožňuje přesáhnout jeho vlastní život a přispět svým úsilím k prospěchu celé komunity. Takových pracovních míst se najde řada, ale zkušenosti z praxe ukazují, že velká část pachatelů hovoří o touze uplatnit se jako poradce v oblasti závislostí na drogách či resocializace. K vysvětlení tohoto jevu může přispět teorie spojená s jungovským archetypem „zraněného léčitele“. Bolest pramenící z vlastního zranění a následný proces růstu a transformace, který může nastat, pokud člověk dokáže tato zranění správně integrovat, jsou klíčovými komponenty ve formování veškerých „léčebných vztahů“, které naváže (k tomu více u nás např. Mlčoch, 2015). Není bez zajímavosti, že i sám Maruna doporučuje soustředit se na generativní témata, budeme-li hledat principy efektivního zacházení s pachateli trestných činů (Maruna, Porter, & Carvalho, 2004).

Narativní teorie a teorie kognitivní transformace se staly velkou inspirací pro naše vlastní empirické šetření, které jsme založili na hloubkových rozhovorech s klienty RUBIKON Centra a PMS (viz kapitola IV.). Ve shodě s mnoha jinými autory jsme navíc přesvědčeni, že důsledné uplatňování paradigmatu desistence vede nutně k většímu využívání kvalitativních metod, umožňujících zprostředkování přímých zkušeností desistujících i recidivujících pachatelů (k tomu více viz např. Ward & Maruna, 2007).

III.

Evaluace projektu RUBIKON Centra z pohledu recidivy

Jedním z hlavních cílů našeho výzkumného projektu bylo ověřit pomocí kritéria recidivy účinnost konkrétního programu, který je zaměřen na **zprostředkování práce** osobám s trestní minulostí. Jeho poskytovatelem je RUBIKON Centrum. Jedná se o nestátní neziskovou organizaci, která se práci s pachateli trestné činnosti věnuje již více než dvacet let². Pomáhá jim na jejich cestě nového životního startu obnovovat narušené vztahy s okolím, získat zaměstnání a řešit závazky, které během jejich předešlého způsobu života vznikly. Ročně využije jeho služeb více než tisíc osob, přičemž 70 % z nich má za sebou pobyt ve vězení. Významnou oblastí činnosti organizace je příprava na vstup na trh práce, zprostředkování zaměstnání a podpora v sociální a ekonomické stabilizaci. Za posledních pět let pomohli pracovníci najít zaměstnání téměř **600 klientům** a navázali spolupráci s více než **120 zaměstnavateli**. Služby dluhového poradenství v uplynulých pěti letech využilo více než 3.000 osob, přičemž 60 % z nich se aktivně zapojilo do řešení svých dluhů a téměř 100 % klientů s podaným návrhem na osobní bankrot prošlo úspěšně oddlužením podle insolvenčního zákona.

Od roku 2012 jsou osoby s trestní minulostí také součástí samotného týmu RUBIKON Centra, a to ať již v rámci tréninkových míst, tak přímo jako kmenoví zaměstnanci. V roce 2015 navíc organizace založila sociální podnik RUBIKON Centrum Servis, s. r. o., který pro osoby s trestní minulostí vytváří pracovní příležitosti v oblasti úklidu a údržby veřejných prostor, čištění povrchů a odstraňování grafiti. Od roku 2016 tato sociální firma provozuje i šicí dílnu a zaměstnává odsouzené ve Věznici Vinařice.

Osobám, které byly zařazeny do námi sledovaného vzorku, RUBIKON Centrum poskytlo část či celý komplex služeb **pracovního a dluhového poradenství**, včetně doprovázení v sociální stabilizaci a zprostředkování zaměstnání. Cílem této pomoci je dlouhodobé pracovní uplatnění a finanční soběstačnost. Konkrétně klienti získali reálný přehled o nabídce pracovních příležitostí, konzultaci při zpracování životopisu a motivačních dopisů, vedení při přípravě na pracovní pohovor a nácvik sebe prezentace a prezentace své trestní minulosti před zaměstnavatelem. Všechny tyto osoby využily také odborné asistence při hledání zaměstnání či zprostředkování volných pracovních míst u spolupracujících zaměstnavatelů a následnou podporu v adaptačním procesu. V rámci dluhového poradenství pak byla nejčastěji poskytnuta podpora a asistence při mapování dluhů, vedení rozpočtu a rozvrhu splácení, a při komunikaci s věřiteli. Část klientů využila odborné pomoci při exekčním řízení a oddlužení v rámci Insolvenčního zákona.

III.1. Výběr výzkumného vzorku

Ideální metodologický postup pro účely našeho výzkumu by představoval **experimentální model evaluace**. V jeho rámci jsou sledované osoby na principu náhodného výběru rozděleny do skupiny experimentální (v tomto případě by se jednalo o účastníky projektu RUBIKON Centra) a skupiny kontrolní (ti, kdo by se stejného projektu neúčastnili), přičemž základní a z hlediska řešené problematiky relevantní charakteristiky by byly v obou skupinách stejné (například průměrný věk, typ trestné činnosti, které se dopustili, apod.). Jediné, v čem by se oba soubory zásadně lišily, by tak byla zkušenost s příslušnou inter-

2 Organizace dříve působila pod názvem Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici, později Sdružení pro probaci a mediaci v justici (SPJ). Název RUBIKON Centrum nese od roku 2012.

vencí, což by následně umožnilo usuzovat na její efektivitu. Jak ale oprávněně podotýkají Robinson a Crow (2009), v kriminologii, stejně jako v jiných sociálních vědách, je využití tohoto postupu v jeho ryzi podobě omezené. Výzkumníci narážejí jak na problémy etické (rozhodovat dle principu náhody o tom, komu poskytnout určitou službu, a komu nikoli), tak praktické (také u kontrolní skupiny dochází ve vztahu ke sledovaným výsledkům k působení různých faktorů, které výzkumník nemá, a mít ani nemůže pod kontrolou). Obvykle se tak v praxi setkáme spíše s **modely kvazi-experimentálními**, které se v původní, metodologicky čisté variantě experimentu více či méně inspirují.

Ukázalo se, že vytvoření vhodné „kontrolní“ skupiny pro účely našeho šetření je vzhledem k povaze intervence úkol značně komplikovaný. Přesto jsme o její sestavení usilovali, neboť samotný údaj o míře recidivy klientů RUBIKON Centra by měl jen omezenou vypovídací hodnotu, pokud bychom jej nemohli vztáhnout k údajům obecnějšího charakteru. Systémové sledování recidivy pachatelů, z něhož by šlo potřebná data pro komparaci získat, v našich podmínkách zavedeno není, a ani výzkumů, které by recidivu mapovaly, není dostatek (srov. Rozum, Tomášek, Vlach, & Háková, 2016). Hledali jsme proto způsob, jak **faktor zaměstnání** při sestavení výzkumného souboru adekvátně podchytit.

Vzorek klientů RUBIKON Centra vytvořili jedinci, kteří se v lednu až červnu roku 2014 zapojili do programu, případně do něj vstoupili na konci roku 2013 a ve zmíněném období v účasti pokračovali. Za zcela zásadní je nutno považovat skutečnost, že RUBIKON Centrum požadovalo pro zařazení klienta do programu **splnění podmínek**, které jsou samy o sobě úzce spojeny s úspěšným nastartováním i průběhem procesu desistence. Jeho služby totiž byly určeny klientům, „kteří chtějí najít stabilní zaměstnání a řešit svou zadluženost“ a „chtějí řešit své problémy a jsou motivovaní ke změně či změnám“. Program naopak nebyl poskytován osobám, které „nehledají stabilní zaměstnání, chtějí pracovat načerno nebo hledají pouze brigády“ a „jsou aktuálně závislí (drogy, alkohol, automaty)“³. Vzpomeneme-li teorie desistence citované v předchozí kapitole, právě **motivace a otevřenost pozitivním změnám** jsou jedním z faktorů, které řada autorů považuje z hlediska ukončení kriminální kariéry za klíčové. Účastníky projektu proto nemůžeme považovat za vzorek „běžné“ kriminální populace, na němž ověřujeme účinnost příslušné intervence, nýbrž za jedince, kteří již vykazují určité znaky desistence, respektive jsou v některé z jejích fází.

Při sestavování **druhého souboru** (tedy osob, které programem RUBIKON Centra neprošly) jsme využili možnost spolupráce s ředitelstvím Probační a mediační služby⁴. Skutečnost, že pracovníci PMS mají detailnější přehled o situaci svých klientů, nám nabízel šanci rozšířit kritéria výběru o jiné, než pouze demografické či trestněprávní prvky. Stanovit jako základní princip výběru výše zmíněnou charakteristiku motivace ke změně jsme ale za vhodné nepovažovali, a to zejména s ohledem na možnost objektivního, ale i praktického posouzení její míry. Rozhodli jsme se proto, že vyjdeme z **kombinace prvků demografických a kriminologicko-trestněprávních** na straně jedné, a **faktoru zaměst-**

3 Citace pochází z Metodiky práce v oblasti pracovního poradenství a zprostředkování práce, což je interní dokument RUBIKON Centra.

4 Zvláštní poděkování za spolupráci patří Mgr. Michalu Karbanovi z oddělení pro koncepční, analytické a metodické činnosti.

nání na straně druhé. Pracovníky PMS jsme tak oslovili s prosbou, aby nám pomohli s vytvořením vzorku, který bude zhruba dvojnásobný oproti vzorku klientů RUBIKON Centra (cca 80–100 osob) a který zahrne osoby, o nichž budou platit následující charakteristiky:

- do evidence PMS se dostaly v první polovině roku 2014 (tedy ve stejném období, kdy klienti RUBIKON Centra absolvovali příslušný program);
- jsou klienty středisek PMS ve stejných městech, kde je realizován i projekt RUBIKON Centra (tedy Kolín, Kutná Hora, Cheb, Praha a Ústí nad Labem);
- v jejich trestné činnosti převažovaly stejné skutky, jako v trestné činnosti klientů RUBIKON Centra (majetkové delikty, násilná kriminalita, zanedbání povinné výživy, maření výkonu úředního rozhodnutí a drogové delikty);
- jako sankce jim bylo uloženo podmíněné odsouzení s dohledem, obecně prospěšné práce, trest domácího vězení nebo byly podmíněně propuštěné z výkonu trestu odnětí s dohledem;
- zhruba 20 % tvoří ženy;
- v určeném období roku 2015 (říjen) neměly podle informací dohlížejícího pracovníka PMS stálý pracovní poměr.

PMS podle zadaných kritérií vytipovala (v obvodech příslušných středisek) celkem 560 klientů. Podle získaných informací bylo 207 z nich (37 %) zaměstnáno. Část vytipovaných osob již nebyla v daném období klienty PMS (15,9 %), u několika dalších se aktuální informací o stavu zaměstnání nepodařilo získat (11,4 %) a menší část zaměstnána být nemohla z objektivních, zpravidla zdravotních důvodů (3,6 %). Objektem našeho zájmu se stali zbývající klienti, tj. **skupina nezaměstnaných**, respektive osob bez stálého pracovního poměru. Tato charakteristika platila o 148 osobách (26,4 % původně vytipovaného) vzorku. Z nich jsme následně vybrali jedince, kteří se podle námi zvolených proměnných (viz výše) měli co nejvíce podobat souboru klientů RUBIKON Centra. Je bohužel zřejmé, že ne vždy se to podařilo (nedostatek odsouzených žen, méně klientů nad 50 let i specifitější a četnější trestná činnost ve druhém souboru). Proto nebyli ve vzorku zastoupeni všichni klienti PMS, kteří nepracují, ale jen část z nich. Konečný výběr probíhal tak, že u klientů PMS, podobných z hlediska věku a trestné činnosti, byl vytvořen jejich seznam (dle data narození) a do vzorku zařazena část z nich (na principu náhodného výběru).

Na základě všech uvedených kritérií a metodologických postupů se nakonec podařilo získat 44 osob do vzorku klientů RUBIKON Centra (dále je v textu označujeme jako **skupinu A**) a 83 klientů PMS (**skupina B**).

III.2. Základní údaje o vzorku a komparace skupiny A a B

Přehled o složení obou skupin dle **základních demografických údajů** (tedy pohlaví a věku⁵) nabízí následující tabulka. Lze konstatovat, že ačkoli byl poměr mužů ve skupině B vyšší (83,1 % oproti 72,7 %), o statisticky signifikantní rozdíl mezi oběma skupinami se nejednalo. Rozdíly ve **věkovém složení** naproti tomu statisticky významné byly, a to jak při porovnání procentuálního zastoupení v jednotlivých kategoriích (na $p < 0,01$), tak z hlediska dosažených průměrů (rovněž na $p < 0,01$).

5 Údaj o věku se vztahuje k roku 2014, kdy se uskutečnila zkoumaná intervence.

Tabulka 1: Základní demografické údaje

		A	B
Pohlaví	Muži	72,7 %	83,1 %
	Ženy	27,3 %	16,9 %
Věk	do 30 let	4,5 %	8,4 %
	30–39 let	50,1 %	60,3 %
	40–49 let	31,8 %	31,3 %
	50 a více let	13,6 %	0,0 %
Věkový průměr		40,6	36,9
Minimální věk		28	28
Maximální věk		59	49

Uvážíme-li zmíněné rozdíly, jsme nuceni konstatovat, že z hlediska cíle výzkumu v podobě sledování míry recidivy nebyla situace ideální, neboť právě věk je s průběhem kriminální kariéry prokazatelně spojen (více viz např. Laub & Sampson, 2001; Farrington, 2008; u nás např. Moulisová, 2009). **Výraznější zastoupení mladších jedinců** ve skupině B (68,7 % ve věku do 40 let) oproti skupině A (pouze 54,6 %) automaticky zvyšovalo pravděpodobnost, že v ní bude následně zjištěn i větší podíl recidivujících osob, neboť riziko opakování trestné činnosti s rostoucím věkem prokazatelně klesá.

Obdobně dopadla komparace obou skupin podle dalšího významného kriminologického hlediska, a to **předchozí kriminální kariéry**. I podle ní můžeme relativně spolehlivě odhadnout, jak vysoká je pravděpodobnost, že bude daný jedinec znovu odsouzen (k významu různých faktorů pro predikci recidivy viz např. Raynor & Robinson, 2005; u nás zejména Blatníková & Netík, 2008). Analýza ukázala, že zatímco ve skupině A bylo opakovaně odsouzeno 65,9 % osob, ve skupině B se jednalo o 98,8 %! Podrobnější přehled nabízí následující tabulka, která uvádí jak příslušné procentuální podíly, tak průměrné počty. Rozdíly ve všech sledovaných parametrech se ukázaly jako statisticky významné (na $p < 0,001$).

Tabulka 2: Předchozí kriminální kariéra

		A	B
Celkový počet předchozích odsouzení (v %)	Prvopachatelé	34,1	1,2
	1 předchozí odsouzení	9,1	3,6
	2–3	15,9	13,3
	4–5	6,8	19,3
	6 a více předchozích odsouzení	34,1	62,6
Průměrný počet předchozích odsouzení		4,18	7,76

Na první pohled je zjevné, že skupinu B tvořily osoby s **výrazně bohatší kriminální kariérou**. Průměrný počet předchozích odsouzení byl oproti skupině A téměř dvojnásobný,

přičemž pouze jediná osoba z tohoto souboru nebyla v minulosti trestána (ve skupině A se jednalo o více než třetinu). Potenciální riziko další recidivy tak bylo i na základě těchto parametrů v obou skupinách výrazně odlišné, a to opět v citelný neprospěch skupiny B.

Dalším ukazatelem, který se v kriminologických výzkumech potvrzuje jako relativně spolehlivý prediktor recidivy, je **věk, kdy byl jedinec poprvé odsouzen**. Je známo, že čím mladší je pachatel v době prvního kontaktu se systémem trestní justice, tím vyšší je pravděpodobnost, že jeho kriminální kariéra bude delší a počet spáchaných deliktů větší (Farrington, 2008). Znovu se bohužel ukázalo, že naše soubory se z tohoto hlediska signifikantně liší. Zachycuje to **Tabulka 3**, v níž jsou uvedeny procentuální podíly pro jednotlivé kategorie (rozdíly signifikantní na $p < 0,01$) i průměrný věk prvního odsouzení ($p < 0,01$). Nelze přehlédnout, že polovina osob ve skupině B (50,6 %) zahájila kriminální kariéru ve věku dospívání či rané dospělosti, což ve skupině A platilo jen o 27,3 % jedinců. Více než pětina (20,4 %) účastníků projektu RUBIKON Centra (tedy skupina A) se naopak prvního deliktu dopustila až po čtyřicátém roce života.

Tabulka 3: Věk při prvním odsouzení

		A	B
Věk (v %)	15–18 let	9,1	16,9
	19–21 let	18,2	33,7
	22–29 let	29,6	24,1
	30–39 let	22,7	24,1
	40–49 let	15,9	1,2
	50 a více let	4,5	0,0
Průměr		29,3	24,3

Pomocí údajů z Rejstříku trestů jsme vytvořili také proměnnou zachycující **délku dosavadní kriminální kariéry**, a to ve smyslu počtu let, které uplynuly od prvního odsouzení k odsouzení za trestný čin, v souvislosti s nímž byl jedinec vybrán do našeho souboru (viz výše). Také zde byly rozdíly nepřehlédnutelné. Zatímco ve skupině A se jednalo v průměru o 7,5 let, ve skupině B o 12,2 let (rozdíl signifikantní na $p < 0,01$). Podrobnější přehled nabízí následující tabulka. Mimo jiné z ní vyplývá, že dvě třetiny osob ze skupiny B (66,2 %) za sebou měly více než jedenáctiletou kriminální kariéru, naproti tomu ve skupině A platilo stejné konstatování jen o zhruba jedné třetině (36,3 %).

Tabulka 4: Délka dosavadní kriminální kariéry (v %)

	A	B
Odsouzen pouze jednou	34,1	1,2
1–5 let	20,5	15,7
6–10 let	9,1	16,9
11–15 let	13,6	38,5
16 a více let	22,7	27,7

Parametrem, v němž se obě skupiny podobaly, byla **zkušenost s pobytem ve výkonu trestu odnětí svobody**. Za sebou ji mělo 33,3 % osob ze skupiny A a 40 % osob ze skupiny B, což nejsou ze statistického hlediska významné rozdíly. Uvážíme-li ostatní, výše zmíněná kritéria kriminální kariéry, v nichž se lišily výrazně, může se tento poznatek jevit jako překvapivý. Určité vysvětlení nabízí pohled na typ trestné činnosti, za níž k odsouzení v minulosti došlo. Mezi osobami ze skupiny A se pětina (20,5 %) dopustila **násilného trestného činu**⁶, ve skupině B se jednalo pouze o 13,3 %. Obdobně jsme v kriminální kariéře zkoumaných osob mapovali výskyt **drogové trestné činnosti**⁷. Odsouzení za ni jsme mohli znovu častěji konstatovat u skupiny A (27,3 %) než u skupiny B (22,9 %). S určitou mírou zjednodušení tedy lze konstatovat, že skupinu A tvořily častěji osoby, které se sice v minulosti dopustily menšího počtu trestných činů, avšak jednalo se o kriminalitu závažnějšího charakteru (blíže k typu spáchaných deliktů viz dále).

Jak ukázaly předchozí výzkumy Institutu pro kriminologii a sociální prevenci, pro řadu pachatelů je příznačné, že se v jejich záznamech objevuje selhání při výkonu alternativního trestu následované jeho **přeměnou** (srov. zejména Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2015). Také v tomto ohledu dopadlo srovnání obou skupin méně příznivě pro skupinu B, kde jsme záznam o přeměně dohledali u 74,7 % osob, zatímco ve skupině A pouze u 40,9 % (rozdíl signifikantní na $p < 0,001$). Znovu se tedy jedná o skutečnost, že riziko problémového chování, a tím i recidivy, bylo ve skupině B vyšší.

Statisticky významné rozdíly bylo možné pozorovat také při analýze **druhu trestné činnosti**, díky níž byly zkoumané osoby do vzorku vybrány. Následující tabulka zobrazuje procentuální podíly u nejčastěji se vyskytujících trestných činů, a to krádeže, zanedbání povinné výživy, maření výkonu úředního rozhodnutí, zpronevěry a podvodu. Zbývající skutky, které pro nízkou frekvenci nemá smysl zobrazovat zvlášť, jsou shrnuty v kategorii „ostatní“ (jednalo se zejména o loupež, poškozování cizí věci nebo ublížení na zdraví). Jak je z tabulky patrné, téměř polovina osob ze skupiny B byla odsouzena za krádež, což ve skupině A platilo pouze v pětině případů. V ní byly naopak výrazněji zastoupeny trestné činy zpronevěry a podvodu (dohromady 22,7 % oproti 3,6 % ve skupině B) a celková skladba spáchaných skutků byla o poznání pestřejší (do kategorie „ostatní“ tu spadalo téměř dvakrát více osob než ve skupině B).

6 Do kategorie násilných trestných činů jsme zařadili trestné činy podle Hlavy VII. Trestné činy proti životu a zdraví (§ 219–230), dále § 234 loupež a § 235 vydírání podle trestního zákona č. 140/1961 Sb.; a dále podle trestního zákoníku č. 40/2009 Sb. trestné činy dle Hlavy I. Trestné činy proti životu a zdraví (§ 140–166), dále § 173 loupež a § 175 vydírání.

7 Mezi drogové byly zařazeny trestné činy § 187–188 nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek a jedů, § 188a šíření toxikomanie a ohrožení pod vlivem návykové látky dle § 201 trestního zákona č. 140/1961 Sb.; a dále podle trestního zákoníku č. 40/2009 Sb. trestné činy dle § 274 ohrožení pod vlivem návykové látky, § 283 nedovolená výroba a jiné nakládání omamných a psychotropních látek a jedů, § 284 přechovávání omamné a psychotropní látky a jedu, § 285 nedovolené pěstování rostlin obsahujících omamnou nebo psychotropní látku a § 287 šíření toxikomanie.

Tabulka 5: Typ trestné činnosti (v %)

	A	B
Krádež	20,5	47,0
Zanedbání povinné výživy	11,4	16,9
Maření výkonu úředního rozhodnutí	2,3	9,6
Zpronevěra	6,8	1,2
Podvod	15,9	2,4
Ostatní	43,1	22,9
CELKEM	100,0	100,0

Kromě skutku samotného bylo z Rejstříku možné zjistit **druh trestu**, který za jeho spáchání soud uložil. Rozdíly, které jsou mezi oběma skupinami také v tomto případě výrazné, se přirozeně odvíjejí od způsobu, jak byl vzorek sestaven. Spolupráce s PMS při vytvoření skupiny B vedla k tomu, že zahrnuje pouze alternativní tresty či opatření, jejichž výkon probační pracovníci zajišťují. Ve skupině A byla jedinců ve stejné situaci (tedy pod dohledem probačního pracovníka) pouze polovina (jednalo se o podmíněný trest s dohledem, podmíněně propuštění s dohledem a trest domácího vězení)⁸.

Tabulka 6: Typ uložené sankce (v %)

	A	B
Podmíněné odsouzení s dohledem	20,5	66,3
Podmíněné odsouzení (bez dohledu)	18,2	3,6
Podmíněné propuštění s dohledem	27,2	2,4
Podmíněné propuštění (bez dohledu)	15,9	0,0
Obecně prospěšné práce	0,0	27,7
Trest domácího vězení	2,3	0,0
Trest odnětí svobody (propuštění po jeho vykonání)	15,9	0,0

III.3. Vývoj dosavadní kriminální kariéry

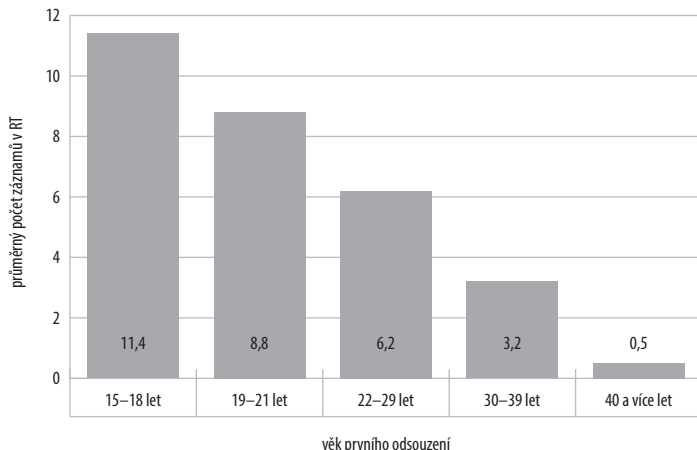
Data z Rejstříku trestů nám umožňovala ověřit některé vztahy či souvislosti, které se ve výzkumech kriminální kariéry zpravidla potvrzují. Jedním z nich jsou rozdíly mezi muži a ženami. Dosud nejrozsáhlejší výzkum recidivy v České republice, uskutečněný v roce 2014, hovořil v tomto směru o průměrném počtu 4,4 předchozích odsouzení u mužů a 3 u žen (Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2015). V aktuálním vzorku 127 osob (tedy ve skupině A i B dohromady) jsme sice měli pouze 26 žen, avšak i tak stojí za uvedení, že rozdíly byly také tentokrát signifikantní, a to při hodnotách 7,1 u mužů a 4,2

⁸ Ve skupině B, vybrané z klientů PMS, se u trestů bez stanoveného dohledu jednalo o případy, kdy soud uložil přiměřená omezení či povinnosti.

u žen ($p < 0,01$). I z těchto čísel nicméně vyplývá, že budeme-li srovnávat oba uvedené výzkumy, studie z roku 2014 zahrnuje vzorek, který měl v průměru výrazně menší počet předchozích odsouzení (4,3 oproti 6,5).

Jako velmi silný se na údajích z Rejstříku trestů jeví výše vzpomínaný vztah mezi raným počátkem kriminální kariéry a celkovým počtem odsouzení. Korelační koeficient (opět pro skupinu A i B dohromady) vychází na $-0,618$ ($p < 0,01$), což potvrzuje relativní spolehlivost tohoto faktoru coby prediktoru recidivy. Velmi dobře tuto skutečnost vystihuje následující graf. Připomeňme, že v předchozím výzkumu IKSP z roku 2014 činila hodnota koeficientu $-0,333$.

Graf 1: Věk prvního odsouzení a počet záznamů v RT (skupina A i B dohromady)

U pachatelů, kteří měli v Rejstříku více než jeden záznam, jsme se zaměřili i na **charakter recidivy**. Zajímalo nás, zda se typ trestné činnosti, díky níž byli vybráni do našeho vzorku, objevil v jejich předchozí kriminální kariéře. Hovořit lze v tomto smyslu o recidivě speciální (opakování stejného trestného činu), stejnorodé (opakování totožného druhu kriminality – například deliktů majetkových nebo násilných) a nestejnorodé či obecné (opakování trestné činnosti jako takové). Mezi skupinou A a skupinou B nebyly v této charakteristice významné rozdíly. Jak ilustruje následující tabulka, u většiny bylo možno hovořit o **recidivě speciální** (procentuální podíly odpovídají počtu pachatelů, kteří měli minimálně dva záznamy v Rejstříku, tj. do vzorku nevstupovali jako „prvopachatelé“). Většinou se jednalo o opakované odsouzení za trestný čin krádeže, zanedbání povinné výživy a maření výkonu úředního rozhodnutí a vykázání.

Tabulka 7: Předchozí kriminální kariéra z pohledu recidivy (v %)

Typ recidivy	A	B
Obecná	10,3	17,1
Stejnorodá	6,9	12,2
Speciální	82,8	70,7
CELKEM	100,0	100,0

III.4. Klienti RUBIKON Centra

Většina analýz v této kapitole vychází z údajů z Rejstříku trestů. U osob ze skupiny A jsme nicméně měli k dispozici několik dalších a z hlediska řešeného tématu zajímavých informací, které vyplývaly ze záznamů ze schůzek klientů s pracovníky RUBIKON Centra⁹. Jednou z nich byla **úroveň vzdělání**. Jak shrnuje následující tabulka, většina vzorku nedosáhla vzdělání středoškolského. S ohledem na možnosti pracovního uplatnění tak můžeme konstatovat, že kromě omezení spojeného se záznamem v Rejstříku trestů je řada těchto osob při hledání zaměstnání limitována také v tomto směru.

Tabulka 8: Nejvyšší dosažené vzdělání (skupina A)

	Osob	V %
Základní	14	31,8
Vyučen/a	14	31,8
Středoškolské	13	29,5
Vysokoškolské	3	6,9
CELKEM	44	100,0

Ačkoli je náš vzorek relativně malý, nebylo bez zajímavosti zjistit, zda existuje vztah mezi dosaženou úrovní vzdělání a kriminální kariérou. Zaměříme-li se na **dosavadní odsouzení**, potvrdilo se očekávání, že s rostoucí úrovní vzdělání jejich počet klesal. Zatímco klienti se vzděláním základním měli v Rejstříku v průměru 5,9 záznamů, u klientů s vyučením se jednalo o 4,9; u klientů se středoškolským vzděláním o 2,3 a u vysokoškolsky vzdělaných pouze o 0,7 (dva z nich vstoupili do projektu na základě svého prvního, a tedy dosud jediného skutku). Rozdíly byly ovšem nad hranicí požadované (pětiprocentní) statistické významnosti. Úměrně s vyšším vzděláním klesala také **průměrná délka kriminální kariéry**, a to od 10,8 let u klientů se základní školou, přes 7,5 roku s vyučením a 5,4 roku s maturitou (ani v tomto případě nejsou ovšem rozdíly statisticky významné).

Signifikantní rozdíly (na $p < 0,5$) jsme u faktoru zaměstnání zjistili ve vztahu k **věku prvního odsouzení**. Klienti se základním vzděláním se prvního trestného činu dopustili průměrně ve věku 24 let, vyučení ve věku 28,3 let, klienti se středoškolským vzděláním ve věku 33,5 let a vysokoškoláci ve věku 41,3 let. Navzdory omezené velikosti vzorku proto stojí za pozornost **Tabulka 9**, která velmi dobře vystihuje fakt, že brzké zahájení kriminální kariéry bylo v rámci našeho souboru nejtýpější pro osoby, které v systému vzdělávání skončily již na jeho nižším stupni.

9 Využití těchto údajů bylo podmíněno souhlasem klientů s účastí v našem výzkumu.

Tabulka 9: Vzdělání a věk prvního odsouzení (skupina A v %)

Vzdělání	Věk prvního odsouzení						CELKEM
	15–18	19–21	22–29	30–39	40–49	50 a více	
Základní	21,4	35,7	21,4	14,3	7,1	0,0	100,0 %
Vyučen/a	7,1	14,3	35,7	28,6	7,1	7,1	100,0 %
Středoškolské	0,0	7,7	38,5	23,1	23,1	7,7	100,0 %
Vysokoškolské	0,0	0,0	0,0	33,3	66,7	0,0	100,0 %

Poněkud nečekaně může naproti tomu vyzníit informace, že všichni vysokoškolsky vzdělaní klienti Rubikonu z našeho vzorku za sebou měli zkušenost s pobytem ve **výkonu trestu odnětí svobody** (u klientů se základní školou se jednalo o 71,4 %, u vyučených o 85,7 % a u klientů se školou střední o 69,2 %). Vzhledem k jejich počtu nemá tento údaj obecnější výpovědní hodnotu, avšak i tak můžeme konstatovat, že se shodně dopustili závažného typu trestné činnosti, a to ve dvou případech zabití nebo vraždy (jednalo se o jejich první trestný čin), a v jednom deliktu hospodářského (tento pachatel se již trestné činnosti dopustil v minulosti).

Na osobní zkušenost klientů RUBIKON Centra s **pobytem ve vězení** je možné podívat se také z jiného úhlu pohledu. Informace o ní totiž obsahuje jak Rejstřík trestů, tak ji zjišťovali sami pracovníci Centra během rozhovorů, které s klienty vedli. O důvěře, která mezi nimi panovala, svědčí zjištění, že pouze jeden klient, který podle údajů z Rejstříku vykonával trest odnětí svobody, tuto skutečnost při rozhovoru popřel. Méně upřímní byli ovšem klienti při informování o předchozí trestné činnosti. Z třiatvaceti osob, které pracovníkům tvrdily, že byly dosud trestány pouze jednou, jich devět (tedy zhruba 39 %) nemluvalo pravdu (v Rejstříku měly záznam o více trestných činech).

Součástí našeho projektu bylo také dotazníkové šetření mezi pracovníky **Úřadu práce** (s jeho výsledky seznamuje kapitola pátá). I proto je zajímavé sledovat, kolik klientů RUBIKON Centra využilo jeho služeb. Ukázalo se, že v době první schůzky s pracovníkem RUBIKON Centra byla v evidenci Úřadu práce většina vzorku, a to 75 %.

Nepříznivě vyznívají data, která pracovníci RUBIKON Centra zaznamenali při opětovných (telefonických) rozhovorech s klienty v období mezi zářím a listopadem roku 2015. Zjistili, že aktuálně byla v tomto čase na **řádný pracovní úvazek** zaměstnána jen necelá třetina osob (27,3 %). Dva klienti (4,5 % vzorku) uvedli práci formou brigády, ostatní (tedy 68,2 % klientů) byli opět nezaměstnaní. Tento poznatek bohužel poukazuje na to, že ačkoli se RUBIKON Centru podaří najít pro klienta zaměstnání, není to často zárukou, že si jej udrží, případně nebude mít problém nalézt si práci jinou, pokud toto místo z nejrůznějších důvodů opustí. Statistická analýza nenaznačila, že bychom zde měli uvažovat o významných proměnných, které jsme v rámci výzkumu mapovali a které by mohly mít na udržení zaměstnání teoreticky vliv (tedy například úroveň vzdělání klienta, jeho věk nebo předchozí kriminální kariéra).

III.5. Recidiva

Měřítkem, které jsme pro posouzení efektivity programu organizace RUBIKON Centrum zvolili, je recidiva klientů, a to ve smyslu případného **záznamu v Rejstříku trestů** o dalším odsouzení po té, co programem úspěšně prošli. Ačkoli se jedná o metodologický postup, který je v obdobných evaluačních výzkumech využíván běžně (srov. např. Farrall, 2002), interpretace takto získaných poznatků se neobejde bez náležitě kritického výkladu. Problémem je především obecně známý fakt, že jen část trestných činů je odhalena a oficiálně řešena, zatímco zbývající skutky zůstávají v oblasti kriminality neobjasněné, či rovnou nezjištěné (latentní). Na základě Rejstříku trestů tak nemůžeme o žádném pachateli spolehlivě konstatovat, zda v kriminální kariéře pokračuje, či nikoli (k tomu podrobně viz Rozum, Tomášek, Vlach, & Háková, 2016). Recidivu samotnou považují i proto někteří autoři za objektivně neměřitelnou proměnnou (King, 2014), byť samozřejmě platí, že se jedná o údaje, bez nichž se racionálně rozvíjená trestní politika z mnoha důvodů neobejde (srov. Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2015).

Jako notně problematické se kritérium recidivy ve vztahu k účinnosti určité intervence jeví také tehdy, uvážíme-li rozmanitost příčin či podmínek, za nichž k páčání trestné činnosti dochází. S. King (2014) varuje, že hodnocení založené čistě na tomto měřítku nám automaticky vnucuje **dichotomické pojetí** celé problematiky. Nastoluje totiž rovnici, v níž je recidiva pachatele chápána jako selhání či neúspěch příslušné intervence, zatímco „čistý“ Rejstřík trestů se naopak bere coby důkaz její efektivity. Takový pohled je samozřejmě krajně zjednodušený. Výzkumy kriminální kariéry dokazují, že faktory, které nejsilněji korelují s desistencí, leží spíše mimo dosah systému trestní justice i většiny nápravných intervencí (Ward & Maruna, 2007). Spojovat ukončení kriminální kariéry nebo její pokračování výhradně s efektem konkrétního opatření by proto bylo velmi naivní, a to i v případě, budeme-li se zabývat účinkem intervencí zaměřených již přímo na prokazatelně významné faktory desistence (tedy i na získání zaměstnání, jak činíme v našem projektu).

Nelze přehlédnout, že povyšování měřítka recidivy na jediné možné a správné odmítají také ti, kdo se nápravou pachatelů zabývají přímo v praxi (McNeill, 2000). Potvrdil to i nedávný výzkum Institutu pro kriminologii a sociální prevenci mezi českými probačnickými pracovníky, podle nichž je významnějším ukazatelem účinnosti jejich práce změna osobních postojů pachatele k trestné činnosti, stejně jako vyřešení jeho kriminogenních potřeb a rizik (Tomášek, Diblíková, & Scheinost, 2016).

Navzdory všem uvedeným námitkám považujeme zjištění o další trestné činnosti osob zařazených do našeho vzorku za informaci, která má v kontextu celé kriminální politiky a posuzování její účinnosti svůj význam. Termínem, k němuž se naše analýza dat z Rejstříku trestů vztahovala, byl **červenec 2016**. Jednalo se tím pádem o zjištění, zda byly zkoumané osoby znovu odsouzeny v průběhu dvou let od účasti v projektu RUBIKON Centra (v případě skupiny A), respektive od chvíle, kdy se dostaly do evidence PMS (v případě skupiny B).

Rozdíl zjištěný mezi oběma skupinami je markantní. Zatímco ve skupině A jsme mohli nové odsouzení konstatovat pouze u 11,4 % osob, ve skupině B se jednalo o 97,6 % (sign. na $p < 0,001$). Průměrný počet nových odsouzení činil 0,2 pro skupinu A a 2,4 pro skupinu B (sign. na $p < 0,001$)!

Není sporu o tom, že nízkou míru recidivy u absolventů programu RUBIKON Centra je nutno brát jako příznivou zprávu, jíž lze podpořit úvahy o celkové prospěšnosti tohoto typu služeb v oblasti resocializace pachatelů. Samotné srovnání se skupinou B je však zavádějící, neboť v základních charakteristikách, které s pravděpodobností další trestné činnosti prokazatelně souvisejí, se obě skupiny výrazně lišily (viz výše).

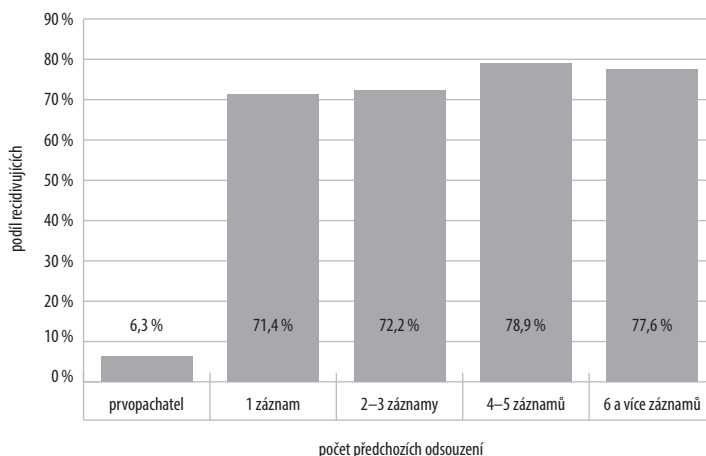
Analýza údajů pro celý výzkumný soubor (tedy pro skupiny A i B dohromady¹⁰) potvrdila očekávané souvislosti mezi recidivou a některými, kriminologicky významnými faktory. Opět bylo možné konstatovat **vyšší míru recidivy u mužů** (v 71,3 % případů) než u žen (53,8 %), avšak rozdíl nebyl v tomto případě statisticky signifikantní. Pokud jde o věk, častěji recidivovali jedinci mladší třiceti let (77,8 %) než jedinci ve věku 30–39 let (70,8 %) či 40–49 let (70,0 %). Ve skupině osob starších padesáti let nebyl dokonce znovu odsouzen nikdo. Porovnáním průměrů dojdeme k závěru, že průměrný věk recidivujících činil 37,2; nerecidivujících 40,2 (sign. na $p < 0,5$).

Jako relativně spolehlivý prediktor recidivy se také v tomto případě ukázala **předchozí kriminální kariéra**. U odsouzených, kteří do vzorku vstupovali jako prvopachatelé, jsme nový záznam v Rejstříku objevili pouze v 6,3 % případů, zatímco u jedinců s opakovanou zkušeností s trestnou činností v 76,6 % případů (sign. na $p < 0,001$). Podstatnější rozdíly nebyly zaznamenány mezi jedinci se zkušeností s výkonem **trestu odnětí svobody** (nové odsouzení u 68,6 % z nich) a těmi, kdo ve vězení dosud nebyli (64,0 %), naproti tomu zkušenost s **přeměnou alternativního trestu** na trest odnětí svobody signifikantní význam měla. Jedinci, u nichž k takové přeměně v minulosti došlo, recidivovali ve sledovaném období podstatně častěji (78,8 % vs. 48,9 %; sign. na $p < 0,01$).

Následující graf ukazuje, že pravděpodobnost recidivy se zvyšovala také s **počtem předchozích odsouzení** (rozdíly signifikantní na $p < 0,001$), byť nejčastěji došlo k novému odsouzení u jedinců se 4–5 záznamy, nikoli se 6 a více záznamy. Srovnáme-li hodnoty průměrného počtu předchozích odsouzení, u recidivujících jedinců se jednalo o 7,45 záznamů; u nerecidivujících o 4,56 záznamů (rozdíl sign. na $p < 0,01$).

10 Vzhledem k téměř stoprocentní míře recidivy ve skupině B nemělo smysl analýzu jednotlivých faktorů provádět pro obě skupiny samostatně.

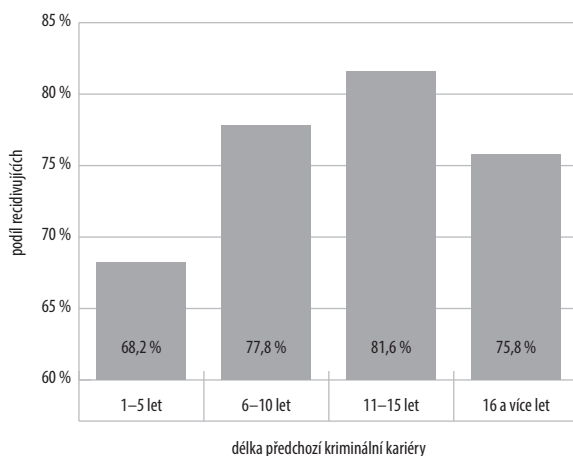
Graf 2: Recidiva podle počtu předchozích odsouzení (spojené skupiny A i B)

Recidivu jsme porovnávali také podle **věku první registrované trestné činnosti**. Zjištěné rozdíly sice byly signifikantní, ale čistě lineární vztah, jaký zachytily jiné studie, se v našem vzorku neprojevil. Nejčastěji sice recidivovali jedinci, kteří svou kriminální kariéru zahájili již před osmnáctým rokem života (77,8 %), avšak u osob s prvním záznamem ve věku mezi 22–29 lety byla míra recidivy nižší (57,6 %) než u osob s prvním záznamem mezi 30–39 lety (76,7 %). U recidivujících pachatelů činil věk prvního odsouzení v průměru 24,8 let; u nerecidivujících 28,8 let (sign. na $p < 0,5$).

Obdobný závěr jako o věku první registrované trestné činnosti platil podle očekávání o **délce kriminální kariéry**. Také zde platilo, že pravděpodobnost dalšího odsouzení stoupala spolu s ní, avšak u jedinců s nejvyšší hodnotou nebyl podíl recidivujících největší (viz Graf 3). U osob, u nichž jsme v roce 2016 záznam o novém odsouzení dohledali, dosahovala nicméně předchozí kariéra v průměru 12,02 let, u nerecidivujících pouze 7,49 (rozdíl sign. na $p < 0,01$).

Graf 3: Podíl recidivujících podle délky kriminální kariéry (spojené skupiny A i B)

Pokud jde o **dobu, po jaké se záznam o novém odsouzení v Rejstříku objevil** (tedy interval od předchozího odsouzení po odsouzení nové), nejčastěji se jednalo o období od 6 měsíců do jednoho roku (30,2 % recidivujících) či od jednoho do dvou let (rovněž 30,2 %). 27,9 % recidivujících mělo nový záznam již do tří měsíců od předchozího odsouzení, zbývající část v rozmezí od tří do šesti měsíců (11,6 %). Ve více než polovině případů (55,8 %) se jednalo o recidivu speciální (spáchání téhož trestného činu), ve 34,9 % o recidivu obecnou a v 9,3 % o recidivu stejnorodou. Z konkrétních **trestných činů** převažovala jednoznačně krádež (40,7 % recidivujících), následovaná zanedbáním povinné výživy (24,4 %) a mařením úředního rozhodnutí (14 %).

Sledovali jsme rovněž skutečnost, zda došlo k dalšímu odsouzení za drogovou či násilnou trestnou činnost. Za drogovou trestnou činnost bylo nově odsouzeno 6,3 % osob, za násilnou trestnou činnost pouze 2,4 % recidivujících. Jako **sankce** byl recidivujícím pachatelům nejčastěji uložen nepodmíněný trest odnětí svobody (33,7 %), obecně prospěšné práce (23,3 %), podmíněné odsouzení s dohledem (19,8 %) či podmíněný trest (17,4 %).

Zaměříme-li se na skupinu odsouzených, u nichž se údaj o novém odsouzení objevil **do tří měsíců** od odsouzení předchozího (výše zmíněných 27,9 % vzorku), musíme uvažovat i o možnosti, že v jejich případě se ve skutečnosti nejednalo o trestnou činnost spáchanou v uvedeném období, nýbrž o případ, kdy ke spáchání trestného činu došlo již dříve, tzn. před odsouzením, které bylo pro nás rozhodné pro zařazení do vzorku. Jedná se o známý limit analýzy údajů z Rejstříku trestů, ve kterém je uvedeno datum právní moci rozhodnutí, nikoli datum spáchání skutku (na druhou stranu se z pochopitelných důvodů nedostanou do Rejstříku trestu údaje o odsouzené trestné činnosti, která byla spáchána ve sledovaném období, ale bylo o ní pravomocně rozhodnuto až po datu analýzy). Dovolujeme si nicméně tvrdit, že v případě našeho vzorku bylo zkusení malé, neboť z výše uvedeného počtu recidivujících odsouzených pouze dva měli jeden nový záznam. U ostatních z této skupiny bylo evidováno více odsouzení, což znamená, že pokud u nich došlo k odsouzení trestné činnosti spáchané dříve, ve výsledku se snížil pouze počet dalších selhání (odsouzení), avšak poznatek, že recidivovali, platí.

Za další rizikový faktor budoucí recidivy můžeme považovat skutečnost, zda Rejstřík trestů u daného jedince obsahuje informaci o **přeměně výkonu alternativního trestu** v nepodmíněný trest odnětí svobody, případně o nařízení výkonu trestu odnětí svobody po podmíněném propuštění. Mapovali jsme ji ve vztahu ke všem případným odsouzením po roce 2014, kde přeměna připadala v úvahu. V této skupině osob jsme záznam o ní objevili ve 34,6 % případů. Všichni byli klienty PMS a do našeho výběru se dostali na základě uložené alternativní sankce z roku 2014, jejíž výkon nezvládli a došlo k přeměně a nařízení výkonu trestu odnětí svobody. Naprostá většina z nich (98 %) byla ale ve stejném období znovu odsouzena.

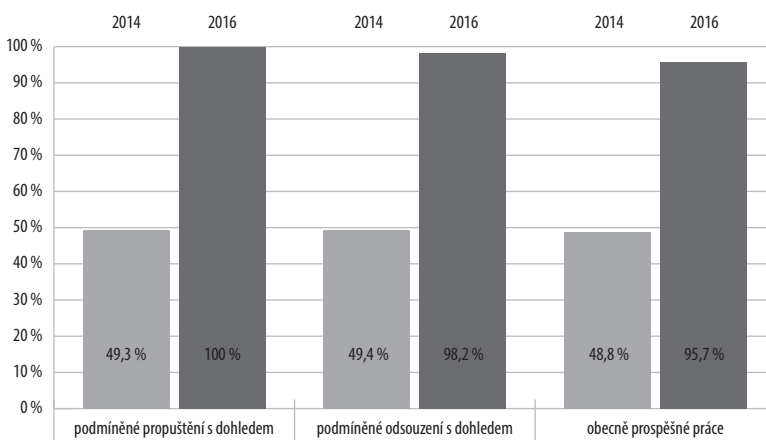
Zkušenost s **dřívější přeměnou** (tzn. do roku 2014) měly v našem vzorku zhruba dvě třetiny odsouzených. U 43,8 % z nich došlo k přeměně alternativního trestu i v dalších letech. Z odsouzených, u nichž jsme přeměnu během předchozí kriminální kariéry neznamenali, selhalo později při výkonu alternativního trestu 19,1 %. Pokud se dále zaměříme na odsouzené z pohledu jejich předchozí zkušenosti s pobytem ve výkonu trestu odnětí

svobody, u odsouzených, kteří ve vězení byli, jsme další přeměnu alternativního trestu zaznamenali ve 38,2 % případů, a to oproti 20 % u jedinců, kteří během své kriminální kariéry ve výkonu trestu odnětí svobody nebyli.

III.6. Komparace s výzkumem z roku 2014

Poznatek, že ve skupině B byli až na dva jedince znovu odsouzeni všichni pachatelé, je podle našeho názoru pozoruhodný i ve vztahu k jiným údajům, které o recidivě v České republice máme. Velmi zajímavé je porovnat ho s výsledky výše vzpomínané studie Institutu pro kriminologii a sociální prevenci z roku 2014. V ní činila celková míra recidiva ve srovnatelně dlouhém (tedy dvouletém) období 48,1 % (Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2015). Vzhledem k tomu, že část vzorku v ní stejně jako ve studii aktuální tvořili jedinci vykonávající trest spojený s dohledem PMS, můžeme nyní porovnat recidivu u konkrétních trestů i s naším vzorkem. Tato data, pro aktuální výzkum omezená pouze na skupinu B, shrnuje následující graf.

Graf 4: Srovnání recidivy u vybraných trestů ve výzkumech z roku 2014 a 2016

Téměř dvojnásobná míra recidivy u našeho aktuálního vzorku navozuje otázku, nakolik se soubory pachatelů v letech 2014 a 2016 lišily v základních, **kriminologicky relevantních charakteristikách**. Z následující tabulky je dobře patrné, že vzorek z roku 2014 byl z pohledu recidivy rizikovější v otázce věku (průměrný věk odsouzených byl u všech trestů nižší), avšak odsouzení ve skupině B našeho aktuálního šetření měli výrazně bohatší zkušenosti s trestnou činností. Nejzásadnější byly rozdíly v průměrném počtu předchozích odsouzení. U aktuálního vzorku tak bylo na jejich základě skutečně možno očekávat častější recidivu než ve vzorku z roku 2014.

Tabulka 10: Základní charakteristiky vzorků z let 2014 a 2016 podle typu trestu

Vybrané charakteristiky	PP dohled		PO dohled		OPP	
	2014	2016	2014	2016	2014	2016
podíl mužů ve vzorku (v %)	90,7	100,0	87,4	78,2	91,8	95,7
průměrný věk	32,8	41,5	34,2	36,8	31,7	36,9
podíl již dříve trestaných (v %)	97,3	100,0	86,7	100,0	86,4	100,0
podíl osob se zkušeností s VTOS (v %)	78,1	100,0	33,8	83,6	30,1	82,6
podíl osob se zkušeností s přeměnou (v %)	60,0	50,0	35,8	78,2	31,7	73,9
průměrný věk prvního odsouzení	20,7	25,0	24,5	23,9	23,0	24,8
průměrný počet předchozích odsouzení	7,1	11,5	3,9	7,8	3,8	8,2

Pokud se ve starším vzorku z roku 2014 zaměříme pouze na pachatele, kterým byl uložen jeden ze tří zmiňovaných alternativních trestů a kteří současně měli v Rejstříku již více než šest předchozích záznamů, míra recidiva dosáhne 58,0 % (Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2015). Ani zohledněním tohoto faktoru se tak nepřibližujeme velmi nepříznivým údajům z aktuálního výzkumu. Vyvodit z toho můžeme domněnku, že kritérium **absence zaměstnání**, podle něhož pracovníci PMS na naši žádost klienty do skupiny B vybírali, se ukázalo jako pomyslný „klíč“ pro získání vzorku budoucích recidivistů – persisterů (tedy osob, které v kriminální kariéře pokračují). Z hlediska ústředního tématu naší studie jde každopádně o zajímavé zjištění.

IV.

Kvalitativní analýza

O výrazně detailnější pohled na proces desistence, než nabídla analýza údajů z Rejstříku trestů, jsme usilovali pomocí **hloubkových rozhovorů** s vybranými jedinci z obou zkoumaných skupin (tedy s klienty RUBIKON Centra i klienty PMS). Zaměřili jsme se především na exploraci faktorů podporujících úspěšné desistery, stejně jako těch, které ovlivňují selhávající persistery. Ústředním tématem výzkumu bylo zaměstnání, avšak vzhledem k povaze procesů spojených s ukončováním kriminální kariéry jsme se ho snažili nahlížet v širším kontextu všech působících faktorů a činitelů. Současně jsme usilovali o zmapování role osobní příčinné orientace a vnímané osobní účinnosti, neboť právě tyto proměnné podle dostupných zahraničních studií proces desistence značně ovlivňují. I proto jsme si kladli následující otázky:

- Jaké **motivy** či **spouštěče** stojí za rozhodnutím upustit od kriminální kariéry a vést řádný život?
- Je možné identifikovat **podpůrné faktory i faktory brzdící** proces desistence?
- Objevují se ve výpovědích odsouzených významné životní události, tzv. **turning points**, které je posunuly dál ve snaze nepokračovat v páchání trestné činnosti?
- Jaké místo v celém procesu hraje námi zkoumaný faktor **zaměstnání**?
- Jakou roli v procesu desistence hrají **psychologické fenomény** jako osobní příčinná orientace či vnímaná osobní účinnost (self-efficacy)?
- Jaké další charakteristiky je možné najít v naracích desisterů a persisterů? Je možné identifikovat rozdíly ve výpovědích těchto dvou skupin?
- Jak odsouzení nahlížejí zkušenost s pácháním trestné činnosti v kontextu vlastní minulosti, současnosti i budoucnosti?

Vzhledem k citlivosti analyzovaných dat bylo pro tuto část velmi významné **etické hledisko** vědecko-výzkumné práce. Důraz byl kladen především na ochranu soukromí respondentů, do přímého kontaktu s nimi přišel jen pracovník, který rozhovory prováděl. Přepisy těchto rozhovorů byly v rámci jejich počítačového zpracování svěřeny studentům Filozofické a Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, avšak pouze v anonymní podobě a s využitím specifických kódů. Všichni studenti navíc podepsali souhlas s mlčenlivostí. Samotné výsledky výzkumu jsou rovněž plně anonymizovány a není možné je vztáhnout ke konkrétní osobě.

IV.1. Výběr a základní charakteristiky výzkumného vzorku

Vzorek byl vytvořen z původního výběrového souboru (viz kapitola třetí). Do skupiny **desisterů** bylo vybráno devět klientů RUBIKON Centra, kterým se podařilo získat zaměstnání a ve sledovaném období neměli další záznam v Rejstříku trestů. Skupina **persisterů** byla sestavena z třinácti klientů PMS, kteří dle jejich pracovníků neměli stálý pracovní poměr a ve sledovaném období byli podle údajů z Rejstříku trestů znovu odsouzeni. Celkem se tedy této části našeho výzkumu účastnilo **22 respondentů**. Osloveni byli pracovníky RUBIKON Centra či PMS, případně prostřednictvím Vězeňské služby ČR¹¹. Před samotným rozhovorem byli o výzkumu a možnosti se jej účastnit rámcově informováni. Vstupovali do něj s vědomím, že rozhovor bude zaměřený na jejich **životní příběh**. Účast na výzkumu byla dobrovolná, a to i vzhledem k povaze rozhovoru, který se dotýkal citlivých témat. V průběhu rozhovorů jsme brali ohled na bezpečí respondentů

11 Jednalo se o respondenty, kteří v době výzkumu vykonávali trest odnětí svobody.

a již v samém počátku byli vyzváni, aby mluvili o svém životě tak, aby pro ně rozhovor nebyl traumatizující. To znamená, že měli možnost na některé otázky neodpovídat, což ale nevyužili. Na začátku rozhovoru byli požádáni o podepsání **informovaného souhlasu**, který byl sestaven tak, aby neprozrazoval sledované výzkumné oblasti.

Následující text nabízí stručnou charakteristiku jednotlivých respondentů. Jelikož se jedná o kvalitativní soubor, shledáváme tento způsob představení výzkumného vzorku potřebným.

IV.1.1. Desisteri

Vzorek našich desisterů, vybraný z původní **skupiny A** (viz kapitola třetí), tvořily jak osoby s jedním, tak s více záznamy v Rejstříku trestů. V obecnější rovině lze konstatovat, že se jednalo o pachatele majetkové trestné činnosti a trestné činnosti spojené s drogami, pouze v jednom případě se vyskytla násilná trestná činnost. Ve třech případech šlo o ženy, v šesti o muže. Následující informace se vztahují k aktuální situaci v době rozhovoru (respondenty označujeme jako A1 až A9, s ohledem na shodný postup v předcházející kapitole, kde jsme používali termíny skupina A a skupina B).

A1

Muž, 32 let. Odsouzen za majetkovou trestnou činnost, páchanou v souvislosti s drogami. Od střední školy začal „na podnět party“ experimentovat s lehčími drogami, postupně přešel k tvrdším, přičemž období užívání trvalo 8 let. Trestná činnost měla charakter „nelegálních služeb“ s cílem obstarat si drogu (odměnou za vykonanou službu či práci byly návykové látky). Respondent byl prvotrestaný, v průběhu rozhovoru zaměstnan. Drogy neužívá již dva a půl roku. Využívá psychologickou podporu (individuální i skupinovou psychoterapii).

A2

Žena, 53 let. Prvotrestaná, odsouzená podmíněně za majetkovou trestnou činnost. Vysokoškolsky vzdělaná, pracující ve finanční sféře. Po rozvodu zůstala matkou-samoživitelkou, z čehož plynula její snaha zabezpečit potomky. Svou trestnou činnost vnímá jako „zkrat“. Aktuálně pracující, podporována nejbližším okolím, usiluje o vyrovnání dluhů.

A3

Žena, 35 let, odsouzena opakovaně za trestnou činnost spojenou s drogami a následně za maření výkonu úředního rozhodnutí. Jednou ve výkonu trestu odnětí svobody. Respondentka s těžší rodinnou anamnézou, od pubertálního věku experimentující s návykovými látkami. Ve výkonu trestu odnětí svobody prošla speciálním programem pro uživatele návykových látek. Aktuálně drogy neužívá, velkou motivací pro desistenci je její vlastní dítě. V době rozhovoru práci aktivně hledala.

A4

Muž, 51 let. Prvotrestaný, odsouzen za násilný trestný čin. Věřící, vysokoškolsky vzdělaný, původně pracující v administrativě. V mládí psychiatrické obtíže. Spáchaný trestný čin vnímá jako zkratové chování, které bylo vyústěním dlouhodobé krize ve vztahu k blízké osobě. Aktuálně pracující, má oporu ve vztahu.

A5

Muž, 41 let. Páchal podvodnou trestnou činností, přičemž byl odsouzen k podmíněnému trestu. Trestná činnost byla podle jeho sdělení motivována potřebou úspěchu v „dravém bankovním sektoru“. Aktuálně pracující.

A6

Muž, 37 let. Jednou odsouzen za trestnou činnost spojenou s drogami, a to na osm let nepodmíněně. Svůj trest vnímá jako příliš vysoký. K trestné činnosti se vracet nechce, jeho motivací je především obava z možnosti opakovaného návratu do výkonu trestu odnětí svobody. V době rozhovoru byl zaměstnán.

A7

Muž, 51 let. Opakovaně nepodmíněně odsouzený, především za majetkovou trestnou činnost. Nikdy nebyl trestaný za násilnou trestnou činnost. Byla mu diagnostikována porucha osobnosti. Těžké životní podmínky v dětství nepovažuje za omluvu a trestnou činnost vždy páchal s vědomím, že bude potrestán. Aktuálně pracující, s fungujícími vztahy s blízkými osobami.

A8

Žena, 33 let. Prvotrestaná, odsouzena k trestu odnětí svobody za trestnou činnost spojenou s drogami. K výkonu trestu přistupovala jako k možnosti nápravy, prošla specializovaným programem pro uživatele návykových látek. Drogám propadla v období mladé dospělosti, kolem dvacátého roku života v průběhu experimentování. Předtím vedla řádný život. Již před výkonem trestu měla domluvenou práci, ve které setrvala. Schopná značného náhledu na vlastní chování.

A9

Muž, 44 let. Odsouzen převážně za majetkovou trestnou činnost, výtržnictví a porušování domovní svobody. Do trestné činnosti se promítaly obtíže spojené s konzumací alkoholu. Respondent byl opakovaně ve výkonu trestu odnětí svobody. Aktuálně je zaměstnán, ve fungujícím vztahu.

IV.1.2. Persisteri

Skupinu 13 persisterů (11 mužů a 2 ženy) jsme vytvořili ze souboru klientů PMS (viz **skupina B** v předcházející kapitole), o nichž jsme na základě analýzy Rejstříku trestů věděli, že v kriminální kariéře pokračují. Tři z nich byli dotazováni „na svobodě“, přičemž v dané době byli klienty PMS a měli se svým probačním úředníkem pravidelný kontakt. S dalšími deseti byl rozhovor prováděn ve výkonu trestu odnětí svobody. Trestáni byli především za majetkovou trestnou činnost, trestnou činnost spojenou s drogami, ojedinele za násilnou trestnou činnost.

B1

Muž, 47 let. Opakovaně odsouzen především za majetkovou trestnou činnost, aktuálně ho čeká nástup do výkonu trestu odnětí svobody, přičemž naposledy byl odsouzen za zanedbání povinné výživy. Jeho trestná činnost byla spojena především s patologickým

hráčstvím. V průběhu rozhovoru prožíval náročné životní období kvůli rozvodu, narušení vztahů s jeho primární rodinou i starostem o nemocnou matku. Tyto události značně ovlivňovaly výzkumný rozhovor.

B2

Muž, 35 let. Opakovaně trestaný za majetkovou trestnou činnost, za níž primárně stálo užívání drog. Vychováván staršími sestrami, matka zemřela v průběhu jeho dětství. Problematické chování začalo v jeho šestnácti letech, kdy uvádí počátky experimentování s drogami, ke kterým se později přidala i kriminální činnost. Problémy s návykovými látkami trvaly téměř 15 let. Byl opakovaně léčen pro závislost i psychiatrické obtíže. Opakovaně ve výkonu trestu odnětí svobody. V anamnéze se objevuje také bezdomovectví. Aktuálně pod dohledem PMS. Dle jeho sdělení již drogy neužívá a funguje v partnerském vztahu.

B3

Muž, 48 let. Opakovaně trestán za majetkové a násilné trestné činy, stejně jako za zanedbání povinné výživy. Dle sdělení byl již jako mladistvý umístěn do nápravného zařízení kvůli násilí spáchaném na otci. Velmi těžkou rodinnou situaci popisoval jen zběžně. Zkušenost ve zmíněném zařízení líčí jako značně traumatickou. Trestnou činnost těžkým dětstvím neomlouvá. Respondent je bez pevného rodinného zázemí, ale udržuje dobré vztahy s vlastními potomky. Aktuálně pod dohledem PMS.

B4

Muž, 35 let. Opakovaně trestán, zejména za majetkovou trestnou činnost a trestnou činnost spojenou s drogami. Aktuálně ve výkonu trestu odnětí svobody kvůli zanedbání povinné výživy. Trestnou činnost přisuzuje především drogové závislosti a působení „špatné party“. Postoj k drogám není ani nadále odmítavý, ale objevují se výroky, které naznačují potřebu změny. Momentálně bez vztahu, jeho primární rodina ho neodmítá, s vlastními potomky (3 děti) v kontaktu není.

B5

Muž, 50 let. Již dvaadvacetkrát soudně trestaný (především za majetkovou trestnou činnost, zanedbání povinné výživy, řízení pod vlivem alkoholu), aktuálně ve výkonu trestu odnětí svobody (celkem ve vězení šestkrát). Jako problematické vidí obtíže spojené se závislostí na alkoholu, které podle něj stojí i za jeho trestnou činností, a také slabé rodičovské vedení. Respondent má tři děti, se dvěma je v kontaktu. V anamnéze zmiňuje psychiatrickou diagnózu a opakované hospitalizace s depresemi, sebevražednými tendencemi i realizovanými pokusy o sebevraždu, s pocity méněcennosti a s alkoholovou závislostí.

B6

Muž, 34 let. Aktuálně (již podruhé) ve výkonu trestu odnětí svobody za krádež, přičemž jeho trestná činnost (většinou majetkové povahy) je na pozadí problému s užíváním drog. Pro závislost byl léčen na psychiatrii. Opakovaně řešil úmrtí v rodině, nejdříve otce (v 18 letech respondenta), pak matky (ve 20 letech), následně i sestry a dalších blízkých osob. Po smrti sestry následovalo bezdomovectví a propadnutí stereotypnímu, drogově-kriminálnímu životnímu stylu.

B7

Muž, 34 let. Rozhovor proběhl ve výkonu trestu odnětí svobody, odsouzen za zanedbání povinné výživy. V minulosti opakovaně trestán především za majetkovou trestnou činnost, výrobu omamných látek, výtržnosti, napadení a za řízení vozidla bez řidičského oprávnění. Kriminální kariéra je spojena s užíváním návykových látek, a to s počátkem v nízkém věku (dle jeho sdělení měl první „průšvihy“ již jako nezletilý), přičemž užívání drog trvalo cca 14 let. Jako problematické vidí také chybějící rodičovské vedení. Ve výkonu trestu odnětí svobody je poprvé, dosud odsouzen vždy jen k trestu podmíněnému. Má tři potomky, přičemž v kontaktu je se dvěma z nich. Před uvězněním popisuje období krátkodobé desistence, ve které plánuje pokračovat i po propuštění. Podporou mu byl normálně fungující vztah (který trval i v době rozhovoru) a dvouletá drogová abstinence.

B8

Žena, 45 let. Trestaná opakovaně a opakovaně také ve výkonu trestu odnětí svobody. Její kriminální kariéra je spojena s užíváním a výrobou omamných a psychotropních látek. V anamnéze popisovala zhoršené rodinné zázemí. Sama je matkou jednoho dítěte. Sděluje, že je bez zažitých pracovních návyků, přičemž na svobodě v posledním období vyhledávala legální pracovní možnosti (i přes špatné finanční ohodnocení), které kombinovala s ilegální činností. Vedena byla potřebou kontaktu s „normálními lidmi“.

B9

Žena, 37 let. Aktuálně poprvé ve výkonu trestu odnětí svobody, avšak odsouzena opakovaně, především za majetkovou trestnou činnost spojenou s užíváním návykových látek. Vyrůstala v problematictější rodinné situaci, provázené nadužíváním alkoholu jedním z rodičů. I přesto se první kontakt s lehkými drogami objevil až v průběhu vysokoškolského studia. Následná kriminální činnost začala v pozdějším dospělém věku. Aktuálně v kontaktu s bratrem, který ji podporuje i v dalších plánech po propuštění.

B10

Muž, 38 let. Opakovaně trestaný především za majetkovou trestnou činnost. Kriminální kariéru započal ve dvaceti letech, trestná činnost byla spojena především s konzumací alkoholu. Vyrůstal v úplné rodině, ale několikrát zmíněno slabé výchovné vedení. V anamnéze zmiňuje bezdomovectví a suicidální myšlenky. Aktuálně je bez kontaktu s primární rodinou. Po výkonu trestu odnětí svobody si plánuje najít práci a slušné bydlení, přičemž jeho očekávání i kroky, které hodlá podstoupit, se jeví jako realistické.

B 11

Muž, 36 let. Po rozvodu rodičů v jeho mladším školním věku vyrůstal s matkou, zmiňuje absenci pevnějšího vedení. Chybějící středoškolské vzdělání mu nebránilo v nalezení zaměstnání, kde se i přes užívání drog udržel 11 let. Návykové látky souvisely i s trestnou činností, kterou začal páchat v dospělosti. Má dva potomky, vztah s nimi i zájem o ně přetrvává. Opakovaně ve výkonu trestu odnětí svobody, v anamnéze bezdomovectví. Aktuálně bez vztahu, ale v kontaktu s rodinou.

B12

Muž, 38 let. Opakovaně trestaný převážně za majetkovou, ale i násilnou trestnou činnost. V anamnéze popisuje slabé rodičovské vedení, dětství vnímal jako normální, rodiče

byli rozvedení, matka posléze samoživitelka čtyř dětí. Veden spíše prarodiči. Vzhledem k horší sociální situaci v rodině byl nucen si přivydělávat, čímž získal přístup k penězům a rodina nad ním ztrácela možnost kontroly. S přístupem k financím se mu otevřela možnost hraní na automatech. Závislost na nich následně vedla k počátku kriminální kariéry, především k majetkové trestné činnosti. Následovalo vyhození z domova, matka si s ním nedokázala poradit. Pod vedením otce dokončil školu a následovala období epizodické (primární) desistence. S nástupem na povinnou vojenskou službu spojuje první kontakt s drogami. Opakovaně léčen ze závislosti. U respondenta je zřejmá schopnost náhledu na vlastní chování. Aktuálně ve výkonu trestu odnětí svobody za majetkovou trestnou činnost, ve vztahu, s podporou primární rodiny.

B13

Muž, 32 let. Opakovaně trestaný, ve výkonu trestu odnětí svobody poprvé, naposledy odsouzený kvůli maření výkonu úředního rozhodnutí a řízení bez řidičského oprávnění. Od dětství se aktivně a závodně věnoval sportu. Své konání neomlouvá, ale ani nepocituje vinu. V rozhovoru spíše ventiluje „křivdy“, než projevuje snahu pochopit vlastní chování. Vyprávění je v porovnání s ostatními respondenty netypické, mírně chaotické, v popisech s tendencí zabíhat k nepodstatným detailům.

IV.2. Metody sběru a analýzy dat

Cíle, o jejichž naplnění jsme v této části výzkumného projektu usilovali, korespondují s předpoklady pro užití **kvalitativního přístupu** (srov. např. Hendl, 2005). Vycházíme ze snahy zachytávat studované fenomény v celé jejich šíři, přičemž nás nezajímají jen „korelační vztahy“ mezi proměnnými, ale i otázky, proč tyto vztahy existují a jakým způsobem je můžeme vysvětlit. Ke **sběru dat** jsme užili kombinaci kvantitativních a kvalitativních metod, které nám pomáhají komplexněji nahlížet na proces desistence a nalézt její subjektivní významy pro respondenta. Ty jsou zároveň dány respondentem samotným i kontextem, ze kterého vychází.

Klíčovou metodou pro získání dat pro nás bylo polostrukturované interview inspirované metodou TOBI (tematicky orientované biografické interview)¹². **Polostrukturované interview** se dle Miovského (2006) jeví jako jedna z nevhodnějších metod získávání dat od problematických cílových skupin. Samotná otázka strukturovanosti a otevřenosti výzkumných rozhovorů je v sociálních vědách předmětem diskuze. Hájek a kol. (2014) například tvrdí, že s otevřeností a volností struktury rozhovorů roste možnost zachytit emickou (aktérskou) perspektivu, snižuje se ale možnost komparace jednotlivých rozho-

12 Autorem této metody je Fritz Schutze. Vedení rozhovoru metodou TOBI je způsob, který se orientuje na životní zkušenost (příběh vypravěče), a pro jeho spontánní naraci vytváří značný prostor. Tazatel sehrává spíše facilitační úlohu a respondentovi svými otázkami poskytuje vodítka a směřuje ho ke sledovanému tématu. Jak popisuje Hájek a kol. (2014), metoda je kombinací tematického zaměření a citlivého vnímání perspektivy respondenta. Vypravěč ve své naraci vypráví o aspektech, kterým sám přisuzuje relevanci. Metoda je proto v její čisté podobě jen stěží použitelná pro zkoumání konkrétních témat. Biografie se může stát spíše „nosičem“, kdy se konkrétní otázkou ptáme šířeji s očekáváním, že se vypravěč sám dostane ke sledovanému tématu. Pomocí otevřených otázek je tak možné zachytit komplexně a autenticky perspektivu vypravěče. „Tematicky“ je zaměřené na specifickou zkušenost vypravěče. Tato metoda pomáhá zachycovat nejen obsahové aspekty, ale i nahlížet na strukturu a uspořádání událostí, názorů a zkušeností, které vypravěč do příběhu vkládá.

vorů. Jedním z našich záměrů však byla snaha o jisté srovnání jednotlivých rozhovorů a identifikaci specifických prvků získaných narací. Přínosy metody TOBI vidíme v její snaze omezit úlohu tazatele na stimulaci respondenta k vyprávění vlastního životního příběhu. Vypravěč se pak sám zaměřuje na ty prvky příběhu, které považuje za relevantní. Jelikož je ale sledován konkrétní výzkumný cíl, musíme vyprávění respondenta alespoň částečně usměrňovat.

Jak doporučuje Squire (2008), místo přímé otázky tak využijeme generativního charakteru biografického vyprávění, a to s očekáváním, že se vypravěč sám vyjádří k námi sledované problematice. V případě, že téma nezmiňuje, je stimulován doplňujícími otázkami. V našem případě byla jako primární stimul využita otevřená otázka: „**Jaký je Váš životní příběh?**“ V případě, že volně vyprávění bylo ukončeno a respondent nezmínil všechna sledovaná témata, rozhovor byl dále podněčován cílenějšími dotazy. Vzhledem k tomu, že metoda TOBI byla pro nás spíše inspirací, stanovili jsme v rámci polostrukturovaných hloubkových interview **následující sledované okruhy**:

- minulé vlivy formující kriminální chování;
- reflexe / interpretace kriminální minulosti;
- náhled na období změny / na možnost změny (u persisterů);
- faktory ovlivňující proces desistence / epizodické desistence (u persisterů);
- interpretace aktuální situace (u persisterů opětovného páchání trestné činnosti);
- reflexe významných životních situací, tzv. turning points;
- interpretace kriminální zkušenosti;
- vnímání sebe sama, náhled na vlastní fungování / vzorce chování;
- vnímání vlastní budoucnosti.

Připravena byla rovněž **psychologická baterie** tvořená třemi metodami. První z nich představovala projektivní metoda **Čáry života**. Jejím autorem je Jiří Tyl. Ve výzkumech se častěji využívá jako podnětový materiál k iniciaci autobiografických rozhovorů (k tomu více viz Svoboda, 1999), avšak v našem případě jsme ji použili jako prostředek uzavírání rozhovorů s cílem proložit vyprávění jasnější strukturou. Další metodou v rámci zmíněné baterie byla posuzovací škála **DOVE – Dotazník obecně vnímané osobní účinnosti** (Křivohlavý, Schwarzer, & Jerusalem, 1993), zaměřená na subjektivní zhodnocení fenoménu vnímané osobní účinnosti, neboli „self-efficacy“. Škála je tvořena deseti výroky, kterým respondenti přiřazují bodové hodnoty od jedné (neplatí vůbec) do čtyř (platí naprosto). Mapují míru optimistického sebepojetí, účinnosti vlastního sebepojetí a vnímanou schopnost zvládat problémy. Ideálním způsobem měření tohoto fenoménu je spojení posuzovací škály a konkrétního úkolu, který má respondent vyřešit. Naším záměrem bylo posoudit jejich aktuální nastavení v kontextu vnímané osobní účinnosti.

Respondentům byl předložen rovněž dotazník **DOPO**, tedy **Dotazník osobní příčinné orientace** (Balcar, 1996). Naším záměrem bylo zmapovat osobní styl vnímání příčin různých životních událostí či okolností, a jejich přisuzování sobě samotnému, jiné osobě či osobám, nebo neosobním vlivům. Tyto tendence či sklony se podle autora testu promítají do praktického chování, snažení, motivovanosti i výkonnosti. Test obsahuje 24 položek, přičemž zachytává 12 různých životních situací, událostí či okolností s různou důležitostí pro jedince. Položky sytí 6 jednoduchých a 3 složené skóry dílčích stupnic dotazníku.

K uvedeným metodám je nutno podotknout, že vzhledem k velikosti našeho vzorku **nebylo možné provádět statistické srovnání jednotlivých skupin**. Získané výsledky tak slouží spíše k dotvoření celkového obrazu o zkoumaných fenoménech u obou skupin respondentů (tedy desisterů i persisterů).

Rozhovory probíhaly **individuálně** a byly vedeny vždy stejným tazatelem. I vzhledem ke zvolené formě rozhovoru (polostrukturovaný) byla tato jednotnost opodstatněná. Limitem totiž může být tzv. interviewer bias¹³. Nejdříve byly provedeny rozhovory s klienty RUBIKON Centra, které se odehrály v prostorách této organizace. Ve druhé fázi sběru dat se uskutečnily rozhovory s respondenty ze skupiny B (vzorek klientů PMS). Tři z nich byli dotazováni „na svobodě“, a to buď na středisku PMS, nebo v Institutu pro kriminologii a sociální prevenci. Dalších 10 respondentů bylo v době sběru dat ve výkonu trestu odnětí svobody. Rozhovory proto probíhaly díky laskavé spolupráci Vězeňské služby ČR přímo ve věznicích, konkrétně ve Světlé nad Sázavou, Jiřicích, Horním Slavkově, Oráčově, Kynšperku nad Ohří a v Ruzyni.

Rozhovory probíhaly stejným způsobem u každého jednotlivce. Nejdřív tazatel nechal respondenta podepsat informovaný souhlas s účastí na výzkumu. Následoval polostrukturovaný rozhovor v rozsahu přibližně 45 až 60 minut, který byl završen metodou Čáry života. Poté respondent vyplnil baterie diagnostických testů a celá interakce byla uzavřena. Důraz byl v průběhu rozhovorů kladen na vytvoření co možná nejbezpečnější atmosféry. Výzkumník se ve snaze nevkládat do rozhovoru vlastní předsudky předem neinformoval o minulosti (anamnéze) respondenta.

Na **přepisech rozhovorů** (v anonymizované formě) se podíleli studenti a studentky psychologie a práva Univerzity Karlovy v Praze. Rozhovory byly zpracovány formou literárního přepisu, tedy v jejich doslovné podobě, včetně slangových či nespisovných výrazů, bez logických doplnění. Záměrem bylo zachování celkového charakteru vyjadřování. Transkripce probíhala bez předchozího „hlubšího“ zasvěcení studentů do záměrů výzkumu.

Při analýze dat byly uplatněny postupy tzv. **zakotvené teorie** (grounded theory), která vychází z induktivního přístupu (teorie je tvořena z již existujících empirických dat bez předešlého stanovení hypotézy). K analýze dat dochází opakovaně v několika stupních a úrovních obecnosti, od základního kódování až po obecnější kategorizace, přičemž cílem je definovat hlavní spojovací článek všech prvků celého systému. Zároveň by měl být výstupem návrh teorie zakotvené v analyzovaných datech. Na místě je zdůraznit, že primární snahou autorů bylo zachytit a pojmenovat aspekty související s procesem desistence, popsat možné souvislosti a nastítnit vzájemnou provázanost. K této systematické práci byl využit **program Atlas.ti**, který vychází z principů zakotvené teorie a zařazujeme ho do skupiny „codebased“ theory builders, programů vytvářejících teorie na základě kódování dat. Výhodou je možnost jejich grafického uspořádání či usnadnění orientace.

13 Jedná se o odchylky nebo zkreslení získaných dat, které vychází z reakcí respondenta na individuální způsob vedení rozhovoru, nebo z charakteristik tazatele jako takového (například styl kladení otázek, jeho osobnostní specifika, možné předsudky či vlastní očekávání výsledků).

Zakotvené teorie vycházejí ze **tří úrovní kódování**. V prvním kroku v rámci tzv. **otevřeného kódování** dochází k tematické strukturaci textu jednotlivých rozhovorů. Kódovány jsou pojmy a výroky respondentů nesoucí relevantní obsah k tématu, přičemž je specifikováno několik oblastí, kterých se narace dotýkají. Kódy jsou tříděny do kategorií, které postupně nesou stále vyšší míru abstrakce. Díky tomu se objevují první úvahy o možných vztazích, dimenzích či hierarchii. Následně je možno plynule přejít do druhého stupně analýzy – tzv. **axionálního kódování**, ve kterém jde o snahu porozumět a pojmenovat jednotlivé procesy a zachytit linie propojující konkrétní kategorie. Tato fáze vede k úvahám o možných příčinách, důsledcích, podmínkách, interakcích, strategiích či procesech, které se mezi jednotlivými kategoriemi podaří objevit. Dochází ke stále vyššímu stupni zobecnění s cílem najít společného činitele. V posledním kroku hovoříme o tzv. **selektivním kódování**, kdy dochází k nejvyšší formě abstrakce, kterou v rámci analýzy provádíme. Snažíme se najít spojovací prvky a hlavní témata (více k tomu viz Hendl, 2005).

V případě našeho výzkumu byly samostatně analyzovány rozhovory desisterů, a samostatně rozhovory persisterů. K tomuto kroku nás vedla úvaha o předpokládaných rozdílech v naracích jednotlivců z těchto dvou skupin. Další postup se však nelišil. Výsledkem první analýzy dat byly kódy zachytávající významové jednotky (věta, souvětí, obsahově jednotná pasáže výpovědi). Po prostudování vzniklých kódů došlo k jejich redukci ve smyslu seskupování téměř identických kódů a kódů se skutečnou relevancí k tématu desistence. V dalším kroku byly jednotlivé kódy sdružovány do vyšších pojmových skupin a kategorií dle vzájemných souvislostí a společných znaků. Při tomto procesu se nám data postupně dělila do kategorií proměnných, různě působících na proces desistence. V dalším kroku jsme mezi jednotlivými proměnnými hledali možné vztahy a vzájemné souvislosti, přičemž jsme se snažili o nalezení jednotného spojovacího prvku. Podařilo se nám identifikovat **několik tematických okruhů**, které jsou popsány v následujících podkapitolách. I přesto, že jsme analýzou nedospěli k jednotné teorii vysvětlující proces desistence, poskytují nám výsledky relativně bohatý obraz o jeho formování u našich respondentů. Vzhledem k zaměření celého projektu na faktor zaměstnání věnujeme tomuto tématu samostatnou podkapitolu.

IV.3. Interpretace dat: desisteři

Jak vyplývá z teoretického úvodu naší publikace, desistenci chápeme jako proces, který vychází z interakce mezi interními a externími faktory. Hlubková analýza byla zaměřena především na faktory, které působí na proces protektivně (tedy ho spíše facilitují), a na ty, které působí negativně (spíše jej brzdí). V rozhovorech však nebyly sledovány jenom působící faktory, ale i proces samotný. Zajímalo nás, jakým způsobem respondenti o svém životě uvažují, jak uchopují a verbalizují vlastní životní příběh, a jak mu rozumějí.

Rozhovory s desistery i persistery byly obsahově velmi bohaté, přičemž se podařilo zachytit témata, jako například:

- počátek kriminální kariéry a podněty, které tento proces iniciovaly;
- zkušenosti s páčáním trestné činnosti, její dopad na život respondenta i životy jiných lidí;
- reflexe respondentova chování, náhled a porozumění, co stálo za tímto způsobem života;
- faktory pozitivně i negativně působící na proces desistence;
- představy o vlastní budoucnosti.

U respondentů zařazených do skupiny desisterů jsme hledali i odpovědi na otázky, co je vedlo k rozhodnutí změnit životní styl, jaké motivy pro takovou změnu měli a které životní události přitom mohly sehrát významnou roli. Zajímalí jsme se také o to, jaké faktory podporují rozhodnutí ukončit kriminální kariéru, a jaké naopak změnu znesnadňují.

IV.3.1. Charakteristiky narací desisterů

Jak jsme uvedli výše, respondenti byli nejdříve vyzváni k popisu vlastního životního příběhu. V rámci těchto narací bylo u většiny desisterů možné najít **logickou strukturu**, která popisovala život respondenta chronologicky. To znamená, že v příbězích nabízeli popis života před započítím trestné činnosti. Je ovšem třeba dodat, že toto „započítí“ nutně neznamená, že příběh je tvořen vzpomínkami z dětství. Většina příběhů začíná stručným popisem jejich života v momentech, kdy vedli řádný život, přičemž lépe se pak detekuje měnící se způsob chování. Následně byl popisován **zlom či obrat** (nebo série událostí a faktorů), který spustil kriminální činnost. Víceru desisterů bylo schopno popsat motivy, které k nežádoucímu chování vedly. Narace jsou dále tvořeny popisem období páchání trestné činnosti i jejího charakteru.

I přesto, že mapování kriminality respondentů není primárním tématem našeho projektu, oblast **motivace k páchání trestné činnosti** stojí rozhodně za pozornost. Chápání a náhled na vlastní trestnou činnost totiž dotvářejí celkový obraz o následné desistenci. Ačkoli se motivy v detailech lišily, bylo možné je seskupit do **tří širších kategorií**, přičemž v rámci narací jednotlivců docházelo k jejich kombinaci. Jednu skupinu tvořily motivy respondentů, jejichž trestná činnost byla spojena se škodlivým užíváním či závislostmi na **návykových látkách**, případně s patologickým hráčstvím¹⁴. To znamená, že motivem páchání bylo v těchto případech získání prostředků či uspokojení potřeb vázaných na dané látky nebo procesy (jednalo se tedy především o majetkovou trestnou činnost, nebo přímo o trestné činy spojené s výrobou či distribucí drog).

Další skupinu tvořily motivy, u nichž dominoval prvek **rychlého a jednoduchého obohacení se**. U jednotlivých respondentů bylo nicméně možno tento motiv dále specifikovat. V některých případech se jednalo o **neschopnost odložit uspokojení aktuálních potřeb**, a to ve smyslu jistě „mladické nerozvážnosti“, kterou můžeme chápat jako projev nedostatečné osobní zralosti. Dále se jako prvotní spouštěč objevila **potřeba materiálního zabezpečení** sebe nebo svých potomků. Zažitý úspěch pak vedl respondenta k vědomému přebírání stále větších rizik, bez ohledu na důsledky vlastního konání. Dobře to ilustruje následující výrok:

„Asi ta hamižnost po těch penězích, mně se dařilo a já jsem nedomyšlela, že by se mohlo stát něco, fakt jsem nedomyšlela, byla jsem takovej... eh, taková ranařka, docela v té době, jako, jakoby mi to i stoupl do hlavy, že jsem byla opravdu velmi úspěšná v tom podnikání, měla jsem opravdu velký peníze, měla jsem drahé auto... velké, drahé auto, mohla jsem si dovolit dovolené, hezky se oblíkat, dětem dopřát hory, sport, prostě všechno nadstandardní, takže, ani eehh, nedocházelo mi to, já vždycky tomu říkám, že to bylo nějaké zatmění mozku,

14 Samostatnou kapitolu by mohly tvořit motivy stojící za počátkem užívání alkoholových či nealkoholových drog, jako například rodinné zázemí, závodová parta vrstevníků, problémy spojené s nízkým sebevědomím apod.

nebo prostě neumím si to dneska představit, a když o tom dneska mluvíme s tím partnerem, tak on vždycky říká: proboha, vždyť ti bylo 35, tak to sis nedokázala, nebo už ke 40, tak to sis nedokázala spočítat, že to nemáš jako na doživotí, že to nemusí vyjít, že bereš velký rizika na sebe... fakt mi to v té době nedošlo.“

Poslední skupinu tvoří motivace, u níž hlavní aspekt představovalo **nezvládnutí psychického tlaku** (konkrétně partnerské krize), přičemž po spáchání trestné činnosti následovalo psychické zhroucení. Samotný trestný čin byl respondentem pojmenován jenom jednou, dále ho označoval jenom datem, ve kterém se událost odehrála.

Zajímavé je, že popisy motivů k páčání kriminálních skutků neměly charakter omluvy, ale spíše **snahy o vysvětlení**, proč respondenti tímto způsobem konali, tedy jisté formy racionalizace. Za svoje rozhodnutí byli ve většině případů schopni přebrat odpovědnost:

„... Hm, prostě, to je asi zničený život no, to je jediný, co k tomu můžu říct, jako nehledám chybu někde jinde, samozřejmě, že si za to můžu sám, i když jsem jako nečekal, že jako tam budou nějaký, jakože likvidační tresty, asi no...“

„... No, nakonec byl v listopadu soud. Soud mi řekl... přiznal tři a půl roku. Což si nemyšlím... si myslím, že nebylo jakoby. Mohli dát víc jako. Zdaleka jsem čekala pět let, protože toho nebylo žádný malý množství, nebo prostě že by to bylo prodávány po kapsičkách, nebo malých psaníčkách, ale bylo to velkovýroba. Takže jsem dostala tři a půl roku, takže jsem jakoby se rozhodla, že se ani neodvolám. Že to prostě ten trest přijímám tak, jak to je...“

Dále se v rozhovorech objevoval **popis procesu upouštění od kriminální kariéry**, tedy motivů, které respondenty vedly k úvahám trestné činnosti zanechat, případně významných životních událostí, které je v takovém rozhodnutí podpořily, a také faktorů, které působily jako protektivní a k setrvání v procesu desistence přispěly. Těmto aspektům se budeme věnovat v dalších kapitolách. Již nyní ale cítíme za potřebné uvést, že rozhovory s desistery byly s velkou pravděpodobností ovlivněny účastí těchto osob v programu RUBIKON Centra, neboť jedním z jeho cílů je naučit odsouzené o své kriminální minulosti mluvit.

IV.3.2. Proces desistence

V mnoha kriminologických studiích je vedena polemika, do jaké míry do procesu desistence zasahují jako „spouštěče“ či „motory změny“ kognitivní procesy na straně jedince, a do jaké míry spíše proměnné vycházející ze širšího sociálního prostředí (viz kapitola dvě). Obecná shoda nicméně panuje v názoru, že k nastartování celého procesu je nutné rozhodnutí samotného pachatele. Tato fáze je spojena s **reflexí a přehodnocováním priorit**. Také u našich respondentů bylo možné zaznamenat aspekt nespokojenosti se stávající situací a rozhodnutí ke změně, nebo přesvědčení, že změna je nutná. V rozhovorech bylo možné opakovaně identifikovat momenty v jejich životě, kdy začali nad změnou uvažovat. Použijeme-li terminologii výše citovaných autorů Giordano a kol. (2002), lze hovořit o **otevřenosti ke změně**, kdy respondenti popisovali, v jakém okamžiku a jakým způsobem

dozráli k rozhodnutí, že trestnou činnost přestanou páchat. Spojovací prvek tak můžeme najít právě v reflektování vlastních zkušeností a restrukturalizaci hodnotového systému. Tato fáze byla doprovázená výroky, které naznačují:

1. Dosažení vlastních limitů či hranic

„... no tak já nevím, no jak to, jak to ř..., jakoby prostě já to беру, že to co se... Já jsem předtím byla hrozně čistej člověk, jako vopravdu čistej i všema úmyslama a vlastně všim, tak to sem, na to sem byla na sebe hrdá, pak sem začala brát drogy, tam sem vlastně poprvý v životě udělala nákej, nákou jako botu, že jsem prostě i vybrala kasu v práci, abych mohla jít prostě hrát, abych měla na fet, abych mohla jít prostě hrát automaty, takže jakoby mě vyhodili pro ztrátu důvěry, tak to sem se jakoby nad sebou jako hodně zklamala. Začla jsem si brát náký úvěry, to, tam jsem teda spadla opravdu na náký sociální dno a taky jsem to nebyla ani úplně já. Jo, a během tý léčby jsem si jako uvědomila, kdo vlastně zpátky jsem a trošku jsem si do toho pokusila vrátit no, takže jako...“

2. Únavu či dozrávání

„... tak jsem vylezl ven, ale při tady tom martyriu tohohle běhání, jsem si říkal, jestli tyhle kraviny mám zapotřebí, ale říkám už seš unavenej, starej kozel, chceš si vozit prdel v autě pohodlně, lidi tě nikdy nezajímali a teď už tě vůbec nezajímají tím víc, na co je člověk potřebuje, střechu nad hlavou máte, co do pusy taky, není víc co potřeba, pro co teď budu riskovat...“

3. Otrávenost nebo znechucení situací či prostředím, ve kterém se respondent nachází

„... a tam mi došlo, že jsem blbec já. Tam mi to právě došlo. S tím že tam jsem nad tím hodně přemýšlel a... Docela jsem na sebe měl vztek, že jsem došel takhle daleko, že jsem se dostal mezi tuhle společnost a že vůbec vlastně mezi nima sedím... To byla hodně velká taková jako... Že jsem si prostě nemyslel, že jsem takovej blbec. No, no, to je strašný skluz, to je strašná změna. Něco úplně nepředstavitelnýho, já nevím, to nevím, jestli to ani může pochopit člověk, ktorej tam s nimi nebyl, který tam s nimi ne to. Ale jako... To je fakt takovej kontrast, že to fakt nejde, haha.“

4. Strach z opakujících se psychických potíží

„... ne, já právě spíš jsem se bál toho, abych nedostal tak silnou psychózu, že bych se z toho už nedostal. Nevím, jestli je to možný, ale měl jsem prostě takový myšlenky. I když vlastně možný to, protože když já jsem byl na tom léčení, tak tam byl kluk, který měl nějakou diagnózu, že právě mu to zůstalo ty psychózy, že prostě nějakou dobu neměl svůj perník a stejně furt měl strach, jestli mu někdo nedává něco do jídla...“

5. Potřebu ukončit kriminální kariéru

V zahraničních studiích, citovaných v kapitole druhé, je v rámci fáze rozhodnutí zdůrazňovaný aspekt důvěry, že změna je možná. V našem vzorku byla ovšem považována spíše za nutnou, než že by z rozhovorů vystupoval aspekt víry v její uskutečnění. Fakt, že by desítky více věřili svým schopnostem změnu uskutečnit, nenaznačují ani výstupy z dotazníkového šetření. Jistým vodítkem může být skutečnost, že jako jeden z podpůrných faktorů byla uváděná podpora a důvěra ze strany okolí, nebo neziskového sektoru, které mohly působit jako jistá kompenzace vnitřních nejistot respondenta.

Desistence samotná nebyla respondenty popisována jako výsledek jednorázového zásahu vnější síly, ale jako výsledek působení vícero faktorů, a to jak na straně desistera, tak jeho širšího okolí. Na procesualní charakter desistence můžeme usuzovat také z faktu, že kromě otevřenosti ke změně se v průběhu následného plnění tohoto rozhodnutí objevují ve výpovědích zmínky o **krizových momentech**. Myslíme jimi momenty, kdy v procesu významně působily negativní faktory a desisteri si byli vědomi reálné hrozby recidivy. Přesto však byli schopni krizi překonat. Tyto momenty byly spojené s pocity frustrace, s demotivací a strachem z návratu k nežádoucímu chování.

IV.3.3. Působení významných životních událostí („turning points“)

Naši respondenti v souvislosti s rozhodnutím ke změně označili buď sami, nebo po konkrétním dotazu významné životní události, které považují za tzv. **body obratu** (tedy události, které významně přispěly k tomu, aby se od pouhého rozhodnutí posunuli k reálnému uskutečnění změny). V našem vzorku jsme zaznamenali následující:

1. Stabilní partnerský vztah

Jednalo se o jeden z nejčastěji zmiňovaných prvků, který působil nejen jako významná událost podněcující změnu samotnou, ale také jako dlouhodobě působící faktor napomáhající ji udržet:

„No a teď když už jsem se vrátil, tak už jsem měl novou přítelkyni. Díky tady Rubikonu jsem sehnal práci. No a od té doby... Vlastně třetí rok pracuju... a žiju spořádaně a jsem spokojenější.“

„... a jakoby už jsem si vlastně v té době, co sem byla mezi vazbou a trestem venku, tak jsem si jakoby tady našla nového partnera. Nebo spíš nejdřív kamaráda a potom partnera. Takže už jsem měla nějaký zázemí, co se týkalo rodiny.“

2. „Aha-moment“ spojený se zráním

V těchto případech došlo u respondenta k uvědomění, že stávající způsob života již není uspokojivý, a chce proto změnu. Bylo možné ho zaznamenat především u osob, které hovořily o jisté „otrávenosti“ až znechucení vlastním životem. Často se objevovaly výroky o vězeňské populaci nesoucí negativní náboj i o snaze vymezit se vůči ní. Dále byly narace těchto respondentů spojeny také s **přehodnocováním struktury hodnotového systému**, případně se zlepšením schopnosti kontrolovat vlastní emoce i aktuální impulzy:

„Minule jsem nad tím zrovna přemýšlel. Když jsem zase přemýšlel o těch penězích... No tak jsem zjistil, že jsem takhle spokojenější, že to nebyla dobrá volba no. Ale říkám, to je každého věc a každému to vládá tak nějak, ale já nevím, mně už to stačilo. Nehledě už mi taky není dvacet a dneska sedět mezi tou bandou blbců. Neříkám, že já bych byl nějaký intelektuál, ale... Ty lidi jsou votřesný, jo... Takže... To mi taky hodně napovědělo, že... Je lepší být... normální, v pohodě.“

3. Nárůst zájmu o druhé a jejich blaho

Do této kategorie bylo možno zařadit výroky, které naznačovaly, že za změnou samotnou stojí existence vlastního potomka, s nímž je spojen pocit odpovědnosti, ať už se jedná o snahu dítě vychovávat, finančně zabezpečit, nebo mu jít příkladem:

„... takže jako, jestli mě to posunulo, nebo, eh, mě posunulo jako, ve všem mém konání můj syn. Díky němu vlastně, mě zachránil od těch drog a ať už potom přišlo, bohužel... po jeho narození cokoliv, hrozného, tak si myslím, že to je jenom následkem toho mého špatného života a... nechci aby se dotýkal...“

„... prostě já žiju jenom pro něj, vlastně, pro něj, jeho život, aby von měl prostě lepší start, než já, snažím se prostě... už jako, např. nemám žádnéj svůj život, protože já chodím jenom pro něj, do školy, že jo, pak ze školy, teď samozřejmě, já nemůžu si dovolit někam jít, jako, nebo prostě za prvý, ani nemám peníze, ani jako nemám ty kamarády, protože... jaký? Jako já vo ně nestojím, vo feťáky, nebo o zloděje, tak nemám, tak samozřejmě, že nějaký ty sousedi tam jsou, že jo, ale zase... nejdu s nima nikam do hospody, za prvý nemám ty peníze, a za druhý, prostě ani matka, že jo: Hele máš děcko, budeš doma. Za druhý prostě proč? Když já radši se budu koukat prostě na něj, jak spí, než prostě, si dělat zbytečně někde problémy, jako, haha...“

4. Zatčení, nebo nástup do výkonu trestu odnětí svobody

Jako významný bod obratu byly v některých rozhovorech označeny také momenty zatčení, nebo strach z trestu či návratu do vězení:

„Jako pro mě největší moment z celého toho vlastně celého toho obrovského kolotoče co se týkalo kolem drog, bylo, když mě zatýkali. Jo, to bylo pro mě. Já jsem těm klukům v podstatě děkovala, ještě vlastně ty dva dny toho výsledku na, kdy nás vozili, že jo, na cépézetku a na výslech a na otisky prstů a tohle. A vlastně hnedko nás sebrali hned než na nás dali na cépézetku tak nás drtili snad deset hodin na nějakým výsledku, ale prostě pro mě to byl jakoby moment, kdy když voni přicházeli, tak já jsem prostě věděla, že jako v tendleten okamžik teda, no to je jedno, a ale... jakože že mi teďkon jakoby pomohli, že mi teď jako, teď se stalo ten, protože já jsem z toho jako neuměla vyskočit ne, to bylo furt jenom nakoupit, jako dojet do Polska, nakoupit, prostě vyrobit, prodat prostě a furt dokola jako, a já už jsem ani třeba nemohla, protože prostě na nevim čtyřiceti kilovou holku prostě co jsem tenkrát vážila, jako třepání prostě já nevim takovýh ohromnýho množství, strašně fyzická zátěž, za druhý strašně psychická zátěž, málo spaní, prostě manžel nic nevěděl, takže to tam bylo takový hrozný divadlo, no a jako hrozně mě to zatěžovalo a chtěla jsem z toho vyskočit, ale prostě ve chvíli kdy, kdy mě jakoby, kdy jsem slyšela, že jsou jako nahoře, jsem byla dole ve sklepe a slyšela že tam nahoře rozbíjej beranidlem dveře, tak mě se tak strašně ulevilo, jsem si říkala prostě tak teď konečně a říkala jsem jim to při tom výsledku několikrát, říkam kluci já jsem tak strašně ráda, že jste mě zavřeli, prostě jako já, že z toho, jakoby vyběhnu, teď zjistím jaký to bez těch drog vopravdu je, teď to teprve odzkouším, protože jsem si vlastně nikdy nedala šanci.“

5. Odborná pomoc

Dalším z významných okamžiků, o nichž někteří respondenti v souvislosti se změnou hovořili, byl pobyt na psychiatrii či strach z možného návratu obtíží. Do této kategorie

jsme zařadili i výroky o specializovaných odděleních výkonu trestu odnětí svobody pro uživatele návykových látek, nebo o „anonymních skupinách“ pro narkomany či alkoholiky. Je pochopitelné, že častěji jsme se s těmito prvky setkali u respondentů, jejichž trestná činnost byla s drogovou problematikou spojena (propuknutí akutní psychotické ataky), nebo u těch, v jejichž případech bylo páchání či odhalení kriminálních skutků provázeno psychickými obtížemi (kolaps, suicidální myšlenky, deprese):

„... já jsem vlastně nějaký rok, tak můj celý život bylo jenom sehnat peníze na drogy, jít si je sehnat a pak jsem si doma sed k počítači. To bylo všechno. Mě ten život nebavil, já jsem měl taky myšlenky na sebevraždu a po tomhleňctom, co se stalo, že jsem skončil na psychiatrii, tak... No, asi to bylo, byl ten zlomový bod ta psychiatrie, ale já jsem pak ještě nějaký dva tři měsíce bral, tak to nebyla úplně konečná tečka.“

„... jo, já vždycky, když odtamtad odcházím, tak mám svůj život radši. Ono mi vždycky pomůže se vo všem vykecat a (.) a (haha) nějak tak...“

Musíme však konstatovat, že ačkoli jsme jednotlivé motivy či body obratu definovali samostatně, působily na sebe vzájemně a různě se překrývaly. Někdy je proto náročné určit, co působilo jako určitý zlomový okamžik, a co jako podpůrný faktor. Zmíněné body obratu byly sice respondenty takto explicitně označeny (tedy jako jejich „významné body obratu“), avšak předpokládáme, že nebyly jedinými či ojedinělými stimuly, které pomáhaly změnu udržet. Také proto se nyní zaměříme na další faktory, které hrály v daném směru významnou roli.

IV.3.4. Faktory pozitivně ovlivňující proces desistence

Za pozornost stojí zejména následující skutečnosti:

1. Abstinence

Nebyla sice pojmenována jako bod zlomu, výrazně však přispívá k zanechání páchání trestné činnosti. V případech, že delikventní chování vycházelo z obtíží spojených s drogami, abstinence byla jednou z podstatných podmínek pro další možné fungování.

2. Pomoc neziskového sektoru

Opakovaně byla zmiňována důležitá role neziskového sektoru, který podporuje odsouzené v krizových momentech po výkonu trestu, nebo po odsouzení samotném. Tato kategorie v sobě nese dvě roviny možné a oceňované podpory. Jednu rovinu chápeme spíše praktičtěji, tedy jako **pomoc zorientovat se ve vlastních možnostech, právech a povinnostech, pomoc s dluhy a exekucemi a s nalezením zaměstnání:**

„... takže... tam už jsem si to jenom uspořádal, co chci, no a ještě jsem měl... tenkrát jsem měl teda bejvalou přítelkyni, která mi dohodla... Která mi dohodila tohleto... no. tak vlastně jak sem vylez, tak já nevím... 14 dní jsem si dal voraz, to teda... no a pak jsem šel sem a pak už to vlastně běželo, že mi tady sehnali tuhle práci, pomohli mi vyřídit ty dluhy... jo jak s tím naložit, tohle... Kam zajít. Tohle... tenkrát mi zařizovali ty sociální... tu dávku. Tu... Jo... Abych měl aspoň. No a tak nějak se rozeběhlo a pak jsem sem docházel, čas od času, když jsem potřeboval nějaký... Ohledně těch dluhů. Tohle támhle.“

Druhá rovina v sobě nese **lidský kontakt a důvěru**. Bylo možné identifikovat výroky oceňující „normální“ lidský kontakt s pracovníky RUBIKON Centra. Byla to právě **podpora a autentické projevy důvěry**, které jsou běžně u odsouzených frustrovány:

„... Myslela jsem jako, že se vrátím k drogám, protože prostě jsem fakt bydlela deset dní v autě prostě, vlastně jsem neměla vůbec nic na benzín, takže jsem tím autem nemohla odjet, měla jsem tam vysavač, nějaký hadry na tom naházený. A v podstatě jsem jako nevěděla vůbec, co mám dělat, že jo prostě chtěla jsem jet domů, tam jsem na to nemohla nebo ani neměla finance. Že to byla fakt jako hrozně těžká situace. Teď někoho prosit, jako jsem propuštěná, pučíš mě prostě nebo dáš mě najíst nebo vezmeš si mě domu. Tak to prostě. Tam jsem si byla fakt skoro skoro téměř jistá, že zrecnu. Ale v Rubikonu mi právě pomohli, nebo sháněli. Nebo takhle: Oni mi dali kontakty ať si seženu ubytování sama jo, taky to nebylo že by mi prostě někdo... Uhm... šel a prostě a volal mi prostě azyláky nebo to jakoby. Tady mi dali kontakty, tady jsou možnosti a jsou takovýdle, takže jakoby... Jojojo, ale já jsem mezitím právě tím, že už jsem promluvila v tom Rubikonu poprvý o tom, ta pak už... ono teda asi jenom vo tom poprvý to prolomit vždycky jakoby když máte nějak blok prostě nebo nějak problém, tak jenom jenom když už jsem to řekla tam tak nakonec jsem si říkala, tak to není zas takovej problém si říct vo tu pomoc, tak jsem se jakoby zeptala známejch a nakonec jsem šla bydlet jako ke známejm. Ale do té doby než jsem to jakoby vyslovila tak jsem chrápala v tom autě a bylo to docela drsný, no.“

3. Zaměstnání

Jedná se o velmi významný faktor. Jelikož se mu ale budeme věnovat v samostatné kapitole, zmíníme nyní pouze základní myšlenku: zaměstnání působí jako **významný faktor podporující desistenci**, není ale jediným a dostačujícím činitelem. Jeho absence může nicméně značně přispívat k recidivě.

4. Podpora blízkého okolí

Tento faktor se jeví jako jeden z klíčových. Mnozí respondenti hovořili o podpoře okolí jako o existenční potřebě, respektive faktoru existenčního významu. Můžeme rozlišit dvě její roviny, a to **materiální** na straně jedné, a **psychickou** na straně druhé. Jsou to často partneři, kdo odsouzeným pomáhá splácet dluhy (ať už přímo, nebo převzetím finanční odpovědnosti za chod domácnosti, poskytnutím bydlení apod.). Zároveň ale tato finanční závislost přináší jistý diskomfort a pocit dluhu vůči partnerovi:

„... to prostě chci jinak, že se vrátím... I když teda díky těm exekucím teďkon... Můj plat není nic zvláštního, protože mi strhávají hodně, i když teda teďka už to bude končit. Takže kdybych neměl přítelkyni, hodnou, která mi hodně pomohla, tak nevím, jestli bych to ani zvládl. Takže se ani nedivím, že spousta lidí to nezvládne, protože v dnešní době jako, když člověk chce nastoupit do práce a všechno vám stáhnou exekuce, že vám nechaj akorát minimum...“

„... ale zase na druhou stranu, jsem měla ohromné štěstí na lidi kolem sebe, protože v podstatě, těsně před tím, než jsem se dostala do těch velkých problémů, tak jsem se seznámila s přítelem, který teda pracuje na kriminálce, haha, takže kriminalista, vopravdu šikovnej chlap... A nevzdal to, nevykašlal se na mě, i když viděl, jaký mám obrovský problémy, tak

mi se spoustou věcí pomoh, opravdu mě tedy podržel nad vodou, defacto mě zachránil i od psychiatrické léčebny, protože sem opravdu se zhroutila, měla jsem velké problémy, takže jsem jenom ambulantně docházela na psychiatrii, brala jsem antidepresiva, který teda beru doted, ale opravdu minimálně, minimální, takovou tu udržovací --- eh, dávku.“

Dále popíšeme faktory, které podporují proces desistence, ale souvisejí se **změnou vycházející od samotného odsouzeného**. Giordano a kol. (2002) hovoří v této souvislosti již o třetí fázi, tedy o rozvoji „žádoucího (konvenčního) Já“. Podařilo se nám zachytit tyto faktory:

1. Změna, nebo úplné vyloučení vztahů s delikventními osobami

Jedná se především o opuštění vztahů s delikventními jedinci (případně s osobami užívajícími drogy) a o snahu navázat vztahy s nedelikventní populací. Jako místo pro nalezení nových kontaktů často funguje **zaměstnání**. Tyto vztahy pak mohou jedince stimulovat ke změně ve způsobu trávení volného času (k tomu podrobněji viz dále). Důležitý byl také aspekt obnovy nebo vylepšení narušených vztahů s dětmi, rodiči, sourozenci či přáteli z dětství:

„... fakt jsem na sobě pracovala, prostě. Jakoby stmelila jsem v té době i vztah nák s rodinou nebo aspoň teda ten dopisovej. Jakoby to nejhorší takovýto povídání s nima to mě teprv čekalo.“

„... no a jako co se týká osobního života, tak tam sem sakra šťastná, no. Tam mam prostě, já mam všechno, já mam dva psy, skvělýho partnera, bydlíme spolu, mam vlastně jeho rodina mě bere za vlastní jako takže, mam i vlastní tchýni, kterou beru jako mámu a mam vlastně babičku jeho, kterou beru jako svojí, takže. Jako s mojí rodinou se tíž stýkam, ale, ale míň, protože brácha se sestrou... No, ty nejsou úplně fajn ještě, a já bych asi nechtěla nějake se potkávat jako s nákejma za, uhm, závadnýma osobama prostě no...“

2. Individuální změny

Do této kategorie byly zařazeny změny, které vyžadovaly získání jiného pohledu na vlastní vzorce chování, jiný způsob uvažování, vlastní aktivitu a zvýšenou sebekontrolu. To znamená, že nesly zřetelné prvky **změn kognitivních**. Jednalo se například o větší schopnost kontrolovat vlastní emoce (především pak emoce s negativním nábojem). Významnou složkou jsou **volní schopnosti**, přičemž dle respondentů byla jejich funkčnost často snižovaná. U některých respondentů se objevily výroky, které naznačují potlačení jisté impulzivity ve prospěch racionální složky:

„... přemejšlim o různých věcech, když teda něco je, ehh, jo dřív jsem prostě šel bezhlavě do nějakýho rozhodnutí, což ale zase na druhou stranu, díky tomu jsem měl i ty velký úspěchy, jo, že prostě, asi jsem měl to štěstí. Dneska přece jenom trošku jakoby váhám, jo ehh, dívám se na to trošku jinak a zjišťuju takový ty různý, co kdyby, náhodou, co by mohlo bejt? Jo, tohleco všechno jsem dřív neřešil, prostě, tak teď mě to napadlo, tak jsem to udělal. Teď už prostě takové jakoby, že jsem přibrzděnej.“

„hmmm... no vidím no. Tenkrát jsem byl mladej a víceméně by se dalo říct blbej. Nebo byl jsem takovej... Hm... hrr do všeho, tohle támhle. Dneska už ne. Dneska už... Je fakt,

že ta basa mi dala to, že člověk se naučí víc přemejšlet nad... svým chováním, nad svým jednáním, nad vším... nad tím vším. Takže... Hodně tam jsem si dal, dohromady jako všechno, co vlastně chci a nechci. Co tohle a tamhle.“

Dále se v naracích objevovaly nové **způsoby řešení zátěžových či konfliktních situací**, kterým respondent v důsledku vlastní minulosti čelil a byl nucen se s nimi vypořádat:

„... ono to šlo pomalu, to odrážení nebylo úplně, šlo to tak postupně, nejdřív jsem se psychicky trošičku z toho dostávala, a bylo to opravdu tím, že jsem jezdila k té paní doktorce, že jsem byla na těch antidepresivech. Opravdu, když jsem měla ty velký, velký dávky, tak jsem říkala: To nejsem já. Člověk je takový otupený a nemá defacto ani žádné city, já nevím, jak bych to definovala, takový opravdu hodně otupený. Nebyla jsem to prostě já, ale to mi určitě hodně pomohlo, že jsem byla taková hodně realistická, takový ty emoce do toho opravdu hodně nezasahovaly. Říkám dobře, tak musím udělat to a to a to a to. Pomáhalo mi, že jsem musela jít na Úřad práce, že jsem musela jít na Rubikon, měla jsem domluvený schůzky, musela jsem k probační úřednici, musela jsem, musela jsem na pohovor. Někdy jsem fakt ráno měla pocit, že si přehodím deku přes hlavu a že zas ten den probřečím, a že nevylezu z té postele. Ale říkala jsem si, že musím, a tím, že jsem musela, tak to bylo právě to, co mi pomáhalo, a že jsem měla ty povinnosti. A asi, kdybych je neměla, jo, takže musela jsem najít tu sílu, ale kde jsem brala tu sílu, fakt nevím. Já mám někdy pocit, že to bylo i takovou tou setrvačností.“

S novými způsoby řešení zátěžových situací či konfliktů úzce souvisí také **osvojení si nových způsobů komunikace**, v některých případech pak dokonce i nových komunikačních strategií:

„... no jako samozřejmě, že jo, tak důležitý momenty. Já, já nevím no, já jsem se naučila mluvit jako a... jako i když spousta věcí stále jako bolí nebo prostě je to furt tvrdý, tak spoustu jako toho člověk vyřeší mluvením, no.“

Zmínit musíme také **změnu v hodnotovém systému**. Ta může být spojena již s počátečním obdobím reflexe a přehodnocování, avšak zdůrazňována byla také v pozdějších fázích, a to především v případě prvopachatělů, pro které kriminální zkušenost přinesla změnu perspektivy. Dobře ji demonstruje následující výrok:

„... strašně ráda se vracím domu, za tím svým přítelem, za tou svojí rodinou a to dřív, když jsem to zázemí neměla, byť jsem měla to uznání, měla jsem peníze, tak to zázemí, taková ta... eh... jak bych to řekla, taková ta podpora, takový to moje, prostě, to mi chybělo.“

Můžeme se domnívat, že tato změna pohledu může být výsledkem **snahy o přijetí sebe sama** jako trestané osoby:

“... ale právě ten pohled na ty lidi, protože dřív jsem, jak jsem říkal – jsem se díval na ně skrz prsty jo, trestanej člověk byl pro mě... špatnej člověk. A vlastně teďkon díky tomu zjišťuju, že sice trestanej člověk, ale nemusí to bejt špatnej člověk, může to bejt klidně suprovej kamarád jo... Haha, další, ač to není prostě to, tak jsem našel spoustu takovejch těch opravdovejch kamarádů, přátel, protože... dřív když člověk ty peníze vlastně měl, tak

každý se k vám choval strašně úplně s úctou. krásně. A pak, když jsem se dostal do problému, tak ty lidi vlastně mě úplně odsoudili, vůbec se se mnou nikdo nebavil, nikdo mi nepomoh, a vlastně tady mezi těma trestanýma lidma, já bych to řekl, že to je prostě taková komunita, že ty lidi jsou takový, jakoby... maj k sobě blíž a že si jakoby pomáhaj.“

Odrážet se ale dál může i **ve vztazích s blízkými**, především s dětmi:

„no... toho jsem delší čas víceméně... zanedbával, díky mým... No ale s tím už jsme se dali taky dohromady. Vlastně... von už mi psal do druhýho trestu sám. S bejvalou manželkou vycházím dobře, takže jako... tý jsem teda psal. No on se mi pak vozval, no a vlastně vod tý doby jsme se začali vídat. On teda pracuje v Německu, jezdí a vždycky když přijede, tak... se sejdem, mluvíme. Takže jako perfektní, no... si myslím, že tohleto je všechno... že jsem to dal tam, kam jsem potřeboval.“

Změny sociálního okolí, ale i další popsané prvky s sebou logicky nesou i jisté změny ve **strukturování času a aktivit**:

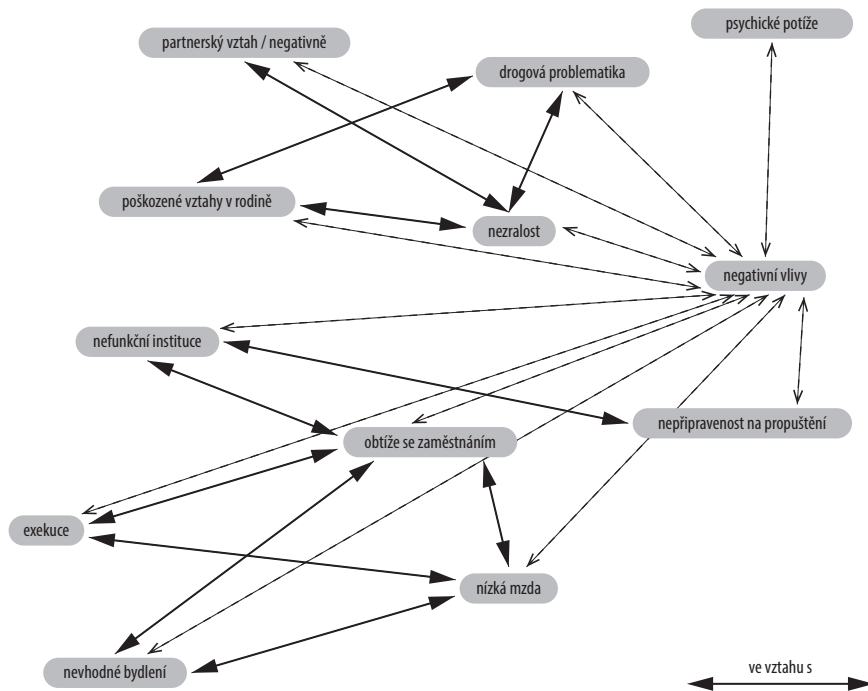
„... dřív jsem měl rád zábavu, pařit a tohle, dneska už tohleto všechno ze mě všechno opadlo. A jakože... neříkám, že se rád nepobavím, ale už jsem... Když přijdu domů z práce, tak jsem rád doma a s přítelkyní. Nemám potřebu někde lítat. Nebo za každou cenu se někde bavit. Jo... Je to prostě... Nevím, baví mě chodit se psem. Tak psy jsem měl vždycky rád, ale... Takže jsem rád, že měla i psa. Takže se psem. No už jsem pohodlnější, prostě je to takový usedlejší. A to mě začalo bavit, haha.“

Přesto, že podněty podporující jak rozhodnutí, tak setrvání v procesu desistence, často vycházejí ze širšího sociálního prostředí, činiteli samotných změn a s nimi spojených aktivit jsou sami desisteři. Zároveň však samotné přesvědčení není dostačující, protože na jedince dále působí různé, nejen protektivní faktory, které mohou dané rozhodnutí zlomit a vést k recidivě. I v našem souboru se tak potvrdila hypotéza, že sociální prostředí představuje jakýsi rámec pro samostatné jednání aktéra, který proces desistence buď usnadňuje, nebo komplikuje. O druhém typu faktorů hovoří následující řádky.

IV.3.5. Faktory negativně ovlivňující proces desistence

Přesto, že se sami desisteři rozhodli trestnou činnost dále nepáchat, působily na ně negativní faktory, které proces ukončování kriminální kariéry ohrožovaly. Stejně jako v předchozích případech jsme v naracích kódovali výroky obsahově vztažené k problematickým faktorům. Ty pak byly seskupovány do obsahově nadřazených kategorií, které přehledně shrnuje následující graf.

Graf 5: Faktory negativně ovlivňující desistenci

Jednu z uvedených proměnných představují **drogy a psychiatrické obtíže**. Záměrně se zde vyhýbáme pojmu závislost, neboť z rozhovorů nebylo možné zjistit, jestli se u respondenta skutečně jedná o závislost v pravém slova smyslu, byť tuto možnost nešlo vyloučit. Zároveň jsme do této kategorie zahrnuli také psychické obtíže, které se u těchto respondentů opakovaně objevovaly. Někteří z nich si prošli akutními reakcemi na stres, psychotickými atakami, měli zkušenost s depresemi, suicidálními myšlenkami, nebo přímo s pokusy o sebevraždu. Z vyprávění bylo možné odvodit rovněž obtíže spojené s prožíváním úzkosti. V jednom případě byla dokonce diagnostikována disociální porucha osobnosti. Zároveň se často objevoval strach, že by se potíže mohly objevit opakovaně:

„No, já když to vezmu... To jsem byl v těch Bohnicích. Tak jsem si nevěřil, že bych to zvládl, bál jsem se pořád těch dětí, jak bych to tam zvládal, a vono je to těžký, když je člověk zavřenej na té psychiatrii, tak neví, jak to pak bude fungovat, když ho pustí. Tak spíš má tak jako z toho obavy, že tam vidí, že to zase začalo nějak fungovat, že dokáže žít, že sice je to zase omezený nějak ten život, nějaká vycházka nebo takovýdle, ale že to už funguje, tak jsem se zase bál toho, že to bude jako z vězení, když mě pustili, že to zase nezvládnou z těch Bohnic, když půjdu. A vlastně tam mi pomoh brácha, že mi tak jako promluvil do duše, že ta mamka taky je už dost stará a on tam jezdí, má rodinnej domek se zahrádkou, a jabka trhat a je tam plno práce a tak jako že pořád... haha... jako mi dávají čas, nebo...“

Obtíže byly nejednou spojeny se šokem z odhalení trestné činnosti a následným procesem vyšetřování. Tyto „šokové reakce“ byly nejčastěji zaznamenány u prvopachatelů, kteří čelili nepříjemné představě, že se zařadí mezi trestané osoby. Vyrovnávání se s tímto faktem jim napomáhala jistá **normalizace populace odsouzených osob**:

„... pak když jsem vlastně poznal, že ta dotyčná, že vlastně taky má trestní minulost, tak mě to úplně strašně jakoby překvapilo, že vlastně sem říkal, vlastně ten člověk to ani na tom druhým nepozná, nevidí to na něm jo... protože já ze začátku, je pravda, že když mi někdo řekl trestní minulost, já jsem se víceméně na toho člověka koukal přes prsty, protože první co jsem viděl, sem si říkal: Ježišmarja, nějaký vrah nebo prostě něco takovýho hroznýho, už jsem viděl ty nejhorší scénáře. No a vlastně teprve tady jsem až zjistil, že jsou to úplně normální lidi, do kterých by to člověk neřekl, ať už támhle prostě někde... dobře, jel pod vlivem, nebo něco, prostě udělal nějaký trestnej čin, ale je vlastně na tom člověku poměrně vidět, že se tam můžou vlastně dostat kdokoliv a jakýmkoliv způsobem no... Takže hmm to trošku tak nějak úplně celý přehodnotil.“

Do kategorie **nefunkční sociální sítě** jsme zařadili výroky, které poukazyvaly na nedostatek, nebo dokonce úplnou absenci podpory blízkého okolí, ale též institucí či systému obecně. Jednalo se o negativní vlivy typu narušených vztahů v rodině, chybějícího zázemí nebo zjevné nedůvěry lidí v sociálním prostředí respondenta:

„Že jsem měl kde bydlet no a tak to jídlo... a když začne člověk hledat tu práci, tak taky kouká, že jo. Přijdete někam a první co je, výpis z Rejstříku trestů... I v současné práci taky cejtím trošku, že... se dívaj trošku jinak no ty lidi, no, že tam není úplná důvěra, kterou bych jako chtěl vnímat.“

Pokud jde o instituce, setkat jsme se mohli s nedůvěrou respondenta vůči nim:

„... ale copak ještě když mu jsou sebrány, ale když je potom musí znovu nabýt jakoby, to je těžký no. Nebo že ta cesta najednou že jo prostě když, když nemáte žádný záznam, v životě jste neudělala žádný dluh nikde prostě, nebyla jste v exekuci, nejste v Solusu, tak jako přijít někam do banky, že chcete účet, tak jako po vás docela... Jakoby všechny banky by vás chtěly že jo a ještě vám prostě nabídnou všechny kontokorent. Ale když potom máte už nějaký škraloup za to, že jste někde něco nesplatila, nedej bože exekuci, přijdete do banky, že chcete účet, tak vám jako řeknou, že to, že ne, že ne, a to vám nedaj ani smlouvu u T-mobilu, prostě jako, jo že to.“

Oblast **partnerských vztahů** můžeme chápat i jako jistou podoblast kategorie „nefunkční sociální síť“, pojmáme-li ji jako vztah s blízkou osobou. Takový vztah může působit nejen jako protektivní faktor, ale též jako faktor negativně ovlivňující desistenci, zejména tehdy, jedná-li se o vztah s osobou s kriminální minulostí nebo dokonce trestnou činností v současnosti páchající, či s osobou závislou (minimálně ve smyslu problematického užívání). Obdobně se v souvislosti s negativním vlivem na proces desistence objevila problematika **partnerských krizí, nevěř a rozchodů**, popřípadě úplná **absence vztahu**, kdy negativně působil fakt, že respondent si partnera neumí najít navzdory tomu, že se na vztah cítí připravený.

Kategorie **obtížné životní podmínky** v sobě skrývá výroky, které vyjadřují snížené možnosti zařadit se do „normálního“, nekriminálního života. Pro trestané je situace po odsouzení ztěžována mnohdy nízkou mzdou, narůstajícími dluhy, exekucemi, neschop-

ností nalézt vyhovující bydlení, osamostatnit se. Za těmito problémy stojí především **neschopnost najít si stále zaměstnání**. Opakovaně byl respondenty zmiňován také fakt, že legální příjem by pro ně bez podpory okolí nebyl slučitelný s běžným životním standardem.

K **nezralosti či impulzivité** jsme vztahovali výroky, ve kterých respondenti popisovali, jak jejich snahu nedopouštět se trestné činnosti narušovala jejich vlastní neschopnost potlačit aktuální potřeby, stejně jako impulzivita nebo malá schopnost akceptovat autority či pravidla. Tato tendence se vyskytovala především u opakovaně recidivujících respondentů, u kterých byl věk, a s ním spojené dozrávání hlavními faktory podporujícími desistenci:

„Jak jsem se jím (pachatelem) stával? No chtěl jsem věci hned, nedokázal jsem pochopit, že někdo má něco, co já nemám...“

Důležitým faktorem byla u části respondentů také **nepřípravenost na výstup z výkonu trestu odnětí svobody** (v některých případech i v rámci amnestie) a také **neschopnost zařadit se zpátky do společnosti**. Setkat jsme se mohli i s výroky naznačujícími nefunkčnost celého systému:

„... po já nevím asi sedmi měsících se stala nějaká procesní chyba u soudce, takže mě z něho nic propustili jako na svobodu. To byl opravdu okamžik, kde to hodně jako zavánělo recidivou, protože prostě jsem nebyla na to připravená, přestože jsem samozřejmě na svobodu chtěla jako jít, ale tak to nevycházelo. Do toho jsem vlastně zjistila, že manžel, který, se kterým jsem v té době ještě jako byla, přestože jsem byla zavřená, tak už má jako jinou paní. Že jo jsem se neměla jakoby ani kam se vrátit a nic. Tak to vypadalo, že spadnu zpátky do drog.“

IV.3.6. Budoucí cíle a plány desisterů

V rozhovorech nás zajímalo, jakým způsobem desisteri pohlíží na vlastní budoucnost, tedy jaké cíle si stanovují, jaké jsou jejich plány a sny, případně zda jsou tyto představy ve shodě s reálnými možnostmi. Analýza probíhala obdobným způsobem, jako u předchozích částí. Nejdříve jsme identifikovali výroky týkající se budoucnosti, plánů, snů a cílů. Následně byly jednotlivé kódy sloučeny do obsahově shodných kategorií. Na místě je upozornit, že u respondentů se v rámci narace o budoucnosti obvykle vyskytovalo hned několik z prezentovaných cílů. Jak lze vyčíst z následujícího grafu, vystupující kategorií tu představuje „**normální život**“, který je tvořen několika kategoriemi dalšími. To znamená, že v popisech slučuje dílčí cíle, jako je například založení rodiny, partnerský vztah, nalezení vyhovujícího bydlení či nalezení zaměstnání, ale také sycení potřeby normálního lidského kontaktu, jiných životních aktivit apod.

Ukázalo se, že častou překážkou ve vedení normálního života je **vysoká zadluženost**:

„Takže uhm... No ale prostě měla jsem nevím no, vždycky malý cíle právě jsem si říkala, jako můj... můj první cíl byl jakoby prostě si ty dluhy vůbec úplně celkově zmapovat... i von to bylo i jeden ten z našich úkolů tam v té komunitě, ale tam jsem si myslela, že mam třeba třístapadesát tisíc, nakonec z toho bylo sedumsetpadesát, tak, takže.“

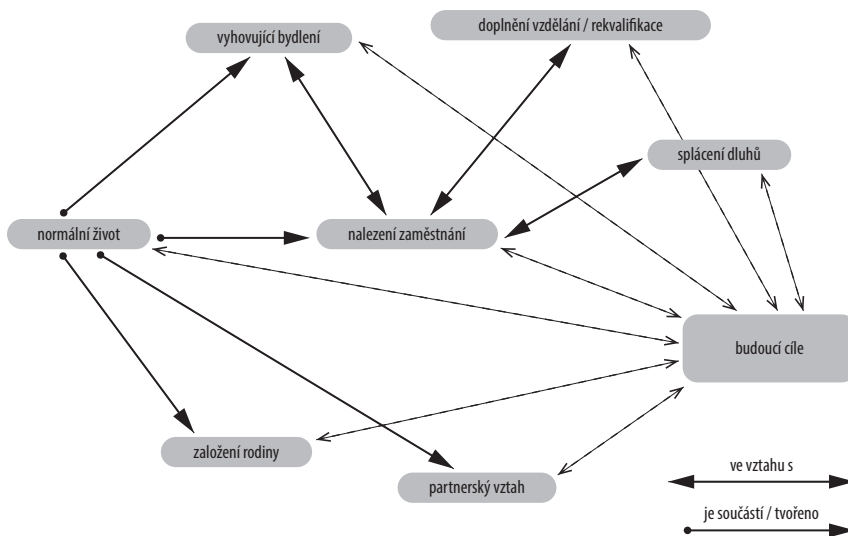
Pro desistery se tak splacení dluhů stává jedním z prvních cílů, jejichž splnění je následně klíčem k „jistější budoucnosti“:

„... možná víte co? Možná bych chtěla dotáhnout právě tu insolvenční. To jsem si teď tak nějak jako předsevzala, že to bych chtěla, protože 5 let není tak dlouhá doba a... já budu vlastně ještě 10 let pracovat, než půjdu do důchodu, tak abych třeba už do toho důchodu šla, nebo, ono by to bylo ještě dřív, protože vím, že mám pěkné peníze, že mám pěknou vejplatu a že vopravdu teda nějakých 12 – 15 tisíc jde na exekuci, takže pokud toto by se nechalo zvládnout, abysme do toho důchodu, opravdu toho staršího věku, šli potom jako trošku zabezpečení, tak to je taková možná, možná přání, že na tom bych chtěla zapracovat, na to bych chtěla, aby to nebylo všechno na tom mým partnerovi, ten opravdu myslí na všechno, takže má pojištění a důchodový pojištění, a vopravdu počítá, ví kolik bude mít výsluhu a na kolik nám to stačí a tak dále, takže ten fakt tak nějak už počítá, abysme byli na ten důchod zabezpečení, aby jsme teda nedřeli tu nouzi s bídou, ale, myslim si, že i jeho by to asi potěšilo, abych z toho měla dobrý pocit, že potom zase přispěju do toho rodinného rozpočtu a že si můžeme třeba i potom něco víc dovolit, no... takže, takže, asi, asi to je takový, co bych, co bych teď chtěla, no.“

Důležitou roli v plánování budoucnosti hraje i proto jistota **zaměstnání**, které umožní nejen splacení dluhů, ale také vyhovující bydlení, osamostatnění se, eventuálně založení rodiny:

„... no... Chci mít klid, chci mít rodinu, chci mít zázemí, chci mít práci, chci si užívat běžný život a ne to někde... Proválet na kavalci, haha... v base. Asi tak. Že prostě... No... běžný věci... Jo, přesně tak. Běžný životní věci.“

Graf 6: Budoucí cíle desisterů

Z řady výroků můžeme odvodit, že za stanovenými, spíše pragmatickými cíli, stojí i určitá snaha o dosažení **jisté míry svobody a přebrání odpovědnosti za sebe sama**:

„Chtěl bych se mít víc rád a konečně bych si chtěl najít bydlení a jít někam bydlet sám, protože jako takhle se doma dost hádáme, jo, protože i když jsem soběstačnej, tak máma by za mě furt všechno chtěla dělat, a mě to furt jako vytáčí... haha...“

V řadě případů však odpovědnost respondenti nepřebírají jenom sami za sebe, ale též za druhé lidi, především **vlastní potomky**:

„Tak moje budoucnost závisí právě na tý práci a vlastně jediný, eh, budoucí, čeho tady jako naše společný eh, žítí s mým mladým (pozn. autorů: jedná se o syna respondentky), tak je vo tom mít svoje vlastně doma. No a pak už, to už vidím jako jenom šťastnou budoucnost, jo? Když už konečně budeme mít kam jít domu prostě, kde si budeme moct hrát, kde si budeme moct dělat úkoly, jak se nám chce, jak se nám zlíbí a budeme spát – usnem u televize, když budeme chtít, nebo prostě usnem támhle na zemi, nebo si prostě budeme moct napustit plnou vanu a, tak to je pro mě asi jako největší, jako životní prostě... teďka jako cíl. Pak už jako nějaký... řešení něčeho, nějakých materiálních hodnot, nebo vůbec jako, to jde mimo mně.“

IV.4. Interpretace dat: persisteri

V této části popíšeme témata, která se nám podařilo identifikovat ve výpovědích persisterů. Jejich soubor byl vytvořen ze skupiny klientů PMS (viz výše), přičemž s většinou byly rozhovory uskutečněny v průběhu jejich dalšího pobytu ve výkonu trestu odnětí svobody. Stejně jako u desisterů, i zde se jednalo o **autobiografické rozhovory inspirované metodou TOBI**, a to se zaměřením na faktory, které ovlivňovaly jejich dosavadní život. Rozdíl byl ovšem v tom, že pozornost jsme v takové míře nevěnovali procesu desistence, nýbrž problémům, které tyto jedince v procesu ukončování kriminální kariéry či změny životního stylu brzdí¹⁵. Vzhledem k tomu, že rozhovory byly polostrukturované a dávaly respondentům značnou volnost, je možné říct, že i přes primární záměr zmapovat především faktory podporující recidivu či brzdící proces desistence, se od rozhovorů s desistery lišily obsahově jen do jisté míry. Spojovacím aspektem tu bylo opakované selhání ve snaze napáchat trestnou činnost a vést normální život.

IV.4.1. Faktory desistence

I přesto, že persisteri chápeme jako osoby pokračující v kriminální kariéře, vyskytují se v průběhu jejich života **epizody**, ve kterých trestnou činnost nepáchají. Jak navíc vyplynulo z našich rozhovorů, s desistery je spojuje i jistá **otevřenost ke změně**. U obou skupin totiž bylo možné identifikovat opakující se motivy, které je k rozhodnutí, že „*tohle bude naposled, co jsem tady*“, mohou vést.

Zřejmá byla schopnost persisterů **reflektovat vlastní chování**, jeho důsledky pro jejich život, ale i život dalších lidí, a přehodnocovat priority. Jedná se o znaky, které Giordano a kol. (2002) spojují s první fází procesu kognitivní transformace. Všichni vyjadřovali

15 I přesto, že u respondentů nemůžeme mluvit o desistenci jako takové, byla v rámci rozhovorů věnována pozornost alespoň desistenci krátkodobé či epizodické (primární), respektive s ní spojeným aspektům.

nespokojenost se stávající situací i **přání aktuální stav změnit**. Jisté odlišnosti byly naopak patrné v míře lítosti nad spácháním trestného činu, stejně jako v tendencích svoje kriminální jednání omlouvat či racionalizovat.

Při sledování aspektů podporujících rozhodnutí změnit životní styl jsme postupovali podobně jak u předešlých tematických okruhů. Nejdříve jsme kódovali všechny výroky nesoucí informace o motivech ke změně. Následně jsme jednotlivé kódy seskupovali do vyšších kategorií stejného obsahového zaměření. Ty můžeme popsat následujícím způsobem (souhrnný přehled viz Graf 7):

1. Věk, dozrání pachatele

Do této kategorie byly zařazené výroky, které poukazyvaly na fakt, že respondent pociťuje únavu z dosavadního způsobu života, je schopný přebírat za svůj život odpovědnost, kontrolovat vlastní emoce a zvládat impulzivní chování (které předtím vedlo k páchání trestné činnosti):

„... sám a já sem si to rozhodl tak špatně, že to je hrozný... Ha, ha... já sem z toho normálně unavenej vopravdu, už mě to nebaví.“

„... chtěl bych to jinak určitě, no. Tak teď už, teď už asi jo, teď už jsem starší. V pětatřiceti člověk přemýšlí trošku jinak, no ale říkám, to je ta vědomost. Je to těžký, no.“

„... no určitě tak drogy, na tom prvním místě budou drogy, a s tím spojený asi i to, že prostě, ehm, jsem v uvozovkách dospěl, i bez prostě bez toho, si prostě začínám ty věci uvědomovat a možná jsem to ani nechtěl.“

2. Uvědomění si zisků a ztrát

Kategorie seskupuje výroky, které v sobě nesou změnu hodnot nebo priorit, respondent porovnává zisky a ztráty, které mu kriminální životní styl přináší, poukazuje na ztrátu motivace dále páchat trestnou činnost:

„... nechci se sem vrátit, no. A chci žít normálně a ještě jedna důležitá věc, kterou jsem neřekl, mému tátovi je 76 a ještě bych chtěl jemu dokázat, že prostě za něco stojím, takže mám nejvyšší čas. To pořád byla sranda sranda, a najednou mi bude 38 za čtyři měsíce, nebo za pět měsíců, nemám žádnou přítelkyni, nemám dítě, nemám nic a je nejvyšší čas, nejvyšší čas opravdu teďka začít. Protože ještě v tomhle věku mě ještě někde zaměstnaj, tohle, opravdu nejvyšší čas, abych neskončil někde na sociálních dávkách až do konce, což asi ani mi vyplácet nebudou. Abych prostě nějak...“

3. Hrozba návratu do vězení

Jedná se o výroky, které zrcadlí strach spojený s hrozícím odhalením trestné činnosti a následným trestem, a dále pak negativní emoce spojené s pobytem ve vězení, především však „s lidma, co jsou tady“:

„... no a to mi otevřelo ještě víc jako, nemám příjmy, nemám nic, a ono to není jednoduchý v takovýhle pozici, tady přežít. Takže asi takhle a už to nechci prožívat. To kdybych měl být u kopáčů s krumpáčem, to může být pořád lepší někde normálně pracovat, mít se

kde umejt, mít kde bydlet, mít peníze na to, občas si někam zajít, protože kriminálníčina nemá vůbec žádný význam. Jsou tam i lidi, kteří třeba prodávali drogy, výborně, pět let si žili jako pánové, jezdili si v BMW, ale co z toho teďka maj, pět let tady budou teďka zavření a nemaj z toho nic a můžou být rádi, že maj právě ty rodiny, protože kdyby na tom byli teda jako já bez rodiny, tak vyjdou z toho úplně bez ničeho a musej začínat od znova.“

4. Zhnusení vlastním životem, sebou samým, svým okolím

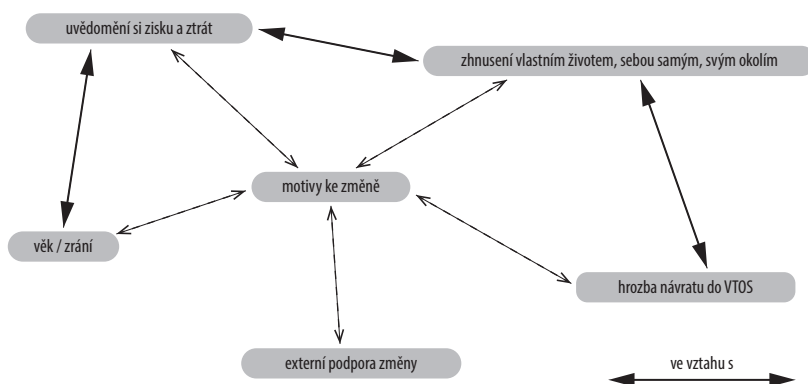
Tato skupina motivů je spojena s pocitem otrávenosti, zklamání, a někdy až hnusu ze životního stylu, který respondent vede (často zmiňována stereotypnost, především u závislých respondentů). Toto uvědomění a rozhodnutí svůj život změnit byly v některých případech spojeny s bezdomovectvím, nebo se zklamáním vlastní rodiny:

„... a ještě teda jako jsem tam nakousla, že jakoby všechnu tu práci jsem se snažila dělat poctivě, a když jsem něco dělala, tak naplno, to znamená, že jsem nikdy nic neodflákla a teď to možná může vyznívat špatně, ale i těch posledních čtyři, pět let, kdy jakoby jsem... no není to prostě z morálního hlediska... já jsem to úplně nenáviděla jako vstát a udělat ty peníze na ten den. Takže já jsem si vydělala vždycky tady všichni vám řeknou, že je to strašně bavilo ty krádeže, že to dělali z potěšení svého a že třeba udělali deset tisíc denně, dvacet, úplně drahý věci, tak já jsem si vždycky dělala to, co jsem potřebovala, a nic víc. Protože nesnášela jsem to, bála jsem a udělala jsem si jenom tu svoji potřebu a skončila jsem. A stejně mi to trvalo hrozně dlouho, tím jak jsem se furt bála, tak...“

5. Externí podpora změny

Do této kategorie jsme zařadili takové motivy, jako je podpora vycházející od blízkých osob (partnerů, rodiny, dětí) či nutnost se o takovou osobu postarat (především o rodiče), případně podpora neziskového sektoru (např. pracovníků K-center v případě osob závislých na návykových látkách).

Graf 7: Motivy persisterů ke změně

V rozhovorech se dále podařilo zachytit faktory, které respondentům v udržení žádoucího chování v minulosti napomáhaly. Není překvapením, že se částečně překrývají s faktory, které byly zmiňovány také skupinou desisterů. Jednalo se zejména o zbavení se

závislosti, opuštění vztahů s osobami z vlastní kriminální minulosti, vyhýbání se situacím, ve kterých by hrozil návrat k páčání trestné činnosti, změna prostředí, navázání partnerského vztahu či rodičovství, pocit přijetí od okolí a podpora ze strany neziskového sektoru, případně PMS.

IV.4.2. Schopnost reflexe a faktory podporující recidivu

V rozhovorech nás zajímalo, zda a v jaké míře jsou respondenti schopni svoji trestnou činnost kriticky nahlédnout a reflektovat ji. V případech, že k takové reflexi došlo, snažili jsme se podrobněji zmapovat, jakým způsobem o svých pochybeních persisteri přemýšlejí a co podle nich negativně ovlivňuje jejich snahu změnit způsob života. Zajímavě se jeví nejen již zmiňované otevření se změně, ale také fakt, že většina našich respondentů byla schopna na vlastní chování kriticky nahlížet a dokonce identifikovat chybné kroky.

Z rozhovorů jsme mohli posléze odvodit **faktory, které negativně ovlivňují celý proces desistence**. Rozdělit je můžeme do celkem šesti tematických trsů:

1. Závislost

První skupinu faktorů, které negativně ovlivňují proces desistence, spojuje závislost různého typu (na alkoholu, drogách či na hracích automatech; u některých respondentů i v různých kombinacích). Dalším faktorem, který jsme do této kategorie zařadili, byl kontakt se závislými osobami, speciálně pak partnerský vztah s takovým člověkem.

2. Individuální faktory

Tuto kategorii by bylo možné dále rozdělit na dvě skupiny, a to faktory spojené s určitou nezralostí a faktory spojené s nedostačujícími schopnostmi. Pod **nezralost** lze zařadit například neschopnost odložit uspokojení aktuálních potřeb, celkovou impulzivitu, neschopnost regulovat vlastní emoce nebo snížení volných schopností. V souvislosti s tím se může jako zajímavý jevit fakt, že v naracích persisterů byla hojně zmiňována absence pevného vedení nebo určení hranic, které by je vedly „správnou cestou“. Tento prvek postrádali u blízkých osob (rodiče, prarodiče apod.), nebo přímo u celého „systému“. Pod nedostačující schopnosti jsme pak zařadili nedostatky respondentů v oblasti finanční gramotnosti, neschopnost udržet si práci (především z důvodu chybějících pracovních návyků), nedostatky v oblasti komunikace a také insuficienci v oblasti řešení zátěžových a konfliktních situací.

3. „Špatná parta“

Dalším významným faktorem byla „špatná parta“, jejíž členové naše respondenty dle jejich výpovědí přivedli k páčání trestné činnosti, nebo prvotně k závislosti na návykové látce, a následně i ke kriminalitě s ní spojené. Je nutno podotknout, že vliv druhých se u našich respondentů uplatňoval především **na počátku** kriminální kariéry (ne však výlučně). Následující citace ilustruje případ tohoto typu, v němž se jednalo o kombinaci krizové situace (úmrtí matky), slabého rodičovského vedení, nezralosti a právě vlivu vrstevníků:

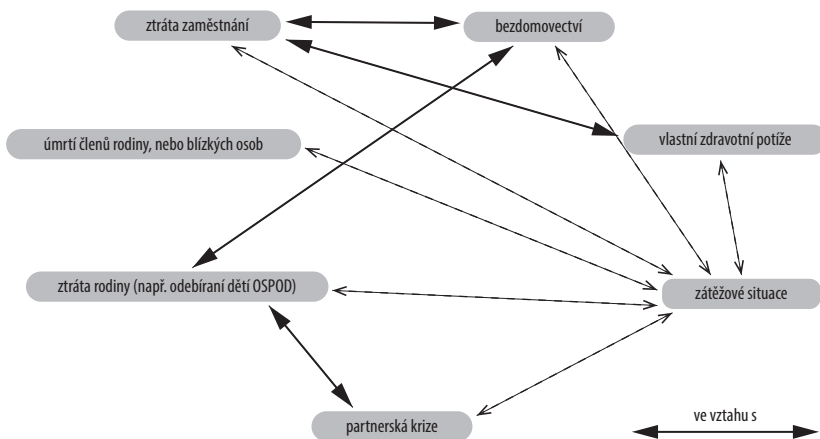
„... ségře bylo 19, když si mě vzala k sobě, abych nešel do děcáku, protože to slíbila mámě. Já jsem do 16 hrál vrcholově fotbal, prostě byl jsem ve výběrech Prahy, moch jsem se

tím živit, jako jo to prostě... jsem já ty kluky, co teďka hrajou, tak to jsou všechno moji spoluhráči bejvalí, moch jsem se tím živit, ale prostě tenkrát jsem se zamiloval do nějaký holky a prostě byla starší, a začali jsme kouřit trávu a já jsem začal flákat ten fotbal, pak mě vyhodili, z áčka, hodili mě do bčeka, což jsem spadnul o nějakých šest soutěží dolu, a to už mě prostě nebavilo, protože jsem byl zvyklej na jiný tréninky, tohle to, tak jsem to začal flákat úplně. Ty vole, doba, tenkrát nebyly mobily, tak jsem ty vole prostě vytahoval ze zásuvky pevnou linku, aby nevolal trenér, začal jsem doma lhát, vymejšlet si, utrácet peníze za příspěvky... No a ségra, já jsem měl od ségry vždycky důvěru, takže já sem šlapal po její důvěře, že jo. No a pak jsem vlez na učňák, no, tam to prostě začlo všechno, no.“

4. Výskyt dalších zátěžových situací

Řada respondentů se v minulosti musela vyrovnávat i s dalšími náročnými životními událostmi, které již bezprostředně nesouvisely s jejich osobností či se spáchanou trestnou činností. Rozhovory přitom ukázaly, že právě tyto situace se často stávaly spouštěčem, nebo alespoň racionální omluvou pro recidivu, eventuálně pro relaps a následné páchaní trestné činnosti u osob závislých. Jednalo se zejména o partnerské krize, ztrátu rodiny, úmrtí členů rodiny, nebo jiných blízkých osob (ztráta přátel byla často zmiňována především u lidí se závislostí), bezdomovectví, zdravotní obtíže nebo o ztrátu zaměstnání. Jak je patrné z následujícího grafu, výskyt jedné situace nevyklučuje současný výskyt zátěžových situací dalších.

Graf 8: Zátěžové situace identifikované v rozhovorech s persisterly

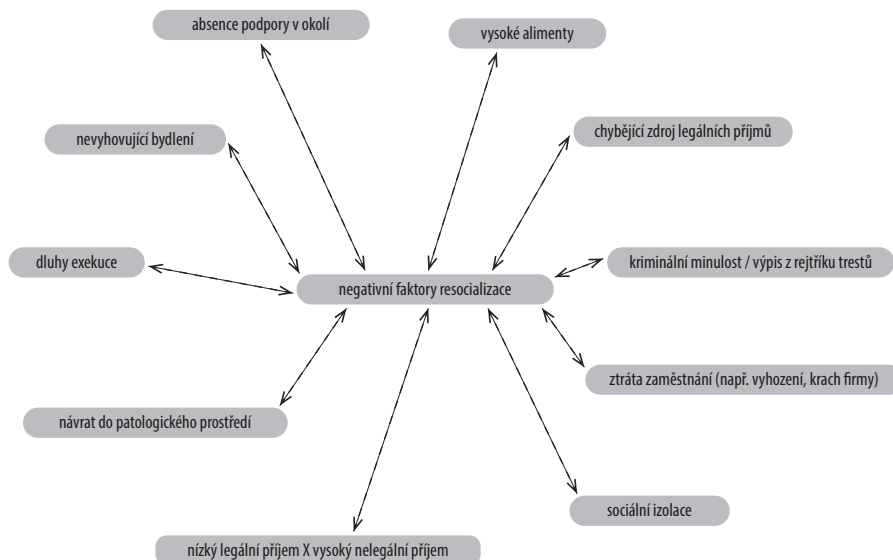

5. Faktory negativně ovlivňující resocializaci

Tato kategorie v sobě zahrnuje aspekty, které respondentům bránily v **zařazení se do normálního života**, a které zároveň vycházejí z vnějšího prostředí. Za problematické bylo možno označit hned několik oblastí, vzájemně prolnutých. Jednalo se zejména o obtíže spojené s **nalezením práce** a s ní spojeným získáním zdroje legálních příjmů či možnosti **splácet dluhy**. Ukazuje se bohužel, že i v případech, kdy si respondent práci našel, byla jeho mzda obvykle natolik nízká, že pro něj bylo velmi obtížné zajistit si vyhovující ubytování. V důsledku toho respondenti často volí ubytovny, ve kterých

ale dochází k dalším kontaktům s osobami s trestní minulostí. Vybudování nového života se tak stává ještě složitějším, a to tím spíše, že pro tuto skupinu osob je obecně těžší navazovat kontakt s okolím, které by na ně mohlo působit jako pozitivní vzor.

Graf 9: Negativní faktory resocializace

6. Nepřipravenost na výstup z vězení a na život se záznamem v Rejstříku trestů

Samostatnou kategorií tvoří nepřipravenost respondentů na život, který je po propuštění z vězení čeká. Zkušenosti tohoto typu se často vztahovaly k prezidentské amnestii. Do stejné kategorie jsme zařazovali také výroky, které naznačovaly, že respondentům chyběla základní orientace v jejich povinnostech, dlužích nebo soudních rozhodnutích. Zda tato nepřipravenost pramenila z jejich nezájmu, nebo ji lze připsat spíše na stranu „systému“, jsme detailněji nezjišťovali. Kromě uvedených problémů se opakovaně objevoval také **chybějící plán či konkrétní kroky**, které by měl respondent v době těsně po výkonu trestu promyšlené:

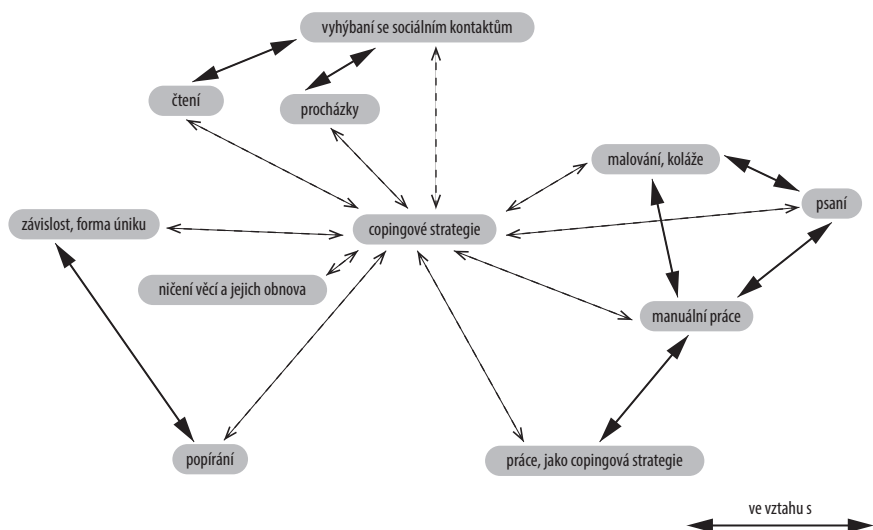
„... no a po nějaký době jsem začal zanedbávat i tu probační, tak mě poslali do výkonu, jenomže jsem měl zase štěstí, aniž bych o to stál. Tak jsem byl propuštěnej po půl roce. S tím, že jsem to vůbec nečekal a to taky si myslím, že bylo pro mě jakoby spíš kontraproduktivní nějaká amnestie tenkrát. Já jsem měl dva roky a věděl jsem, že když si odsedím ten rok, tak je velká šance, že půjdu domů. Nic jsem si vlastně nepřipravoval, protože jsem věděl, že mám ještě dejme tomu, já nevím půl roku čas, takže nemělo smysl na něco tlačit. Takže díky amnestii jsem vylezl ven, naprosto nepřipravenej. Neměl jsem doklady, neměl jsem nic. Dejme tomu, že ten první... první trest pro mě byl pro mě strašně psychicky vyčerpávající. První co jsem vlastně udělal, tak to bylo, že jsme si s mým kamarádem z toho... toho výkonu v Karlových Varech koupili hned zase drogy. U baru, protože jsme tam čekali na vlak. No a už se to zase se mnou táhlo až do té doby, než mě zavřeli teď.“

IV.4.3. Copingové strategie

Copingové strategie můžeme řadit mezi jedincovy schopnosti iniciovat a řídit své jednání a směřovat ho k naplnění svých cílů. Těto problematice se v posledních letech věnovala řada zahraničních studií, které ukazují, že **neschopnost zvládat stres** může jedinci bránit v upuštění od trestné činnosti (viz např. Healy, 2010). Ve studii Zambleho a Quinseye (1997) vykazovali recidivisté tendenci vnímat ve svém životě více problémů než desisteri, měli nižší úroveň sebevědomění (*self-awareness*), častěji zakoušeli negativní emoční stavy a v neposlední řadě projevovali špatnou úroveň dovedností zvládat stres. Citovaní autoři došli k závěru, že problém tkví spíše v neschopnosti pachatelů řádně rozpoznat, definovat a řešit své problémy, než že by jejich problémy byly o tolik náročnější než ty, které potkávají většinu lidí (více k tomu též Zamble & Porporino, 1988). S tím korespondují i výstupy studie Farralla (2002), v níž pachatelé vysoce motivovaní k desistenci měli zjevnou tendenci nejen uvádět méně problémů, kterým v životě čelí, ale též se s nimi snadněji vyrovnávat.

V rámci našich rozhovorů persisteri sami přiznávali, že **při potížích a problémech**, kdy se cítili pod tlakem a neschopní řešit nastalou situaci, častěji volili strategie typu popírání obtíží nebo útěku (většinou ve spojení se závislostí). Nelze však přehlédnout, že i u nich jsme mohli zaznamenat jistý posun v náhledu na vlastní chování. V naráčích je možné zachytit nejen schopnost identifikovat problematické životní momenty nebo rizikové faktory vyvolávající nežádoucí chování, ale i způsoby, jakým na ně jedinec reaguje. Tuto kategorii jsme nazvali copingové strategie, přičemž spojuje jak strategie využívané v minulosti, tak strategie aktuální. Jejich rozložení ve zkoumaném vzorku persisterů naznačuje následující graf.

Graf 10: Copingové strategie persisterů

Respondenti často zmiňovali, že si svých obtíží sice byli vědomi, ale přesto volili „jednodušší cestu“. **Strategie popírání či útěku**, ke kterým se uchýlili, mohly být patrně podpořeny již zmíněnými sklony k impulzivitě, stejně jako jejich určitou osobnostní nezralostí. Zdá se

nicméně, že s nárůstem zkušeností roste též úroveň sebepoznání. Kromě toho, že respondenti v naracích popisovali aspekty, které vnímají jako zátěžové, byli schopni pojmenovat, co jim v daných chvílích pomáhá. Ať už se jedná o zátěž v oblasti vztahů, individuálního prožívání nebo o tlak spojený s pobytem ve vězení a s vyrovnáváním se s vlastní minulostí, je zřejmé, že dochází k osvojování nových copingových strategií.

Mezi žádoucí jsme mohli zařadit především **strategie s aspektem kreativity**, jako například malování, koláže, psaní či manuální činnosti. Jako forma vyrovnávání se s obtížnou životní situací bylo zmiňováno rovněž zaměstnání. Opakovaně se vyskytovala také snaha o jistou izolaci, a to ať již od vztahů a osob ve výkonu trestu odnětí svobody, tak od lidí, které respondenti vnímají jako možné ohrožení ve smyslu vyvolání vlastní nežádoucí reakce:

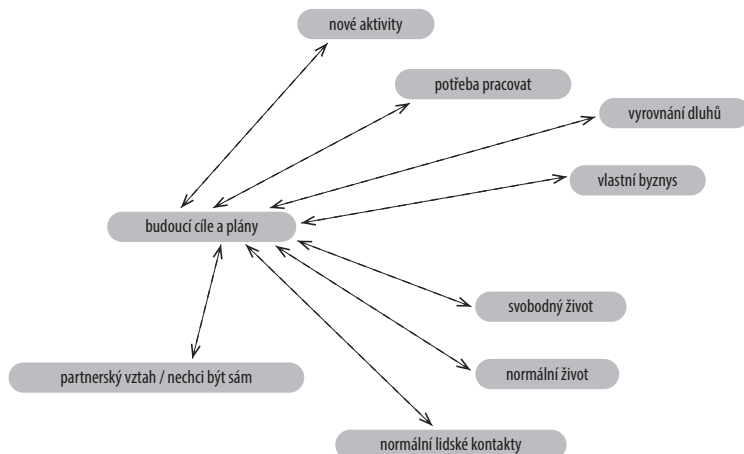
„... no takže jakoby se víc uzavírám do sebe, že už jakoby mám ty postřehy, že za mnou choděj a co je ti, co je ti. A mně vopravdu ale nic není jako, ale mně jako by prostě jedou ty myšlenky v hlavě a než abych se s někým hádala a podobně, tak se votočím, řeknu si svý a jdu pryč jako jo. Protože nestojí mi tady za to žádná. Můj trest musím odsedět sama. A abych se s někým hádala a měla problémy. Protože jsou tady lidi samozřejmě, ke kterým si můžete něco dovolit, jsou tady lidi samozřejmě, ke kterým si nemůžete nic dovolit, protože hned jakoby je oheň na střeše, že jste drzá a podobně, ale před vlastním prahem si neumějí zamést, no a to si myslím, že je taková ta blbost a s blbostí člověk nehne a moudřejší vždycky ustoupí, no. Tak to prostě mám.“

IV.4.4. Budoucí cíle a plány persisterů

Rozhovory s persisterami obsahovaly také výpovědi o jejich budoucnosti, cílech či snech. V některých případech tato témata zmiňovali, aniž bychom byli nuceni se na ně přímo ptát. Jednalo se především o vedení tzv. normálního života, což je přání, o němž hovořila i řada desisterů. Nese v sobě aspekt **změny hodnot a životních priorit**. Můžeme ji chápat jako nadřazenou kategorii k touze po partnerském vztahu, ale i běžném lidském kontaktu. Další kategorií byla **svoboda**, která ovšem nebyla uváděna tak často, jako v případě desisterů.

Jak naznačuje následující graf, o poznání pragmatictější plány zahrnuje skupina nesoucí aspekt seberozvoje. Do kategorie nové aktivity jsme zařadili takové cíle, jako například zlepšit se v práci s počítačem nebo v jazykových znalostech (touha získat práci v zahraničí), vyplnit volný čas jinými aktivitami, než o jaké se jednalo v minulosti, apod. Dále sem patří touha po práci, která by pachatele legálně živila. Méně často byla zmiňována potřeba smysluplnosti práce. Zaměstnání bylo zároveň popisováno jako prostředek k dosažení dalších zmiňovaných cílů (například navazující kategorie splacení dluhů či exekucí, které jsou obzvláště tíživým aspektem života respondentů). Opakovaně se objevila touha po vlastní živnosti nebo podnikání.

Graf 11: Budoucí cíle a plány persisterů

IV.4.5. Recidiva jako proces

Na naše data získaná prostřednictvím rozhovorů je možné nahlížet z různých perspektiv. Z oblastí či kategorií, které se nám podařilo identifikovat, vyplývá mimo jiné otázka, proč a jakým způsobem jednotlivé faktory ovlivňují další život pachatelů. Jak bylo zřejmé již z výpovědí desisterů, v průběhu výkonu trestu odnětí svobody dochází často k rekapitulaci vlastního života, respektive zisků a ztrát, které s sebou přináší kriminální životní styl. Zaměříme-li se na tento jev, desisteři a persisteri se v prvních fázích procesu desistence podle našich zjištění příliš neliší. I v naracích persisterů je totiž možné identifikovat rozhodnutí změnit se, tedy určitou **otevřenost ke změně**. Spojena byla obvykle s náhledem na chování vedoucí k selhání, tedy k opakování trestné činnosti, s rekapitulací zisků a ztrát spojených s recidivou, s uvědoměním si aktuálně frustrovaných potřeb a dokonce i s proklamovanými změnami v hodnotovém žebříčku. Otázkou tedy zůstává, v čem se tyto jedinci od desisterů odlišují.

V rámci procesu analýzy jednotlivých pojmů a následně odvozených kategorií jsme zkoumali, jaký význam či roli dané kategorie mají, jak na sebe vzájemně působí a zda je možné seřadit je do smysluplnějšího celku. Díky opakované kategorizaci se nám podařilo identifikovat jistou posloupnost, tedy **cyklus**, s jehož prvky se bylo možné setkat v naracích téměř všech respondentů zařazených do kategorie persisterů. Naznačuje, že recidiva je stejně jako desistence **dynamickým procesem**, přičemž v jeho rámci mezi sebou interagují interní a externí faktory. Ty, které se nám podařilo ve výpovědích identifikovat, jsme seskupili do pěti, na sebe navazujících kroků:

1. Odsouzení jako podnět k zastavení se

Z výpovědí persisterů lze usuzovat, že páchání trestné činnosti vnímají jako jistý **koloběh**, ve kterém sice dochází k občasným momentům uvědomění si, že kriminální jednání není žádoucí, ale v rámci daného životního stylu mohou těmto myšlenkám uniknout. Odhalení trestné činnosti a následné odsouzení pak s sebou přináší jistý prostor pro zastavení tohoto cyklu, neboť odsouzený ztrácí možnost se příslušným úvahám vyhnout a musí čelit následkům svého konání. Možnost utřídit si myšlenky

byla zmiňovaná především u respondentů, kteří již byli ve **výkonu trestu odnětí svobody**, což naznačuje, že vězeňské prostředí tyto tendence pravděpodobně umocňuje. V naracích respondenti opakovaně zmiňovali, že ve vězení plyne čas jinak, že jde o prostředí velmi specifické, objevuje se v něm tendence izolovat se od lidí (ať již od vztahů ve věznici samotné, tak mimo ni), a nabízí se zde i prostor pro určitý seberozvoj:

„... nevím, nevím, co bych tam... to je prostě... kriminál člověka jakoby zakonzervuje, je v takovém vákuu, zatímco tady ten svět běží tak jakoby... dál a to... a tam je to... a tam je to taková jiná planeta, kde všechno je zmrzlý. Tam čas odkapává po kapkách. Zatímco tady teče řeka toho času, tak tam kapička za kapičkou. To je k zbláznění přece, haha.“

2. Fáze přemýšlení a náhledů na vlastní životní styl

Persistenci jsou schopni nahlížet vlastní omyly, v některých případech dokonce identifikovat konkrétní zlomové situace, rozhodnutí či chybné kroky, a zamyslet se nad tím, jaké měli jiné možnosti volby. Aktuální situace vytváří zjevný kontrast k tomu, co měli, nebo mohli mít předtím. Zmiňována byla především svoboda, ale také jiní lidé, touha po „normálním životě“ nebo možnost „posunout se ve svém životě dál“. S prostorem pro přemýšlení je spojeno také uvědomování si vlastních emocí, které jsme již popsali. Úvahy tohoto typu pravděpodobně mohou podporovat rozhodnutí, nebo alespoň touhu s páčáním trestné činnosti přestat, kterou popisuje fáze následující.

3. Rozhodnutí se změnit – „otevření se změně“ a budování představy o jiném životě

Tato fáze koresponduje svým obsahem s fází již zmiňované teorie kognitivní transformace. V rozhovorech s persistencí byla téměř ve všech případech zaznamenána **touha po změně**, tedy po ukončení kriminální kariéry (často spojená s touhou zbavit se závislosti), nebo již přímo **rozhodnutí**, že tentokrát se trestná činnost opakovat nebude. Intenzita přesvědčení, že změna je možná, různě variovala, přičemž **pochybnosti** se objevovaly především u respondentů, jejichž trestná činnost byla spojená s návykovými látkami. Vycházet pravděpodobně mohou z opakovaných neúspěchů udržet „nový způsob života“, přičemž v naracích se tato nejistota projevovala výroky ve smyslu „*uvidíme, jak to nakonec bude*“, nebo „*tohle už tady bylo*“. Do této fáze jsme zařadili také plány a sny spojené s budoucností, které mohou rozhodnutí upustit od páčání trestné činnosti podporovat. Jako problematická se ovšem jeví očekávání, která jsou s budoucími plány spojena.

4. Fáze střetu s realitou

V této fázi může docházet ke střetu vytvořených představ či očekávání o změně a budoucnosti po propuštění s realitou, v níž je život jedince ovlivňován faktory významnými jak pro recidivu, tak desistenci. Persistenci přitom často chybí potřebné schopnosti či prostředky, jak kýžených změn dosáhnout. Další vývoj tak pravděpodobně závisí na vzájemné interakci mnoha proměnných, mimo jiné na síle přesvědčení změnit životní styl či schopnosti aktivovat volní procesy.

5. Návrat ke starým vzorcům chování

Převáží-li vliv faktorů podporujících recidivu a není-li schopen jedinec udržet své rozhodnutí desistovat a podřídit mu svoje další fungování, dochází bohužel k návratu ke starým vzorcům chování a kriminální kariéra pokračuje.

IV.5. Role zaměstnání

Předpoklad, že zaměstnání působí jako významný faktor desistence, se v rozhovorech s našimi respondenty potvrdil¹⁶. Nemůžeme však rozhodně prohlásit, že by se jednalo o faktor jediný, který pro ukončení kriminální kariéry plně postačuje. Jak je zřejmé z předchozího textu, desistence je procesem, na který působí hned několik vzájemně propojených proměnných. Je nicméně zřejmé, že v životě desisterů představuje zaměstnání významný prvek, a stejně tak jeho absence u persisterů může značně přispívat k recidivě:

„... ale vždycky to není tak hezký a růžový. Občas jako když nemáte dlouho nic na práci, nemáte ani těch pár stovek na ty alimenty. Tak je to zlý, je to zlý no... jsem pak strašně naštvanej... Na všechny a na všechno. Na sebe...“

Zaměstnání a jeho roli v procesu desistence můžeme v zásadě chápat jako **podpůrný faktor**, tedy prvek, který jedince sám o sobě ke změně nepřiměje, ale v případě, že je pro ni rozhodnutý a ochotný podstoupit potřebné kroky, je v podstatě **nutnou podmínkou** tohoto procesu, neboť představuje významný protektivní faktor. K takovým úvahám nás vede i fakt, že všichni persisteri, kteří nám rozhovor poskytli na svobodě, pracovali, byť nelegálně¹⁷. U některých bylo dokonce zmíněno, že práce je způsob, jak se vyrovnávají s těžkou životní situací, ve které se ocitli. V daném kontextu pak nejsou překvapením ani výroky persisterů, kteří i přesto, že páchali trestnou činností, si našli částečný úvazek, neboť zaměstnání jim přinášelo symbolické „zisky“ jako například kontakt s nedelikventní populací.

IV.5.1. Přínos zaměstnání

V této části si popíšeme a na výrocih demonstrovujeme možný přínos, který našim respondentům zaměstnání přináší. Výroky vycházejí z analýzy rozhovorů s jedinci z obou skupin. Diferencovat zde můžeme dvě roviny, a to rovinu **zisků individuálních** a rovinu **zisků vycházejících ze zaměstnání obecně**. První z nich je tvořena výroky popisujícími nárůst sebevědomí a posílení víry ve vlastní schopnosti. Je možné konstatovat, že nalezení zaměstnání představuje **návrat do společnosti** a přináší pocit, že člověk někam patří a má pro společnost znovu hodnotu. Tyto aspekty pozitivního pohledu na sebe sama či pozitivního sebepojetí mohou částečně vycházet z projevené důvěry zaměstnavatele, z přijetí pracovním kolektivem, z možností sledovat výsledky vlastní práce, zvyšovat svoji kvalifikaci či rozšiřovat své schopnosti a dovednosti:

„... ale prostě ne. Právě, že všichni mě přijali a... a jakoby když viděli, že... že neberu nebo že prostě nedělám žádný boty a že sem spolehlivá, chodím do práce prostě přesně tak, jak mam, dělám na víc, uhm, dělám všechno co mam, tak prostě jakoby věděli, že vybrali dobře a dávali mi to jasně najevo.“

16 V této podkapitole prezentujeme výsledky analýzy pro obě skupiny respondentů (tedy desistry i persistry) společně. Významné rozdíly mezi nimi jsou komentovány přímo v textu.

17 Motivem k nelegální práci je jednoznačně vyšší mzda, která je motivuje pracovat i v nestandardních pracovních podmínkách.

„... měl jsem problém sehnat práci. Tu jsem sehnal až tady přes Rubikon nebo s pomocí Rubikonu... a jsem dělal nějakých tři čtvrtě roku v Alze, což jako bylo to dobrej start, ale ta práce nebyla nic pro mě, nebylo to až zase tak dobře placený, jak já bych potřeboval. Tak jsem to risknul, skončil jsem tam a našel jsem si tu práci, co mám teď. Jsem za ni ohromně vděčněj, protože já jsem tam vlastně nastoupil bez jakýkoliv zkušenosti na ještěrce, a už vůbec ne na restraku, což je vlastně ještěrka, která se používá mezi regály na zakládání palet, já nevím třeba až do 10 metrů vysoko. A voni mě tam přijmuli i bez toho, že bych měl nějaké jako zkušenosti a posadili mě na to a uč se. Jo. A já mám teďka tři čtvrtě roku praxe na tom a jako nebudu mít problém sehnat další práci, protože lidí, co na tom umí jezdit, je málo – nebo málo, není jich tolik, no.“

Setkat jsme se mohli také s výroky, podle nichž odsouzení vnímají ze strany kolegů jistý odstup, který pak může působit jako zátěžový faktor:

„... že jsem měl kde bydlet no a tak to jídlo... a když jsem začne člověk hledat tu práci tak taky kouká, že jo. Přijdete někam a první co je, výpis z Rejstříku trestů... I v současný práci taky cejtím trošku, že... se dívaj trošku jinak no ty lidi, no, že tam není úplná důvěra, kterou bych jako chtěl vnímat.“

Pokud jde o rovinu obecných zisků, nejčastěji bylo zaměstnání zmiňováno jako **zdroj legálních příjmů**. Výdělek navíc představuje možnost **vyrovnání dluhů a exekucí**, které desisteri i persisteri shodně vnímají jako zátěž či překážku v plnění dalších cílů. Zároveň je ovšem nutno zmínit, že získaná mzda je podle nich často pro život nedostačující a bez podpory okolí by nebylo možné vést normální život. Někteří respondenti neskrývali názor, že pokud by nebylo jiných prvků podporujících desistenci (například starost o dítě, únava z dosavadního kriminálního života, strach z odsouzení či z délky trestu, ale též finanční zabezpečení z předešlé kriminální činnosti), zvažovali by cestu opakování trestné činnosti coby způsobu rychlého výdělku.

Jako důležitá se jeví **strukturace času**, kterou zaměstnání navodí. Podpůrně působila jak u desisterů, tak u persisterů. Často byla zmiňována **únava z pracovního nasazení**, která ovlivňuje trávení volného času. Pracovní vyčerpání tedy může jistým způsobem bránit v nežádoucím chování:

„... no to asi, že sem se nenudil, že sem šel do té práce, vlastně přišel sem z práce, musel jsem vstávat, tak sem byl doma, nevylezl jsem nikam ven, to byl asi ten důvodem, tady ta příčina jinak potom... pak jsem vlastně onemocněl, sem měl zánět šlach, takže sem byl doma, sem se kurýroval, tam se to nastartovalo, šel jsem ven, potkal sem toho a toho, no a už se v tom jelo.“

Svůj nesporný význam má zaměstnání z hlediska **navazování sociálních kontaktů s nekriminální populací**. Ukazuje se, že s celkovou změnou častěji přichází i změna vztahů, přičemž pracovní kolektiv poskytuje přirozený prostor pro získání nových kontaktů. Jak již ale bylo zmíněno, ne vždy je trestaný v tomto kolektivu přijímán, díky čemuž může pociťovat nejistotu. Často bylo využíváno slovní spojení „*koukají na mne skrz prsty*“. Mnoho respondentů se ale naopak setkalo se vstřícnými postoji a projeвили schopnost nové vztahy úspěšně navázat:

„... noo... Přítelkyně, pak kamarád furt se schází s partou, s kterou jsem vyrůstal, s klukama. Ty jsou všichni čistý, by se dalo říct. A dycky byli. Takže jako s těma... No a pak s klukama z práce, takže to... No to asi stačí, protože na víc mi toho ani nezbyde stejně čas... ale zas je pravda, že já jsem opravdu nejradši doma. takže když jdu z práce, tak se třeba stavíme na to pivo, ale pak mažu domů.“

S navazováním vztahů úzce souvisí možnost **získání sociálně příznivých vzorců chování**. Prvek sociálně příznivého vzoru můžeme považovat i za protektivní faktor desistence:

„... a za čtvrtý si vážím toho svého šéfa hrozně, to prostě fakt jako. Drží slovo. Což se mi prostě líbí, že dlouho jsem fakt nepoznal lidi, kteří fakt drže slovo. Jakože to bude tak a tak, a nebo když prostě mi měl dát ve středu peníze a nepřišla mi fakturace, tak šel a hned to se mnou řešil. Což se mi prostě líbí a je to jako takovej můj vzor, takhle nějak bych chtěl umět komunikovat. Vidím jak si ho lidi vážej, jo to prostě... něco ví, já mu to říkám pomalinku, prostě. Ale náck se bavíme. Něco ví, co říkal jeho to nezajímá. Dal mi klíče od chalupy. Jo prostě bych ho nerad zklamal... protože mě, já si furt hledám nákou chlapskou, nákej chlapskej vzor a vím, sem vyrůstal mezi ženskejma.“

IV.5.2. Absence zaměstnání

Jak již bylo zmíněno, absence zaměstnání může působit jako **faktor podporující recidivu**. Jedinec v této situaci nejenže postrádá zdroj legálních příjmů, ale navíc se přidružují další negativní aspekty. Ty byly v rozhovorech spojovány především s procesem hledání zaměstnání, ale i s jeho udržením. Zajímavé je, že u skupiny persisterů bylo častěji zmiňováno, že problematické nemusí být ani tak nalezení, ale právě **udržení pracovního místa**. Ztráta zaměstnání je pak spojována s frustrací a s neschopností splácet dluhy či pokrýt zcela běžné životní náklady. Trestná činnost se v takové situaci některým respondentům jeví jako dostupnější zdroj financí:

„Pro mě konkrétně asi ne. Já sem s tím neměl problém. Jako se zaměstnáním nikdy, já mám, vlastně na vojně jsem si udělal nákladáky hned, takže většinou sem jezdil kamionem, pro mě to nebyl problém. No ale ta odpovědnost. Zase, třeba jsem vydržel v práci tři měsíce nebo čtyři měsíce, no a pak do toho přijdou nějaký ty exekuce, co má tady za ten výkon trestu a takže vám z vejplaty zbyde já nevím osm tisíc, no a pak už je to těžký bydlet za osm tisíc. Vás to ani nebaví, takže začnete já nevím, nějaký ma... krádeže malý, prodej drog a takovýdle ty.“

Jak ovšem naznačuje následující výrok, ukončení pracovního poměru nemusí vždy s trestnou činností souviset:

„V Praze no. Poslední moje práce byla dobrá, ale to jsem ani neskončil svojí vinou, ani kvůli alkoholu. Kvůli tomu, já jsem dělal na stroji s dotykovou obrazovkou, přišel jsem ráno do práce a ona byla trošku naprasklá, místo abych to šel nahlásit mistrovi, tak jsem na tý mašině jel dál, a ona že praskla úplně, že už ten stroj nešel ovládat. Vyráběl jsem kabely, stácel jsem lana na tom stroji a tak jsem šel za mistrem, že, no bylo to na mě. Tak si mě druhý den ráno pozvali do kanceláře a řekli, my tě nevyhodíme, ale my to chceme zaplatit, budeme ti to strhávat. A ona to nebyla žádná malá částka, nějakých 80 tisíc za to chtěli, jo, a buď nám podepíšeš dohodu, nebo nám to budeš platit...“

Neschopnost práci si udržet, nebo si ji vůbec najít, u respondentů často vyvolávala **pocit méněcennosti a vlastního selhání**:

„... pro mě to byl šok, protože vlastně před nástupem do vězení jsem si vždycky nějakou brigádu našel a já jsem na to nebyl připravený po tom vězení, že... že jako mě vyhodí i že nebudu moct ani zametat ulice...“

Objevoval se též **pocit frustrace a hněvu na systém**:

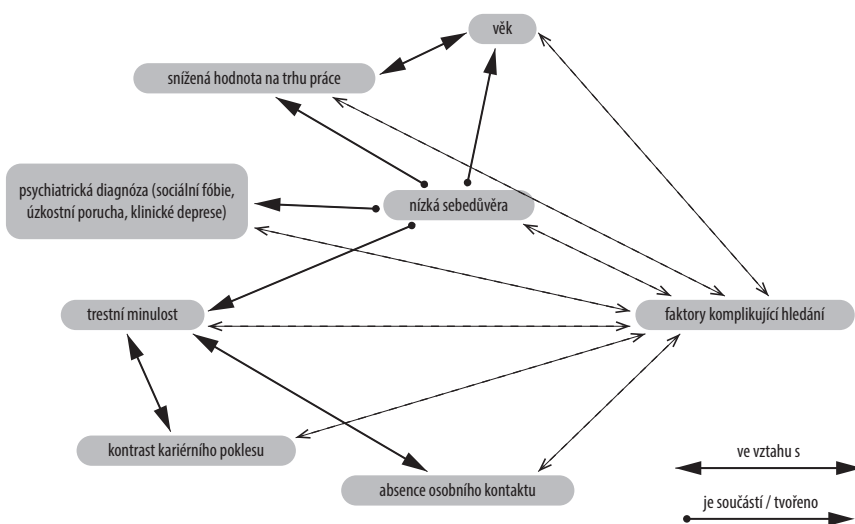
„... tak já jsem tam za 2 měsíce šla (na Úřad práce), teda nasbírala všechnu tu svojí složku, přinesla jsem, ona vzala jeden papír, okopírovala si ho, vůbec další jí nezajímaly, ani nevěděla od čeho to je, řekla: Dobrý, napište si další termín... Tak jako jsem si říkala, prosím vás, kde teda mám jako nárok? Když už mi nepomůže, ehh, jako Úřad práce, kdo mi teda má pomoci?“

S opakovaným neúspěchem se pochopitelně zvyšoval pocit tlaku a naléhavosti celé situace, a to zejména s ohledem na potřebu příjmů i povinnosti spojené s placením dluhů. Docházelo ke snižování víry a motivace zamýšlenou změnu chování udržovat.

IV.5.3. Překážky bránící v nalezení či udržení zaměstnání

Na základě naší analýzy bylo možné identifikovat několik faktorů komplikujících hledání a udržení zaměstnání lidem s kriminální minulostí. Ukázalo se, že tyto faktory se u desisterů i persisterů značně překrývají, a respondenti z obou skupin se tak potkávají s velmi podobnými překážkami. Jednotlivé kategorie a typy výroků, které je tvoří, popisuje následující text. Znovu ale stojí za zdůraznění, že identifikované faktory nepůsobí samostatně, ale vzájemně interagují, což naznačuje i následující graf.

Graf 12: Faktory komplikující hledání zaměstnání

Jedním z výrazných faktorů, které hledání zaměstnání komplikují, je **trestní minulost respondentů**, neboť snižuje jejich hodnotu na pracovním trhu. Opakovaně se objevovaly výroky, že výpis z Rejstříku trestů je jedním z hlavních důvodů, proč se zaměstnání nepodaří získat. Někteří popisovali, že v případě, že jsou o výpis požádáni, již v komunikaci s potenciálním zaměstnavatelem nepokračují a o místo se dál neucházejí. Proces hledání práce se tak stává mnohem náročnějším a je spojen s větší frustrací, než je tomu u lidí bez záznamu o trestné činnosti.

„... a jako hmm... i když vlastně jsem měl ten záznam, tak jsem se snažil tu práci najít, dokonce během půl roku jsem obešel asi 180 společností, s tím, že zhruba v 80 případech jsem se dostal i do 2 kola, takže si myslím, poměrně vysoká úspěšnost, no ale pak ve finále, když jsem řekl, že mám záznam v Rejstříku trestů, tak ačkoliv hhh, jsem jim dal různé certifikáty, různé papíry, i třeba ta Raiffka se za mě zaručila, že byli se mnou spokojení... s nikým to prostě nepohlo, jo?“

Záznam v Rejstříku přitom nemusí komplikovat pouze jednání se zaměstnavateli, ale též na **úřadech**.

„... no, protože jsem tam vždycky dotlačila ten trestní rejstřík a vona: Jo vy máte záznam? A zapsala: pracovní znevýhodněna z důvodu trestního prostě záznamu v trestním rejstříku. A dál už jí nezajímalo, jestli mám zájem o nějakou práci, řekla mi termín za 2 měsíce, přineste, přineste mi doložit nějaký exekuce, tak já jsem tam za 2 měsíce... teda nasbírala všechnu tu svojí složku, přinesla jsem, ona vzala jeden papír, okopírovala si ho, vůbec další jí nezajímaly, ani nevěděla od čeho to je, řekla: Dobrý, napište si další termín. Za další 2 měsíce a takhle to vlastně je až doteďka, a tak jsem se jí ptala: Prosim vás, mohla bych si udělat tady jako od pracovního úřadu rekvalifikaci. No, to máte nárok až po půl roce. A já: No, tak jsem tady od října. A vona: No, tak dobře, tak to byste mohla, ale moment, vy tady máte ten trestní rejstřík, no tak to nemáte nárok...“

Trestní minulost se dle našeho názoru dále pojí i s dalšími faktory, které hledání práce negativně ovlivňují. Ne tak často zmiňovaným, ale poměrně zásadním prvkem, který se v naracích objevoval, je znevýhodnění při přijímání do zaměstnání bez osobního kontaktu. Někteří respondenti se domnívají, že v případech, kdy nemají možnost přímého jednání se zaměstnavatelem či personalistou, se jejich šance na úspěch snižují. Do popředí se totiž dostává informace o záznamu v Rejstříku trestů a respondent nemá šanci se v očích potenciálního zaměstnavatele jakkoli „obhájit“, tedy svou trestnou činnost komentovat či vysvětlit. Troufáme si tvrdit, že v tomto kontextu nabývá na významu účast našich desítek v projektu RUBIKON Centra. Klient je jeho pracovníky instruován, jak s potenciálním zaměstnavatelem o své trestní minulosti hovořit. Tzv. „**pohovory nanečisto**“, kde si mohou pracovní pohovor následně vyzkoušet se zástupci různých firem a organizací, byly ostatně respondenty označovány za jeden z důležitých aspektů, který jim v procesu hledání zaměstnání výrazně pomohl.

Další z kategorií zobrazených v předcházejícím grafu je **kontrast kariérního poklesu**. Zařadili jsme do ní výroky, které naznačovaly, že respondent pociťuje značnou nevyvornost mezi předešlým zaměstnáním a aktuálními možnostmi pracovního uplatnění. Jednalo

se především o pachatele podvodů a majetkové trestné činnosti, ale též o jednoho pachatele trestné činnosti násilné. Obdobně bylo možné tuto nerovnováhu zaznamenat také v kontextu **finančních zisků**, kdy zisky z trestné činnosti převyšovaly příjmy z činnosti legální.

Trestní minulost nebyla ovšem jediným faktorem, který byl v rozhovorech zmiňován jako problematický. Významným aspektem je také **vyšší věk**, který při hledání zaměstnání může působit jako překážka i pro lidi bez záznamu v Rejstříku trestů:

„Já sám jsem měl ze začátku takovej pocit, když jsem teda nastoupil u té úklidový firmy, tak jsem pořád koketoval, nebo hledal jsem inzeráty nastoupit někde v administrativě, protože předtím jsem dělal vlastně v administrativě, v bance a dělal jsem i nějaký, nějaký přijímací řízení, testy a podobně, a ale vždycky to jako neúspěšně. Buďto že mám ten trestní rejstřík nemám čistej, nebo mě prostě nevybrali, no, že už taky je mi pade... přes padesát, takže, ale v podstatě jsem se toho trošku bál, protože tady to byla práce, která mi vyhovovala, a zase jít někam do kanceláře, do kolektivu, a tam vlastně trošku mě to traumatizuje, že já jsem zvyklej mluvit upřímně nebo nelhat, a teď jako že bych měl tajit nějaký ze svý minulosti, nebo takový, je mi to trošku...“

Do kategorie **snížené hodnoty na trhu práce** jsme zařadili takové nedostatky, jako jsou chybějící či oslabené pracovní návyky, neznalost cizích jazyků či práce s počítačem, nebo nedokončené vzdělání. Výroky s nimi spojené se častěji objevovaly u persisterů, přičemž je třeba upozornit, že je obvykle byli schopni identifikovat a jejich vyřešení zařazovali mezi své budoucí cíle. Uplatnění na trhu práce může výrazně komplikovat také **psychiatrická diagnóza**, která s sebou často nese snížení pracovního výkonu i sebedůvěry. Sama **nízká sebedůvěra** je pak samozřejmě problémem podporovaným z více různých zdrojů.

IV.6. Osobní účinnost jako faktor desistence

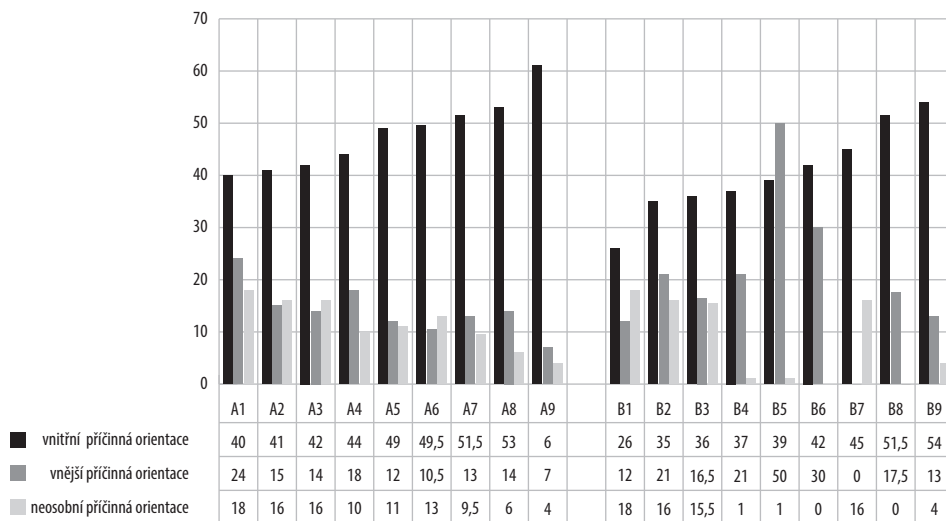
Ve zbývajících částech této kapitoly představíme dílčí výsledky naší analýzy věnující se problematice tzv. **osobní účinnosti či působnosti** (agency), a s ní souvisejícím konceptům vnímané osobní účinnosti a místa kontroly (locus of control). Základem pro tato zjištění byly administrované dotazníkové metody. Jejich výsledky ale měly spíše dotvořit celkový obraz o našem výzkumném vzorku, a tak není možné vyvozovat z nich obecnější závěry. Pozornost je těmto tématům věnována i v zahraniční odborné literatuře. Významnou se stala zejména Côtého práce (1997), která se sice týkala nekrimální populace, avšak mnozí kriminologové ji považují za relevantní i v kontextu desistence.

Côté zdůrazňuje, že v **procesu individualizace životní cesty** se musejí lidé spoléhat na své vlastní zdroje, které jim k jejichmu úspěšnému zdolání pomohou. U jedinců s poruchovým procesem individualizace ale často dochází k tomu, že průběh svého života nechají řídit vnějšími okolnostmi a okamžitými impulzy. Ti, co naopak proces individualizace zvládnou bez problémů, zpravidla pozorně reflektují dostupné možnosti dříve, než učiní rozhodnutí, a aktivně následují příležitosti pro sebezdokonalování. Jinými slovy řečeno, dále procvičují svou schopnost rozhodovat se a jednat samostatně. Jako kombinovaný ukazatel osobní působnosti použil Côté ve svém výzkumu míru sebeúcty (self-esteem) a sebedůvěry (self-belief), cílevědomosti (sense of purpose), odolnosti (resilience) a tzv. ohniska, tedy jakéhosi těžiště či místa kontroly (locus of control, LOC).

Healy (2010) tyto výstupy propojuje již přímo s tématem desistence. Konstatuje, že stejným způsobem musejí začít i osoby s trestní minulostí hrát aktivní roli v utváření svých životů, neboť jen tak mohou úspěšně dosáhnout „dospělosti“ a nekriminálního životního stylu. Pro pochopení procesu desistence z toho vyplývá zcela zřejmý význam zmíněného **interního místa kontroly**, tedy přesvědčení, že jedinec je schopen kontrolovat a ovlivňovat výsledky své vlastní činnosti. Dostupné výzkumy podle citované autorky naznačují, že persisteri se od desisterů liší silnou **externí orientací**. Mají pocit, že jejich život je řízen a ovlivňován především vnějšími činiteli, které jsou mimo jejich kontrolu, a to nejen ve vztahu k trestné činnosti a jejím následkům, ale též ve vztahu k běžným negativním aspektům života.

Jak ukazuje následující graf, v našem výzkumném vzorku se markantnější rozdíly v externí míře orientace mezi oběma skupinami respondentů neprojeví, byť vyšší a rovnanější hodnoty vnitřní příčinné orientace bylo možné skutečně zaznamenat u desisterů, zatímco persisteri dosahovali vyšších skóre u příčinné orientace vnější¹⁸. Zároveň ovšem považujeme za důležité znovu zmínit výsledky kvalitativní části, kde se prvky samotného omlouvání vlastní trestné činnosti objevovaly jen velmi sporadicky, a to u desisterů i persisterů.

Graf 13: Výsledky dotazníku osobní příčinné orientace u desisterů a persisterů

Osobní působnost úzce souvisí s jedincovou schopností iniciovat a řídit své jednání a směřovat ho k naplnění určitého účelu. Ovlivněna je jedincovým **self-efficacy** neboli **vnímanou osobní účinností**¹⁹, stejně jako jedincovými aktuálními schopnostmi. Mezi

18 Výsledky testových metod v této části naší práce zobrazujeme pouze pro devět (z původních třinácti) persisterů, neboť pouze u tohoto počtu se podařilo získat potřebná data v plném rozsahu.

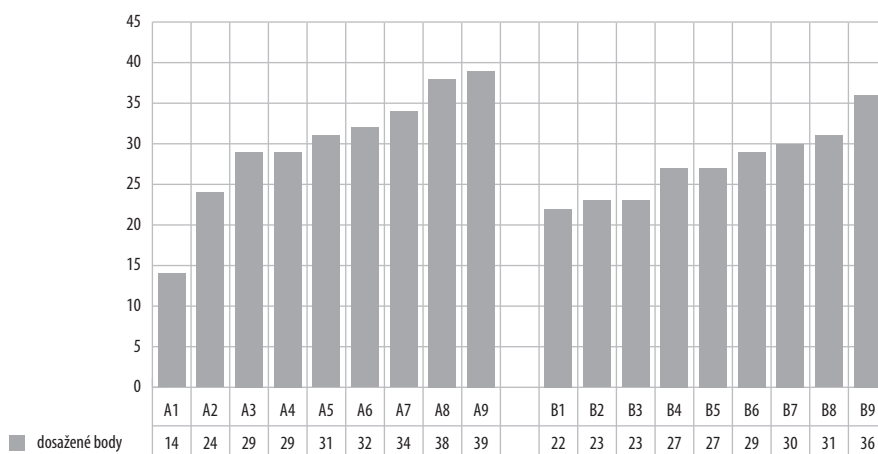
19 Self-efficacy je definováno jako sebedůvěra ve vlastní schopnosti, sebeúčinnost, sebeuplatnění, přesvědčení o vlastní způsobilosti plánovat a jednat způsobem nezbytným k dosažení nějakého cíle, zvládnutí nějaké situace či úkolu v nejjširším slova smyslu (k tomu více viz např. Urbánek & Čermák, 1997).

tyto schopnosti podle nás patří i výše nastíněné **copingové dovednosti či strategie**. Sama vnímaná osobní účinnost je z hlediska celkového konceptu osobní působnosti jeho patrně nejčastěji diskutovanou složkou, která v procesu desistence zaujímá velmi důležité místo. Bandura (1997), který tento koncept představil, uvádí, že jedinci s vysokou vnímanou osobní účinností mají pocit větší **kontroly nad svými životy**, těší se **psychické pohodě** a jsou vybaveni i nadprůměrnými **schopnostmi rozhodování**. Dokáží navíc využívat nabízejících se příležitostí a zůstávají oddáni svým cílům i v okamžiku, kdy se jim do cesty postaví překážky. Silný pocit vnímané vlastní účinnosti tak může snižovat pravděpodobnost, že se jedinec zapojí do problémového chování typu užívání drog nebo zločinu (Ludwig & Pittman, 1999).

Není divu, že **silná motivovanost a sebedůvěra** jedince jsou zahrnuty v řadě soudobých teorií desistence, neboť je lze chápat jako zásadní předpoklady úspěšné behaviorální změny (Healy, 2010). Řada pachatelů nicméně ve vztahu ke změně svého životního stylu vykazuje **ambivalentní postoj**. Ačkoli chtějí přestat trestnou činnost páchat, mnoho z nich má za to, že jim chybí dostatečné vnitřní zdroje k tomu, aby vytoužené změny opravdu dosáhli (viz např. Burnett, 2004; Healy & O'Donnell, 2008). Někteří odborníci proto soudí, že **změnu je třeba nejen chtít, ale i věřit v její uskutečnitelnost** (srov. Giordano, Cernkovich, & Rudolph, 2002).

Aniž bychom s těmito názory polemizovali, je nutné poznamenat, že v našem vzorku se očekávané rozdíly mezi persistery a desistery ani v tomto případě neprojevíly. Výsledky posuzovací škály zaměřené na self-efficacy zobrazuje **následující graf**. Předpokládáme, že odlišnost od zahraničních zkušeností se může odvíjet i od rozdílů kulturních, s nimiž může vnímání sebedůvěry do jisté míry souviset. Nelze ostatně přehlédnout, že výroky značící vyšší či nižší míru self-efficacy jsme nezaznamenali ani v rámci našich rozhovorů s oběma skupinami respondentů.

Graf 14: Výsledky posuzovací škály DOVE u desisterů a persisterů

v.

Problematika zaměstnávání propuštěných osob očima expertů

Za jeden z cílů našeho výzkumného projektu jsme si stanovili zmapování zkušeností a názorů pracovníků Úřadu práce, probačních úředníků a pracovníků neziskové organizace RUBIKON Centrum na problematiku zaměstnávání osob s trestní minulostí, respektive na překážky, jimž na pracovním trhu čelí. Mimo jiné jsme chtěli zjistit, nakolik obvyklým je u zaměstnavatelů **požadavek čistého Rejstříku trestů**. V průběhu samotného řešení projektu se nám naskytla možnost zapojit se do činnosti pracovní skupiny SC2, jejímž úkolem je pod vedením PMS implementovat vybrané cíle nové **Koncepce vězeňství do roku 2025**. Vzhledem k tomu, že úkoly, které tato skupina měla, se částečně překrývaly s naším výzkumným záměrem, dohodli jsme se na jejich sloučení. Díky tomu jsme mohli původně zamýšlené šetření výrazně rozšířit, a to jak o nové adresáty, tak řešená témata.

Analýza domácí odborné literatury ukázala, že problematika (nad)užívání požadavku výpisu z Rejstříku trestů je již v našich podmínkách uspokoivým způsobem popsána a empiricky ověřena. Přispěly k tomu i diskuse o vzrůstající míře recidivy a o opatřeních, jak tento nepříznivý trend zvrátit. Změny v celkovém systémovém přístupu ostatně dokládá již zmíněná Koncepce vězeňství, která v mnoha směrech reflektuje vývoj poslední dekády. Většina autorů nicméně i nadále považuje nadměrné a neadekvátní využívání požadavku trestní bezúhonnosti za zásadní překážku uplatnění osob s kriminální minulostí na trhu práce. Často se dokonce hovoří o jejich diskriminaci v přístupu k zaměstnání či o nerovných možnostech a příležitostech (srov. např. Hubálek & Zamboj, 2007; Huntley, 2012). Předmětem existujících analýz je jak legislativní řešení této problematiky, tak uplatňování daného požadavku v praxi. Uceleně a dlouhodobě se tomuto tématu věnuje **Poradna pro občanství a občanská lidská práva**, která uskutečnila již několik výzkumů a analýz (srov. např. Hubálek & Zamboj, 2007; Mráz, Hubálek, & Zamboj, 2016). K otázce vyžadování čistého trestního rejstříku zaměstnavateli v neodůvodněných případech se ve svém doporučení v roce 2010 vyjádřil také **veřejný ochránce práv**²⁰.

Výzkumy, které se stejným tématem zabývaly v letech 2013 a 2015, ukázaly, že příslušný požadavek je u zaměstnavatelů masově rozšířen a značná část pracovní inzerce je diskriminační, nebo přinejmenším sporná (k tomu více viz Veszelei, 2015). Poslední vývoj na trhu práce však postupně přináší určité změny v postojích zaměstnavatelů, kteří v důsledku nedostatku pracovní síly mění svůj striktní přístup i k osobám s kriminální minulostí.

S ohledem na zjištěné poznatky a provedené analýzy jsme náš původní výzkumný záměr přehodnotili a rozhodli se zaměřit také na **další překážky**, které osobám s trestní minulostí brání nalézt pracovní uplatnění. Z konzultací s Úřadem práce navíc vyplynulo, že pozornost bude vhodné zaměřit pouze na **osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody**, neboť informace o tom, zda dotyčný uchazeč má záznam v Rejstříku trestů, není

20 Jedná se o Doporučení ochránce práv k požadavku výpisu z Rejstříku trestů jako určujícím kritériu pro přijetí do zaměstnání sp. Zn. 30/2010/DIS/LO. Ochránce v něm upozorňuje na dopady plošného vyžadování čistého trestního rejstříku od všech zaměstnavatelů po všech uchazečích o jakoukoli práci, spatřuje v něm možné založení sekundární viktimizace osob odsouzených a upozorňuje na možné porušování stávajících právních předpisů ze strany zaměstnavatele, pokud dochází k požadování prokázání bezúhonnosti v případech, kdy trestná činnost nesouvisí s výkonem zaměstnání, a stejně tak pokud nedojde dostatečnému odůvodnění potřeby získat tento citlivý údaj. Vyjadřuje další fakta a návrhy k podmínce bezúhonnosti.

jeho pracovníkům známa, zatímco informaci o předchozím výkonu trestu odnětí svobody se mohou alespoň v některých případech dozvědět z dokladů, které klient předkládá při registraci do evidence uchazečů.

Výzkumnou sondu jsme se snažili uskutečnit do praxe všech institucí, které zaměstnávání propuštěných osob řeší systémově. Oslovili jsme proto **sociální pracovníky ve věznicích, vedoucí probačních středisek, sociální kurátory a pracovníky kontaktních pracovišť Úřadu práce**. Kromě toho nás přirozeně zajímaly také postřehy a zkušenosti pracovníků RUBIKON Centra, k jejichž projektu se vztahují ostatní části této publikace. Zpracovány jsou samostatně v kapitole šesté.

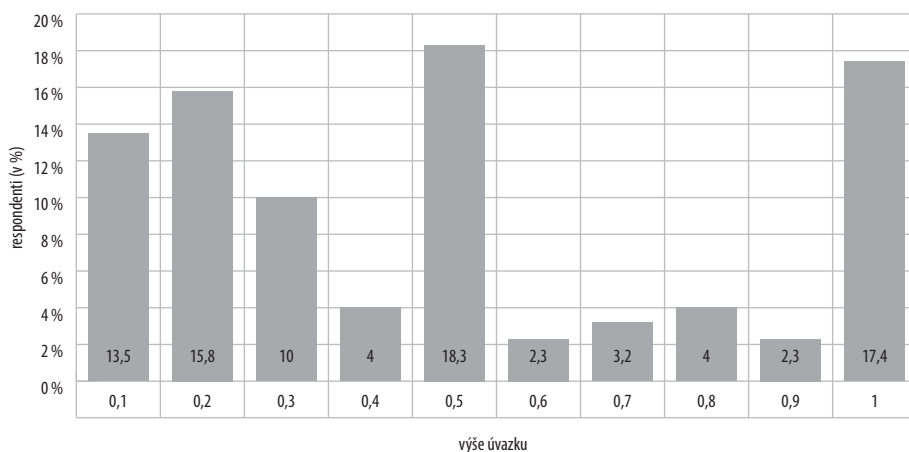
Šetření proběhlo na podzim roku 2016, a to formou **dotazníků**. Kromě zmapování hlavních překážek a problémů, kterým osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody čelí, jsme se snažili získat i návrhy či doporučení oslovených expertů, jak by bylo možno situaci v dané oblasti zlepšit.

V.1. Charakteristiky výzkumného souboru

Řádně vyplněný dotazník nám zaslalo **80 vězeňských sociálních pracovníků** z oslovených 127, tedy 63 % (z toho 60 bylo žen a 19 mužů, jedna osoba pohlaví neudala), **153 pracovníků** ze 148 kontaktních pracovišť Úřadu práce (z toho **20 mužů** a 129 žen, 4 osoby pohlaví neudaly), **40 vedoucích pracovníků PMS** ze 76 středisek, tedy 53 % (z toho 20 žen a 18 mužů, dvě osoby pohlaví neuvedly) a **126 sociálních kurátorů** z 227 oslovených, tedy 56 % (z toho 102 žen a 23 mužů, 4 osoby pohlaví neuvedly).

Vězeňští sociální pracovníci byli průměrně ve věku 46 let a délka jejich praxe v průměru činila téměř 12 let (11,6). **Sociální kurátoři** uváděli v průměru věk 43 let a délku praxe 6 let. Kromě těchto údajů jsme u této skupiny respondentů zjišťovali **výši jejich pracovního úvazku**, neboť je známo, že řada z nich vykonává pozici sociálního kurátora pouze na úvazek částečný. Jak ukazuje následující graf, plný úvazek se týká pouze 17 % respondentů. Nejčastější míra úvazku činila 0,5 (tedy úvazek poloviční), poměrně běžné jsou též úvazky ve výši 0,2 (15,8 % respondentů) či 0,1 (13,5 % respondentů), což v praxi představuje osm, respektive čtyři hodiny práce na dané pozici týdně. Míra úvazku sociálního kurátora se odvíjí od velikosti obce, v níž působí. Z tohoto důvodu mívají plný úvazek pouze kurátoři ve větších městech.

Graf 15: Výše úvazku sociálních kurátorů (respondenti v %)

Průměrný věk **vedoucích probačních středisek** dosahoval 43 let, průměrná délka jejich praxe 11 let. Zaměstnanci Úřadu práce uváděli věk v průměru 44 let a délku praxe 17 let. Uvážíme-li daná čísla, je zjevné, že náš výzkumný soubor byl tvořen experty s mnohaletými zkušenostmi z praxe.

V.2. Kvalifikovaný odhad nápadu

Vzhledem k tomu, že Úřad práce nemá k dispozici přesné statistické údaje o počtech propuštěných osob, které vyhledají jeho pomoc, požádali jsme respondenty z řad pracovníků jeho kontaktních středisek, aby se pokusili provést kvalifikovaný odhad. Vyšli jsme přitom z **dat z roku 2015**, kdy bylo z výkonu trestu odnětí svobody propuštěno celkem 9.317 osob. Pracovníky Úřadu jsme vyzvali, aby uvedli, kolik propuštěných se v tomto období registrovalo na jejich pracovišti²¹. Výsledky shrnuje následující tabulka. Je z ní patrné, že pouze v jednom případě se na pracovišti podle respondenta neregistroval žádný uchazeč propuštěný z vězení, maximální počet pak činil 290 takových uchazečů. V průměru se jednalo o 25 propuštěných osob na jedno pracoviště.

21 Jednalo se o volně položenou otázku, tedy bez variant možných odpovědí. Údaje zobrazené v Tabulce 11 vznikly až na základě třídění jednotlivých odpovědí.

Tabulka 11: Odhad počtu registrovaných uchazečů z řad propuštěných osob v roce 2015

Počet uchazečů propuštěných z VTOS	respondentů (v %)
0	1
1–10	49
11–20	19
21–40	16
41–70	6
71–100	3
150	3
250	1
290	1
Neuvedeno	1
CELKEM	100

Díky skutečnosti, že našeho šetření se zúčastnili pracovníci ze všech kontaktních pracovišť Úřadu práce, můžeme odhadnout, že v uvedeném roce pomáhali zprostředkovat zaměstnání 3.754 osobám propuštěným v daném období z výkonu trestu odnětí svobody.

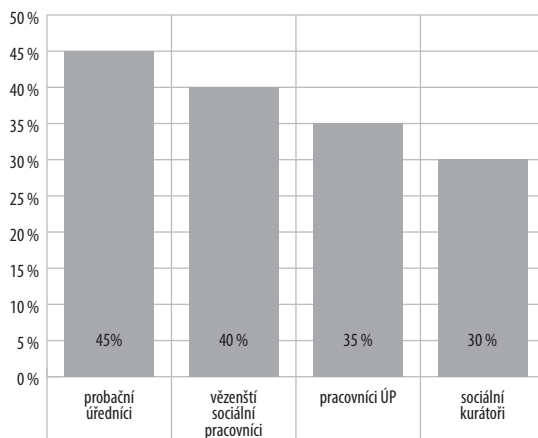
O podobné vyjádření jsme poprosili i respondenty ze zbývajících profesních skupin. Podle **vedoucích probačních středisek** bylo na jednotlivých střediscích v průměru evidováno 20 propuštěných osob v příslušném roce, **sociální kurátoři** odhadovali, že se na ně ve stejném období obrátilo průměrně 15 osob. Dle statistických dat, která jsou k dispozici, se sociální kurátoři v roce 2015 zabývali 3.024 klienty, jimž byla poskytována pomoc po propuštění z výkonu trestu.²²

V.3. Zájem o legální zaměstnání

Klíčovým faktorem při hledání zaměstnání v případě jedinců propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody je **osobní motivace** každého z nich. Proto nás zajímal odhad dotazovaných expertů, kolik propuštěných má skutečný zájem si zaměstnání nalézt, a to ve smyslu **zaměstnání stálého a legálního** (tedy nikoli práce tzv. „načerno“). Procentuální podíl takto motivovaných propuštěných nabízí následující graf, rozdělený na názory jednotlivých skupin našich respondentů podle dosažených průměrných hodnot. Za pozornost bohužel stojí poznatek, že žádná z nich nevidí skutečný zájem o práci ani u poloviny propuštěných.

22 Jednorázová pomoc po propuštění z VTOS byla poskytnuta 3.662 osobám (viz http://www.mpsv.cz/files/clanky/28270/Statisticka_roc_z_oblasti_prace_a_SZ_2015.pdf).

Graf 16: Procentuální podíl propuštěných se skutečným zájmem nalézt si zaměstnání

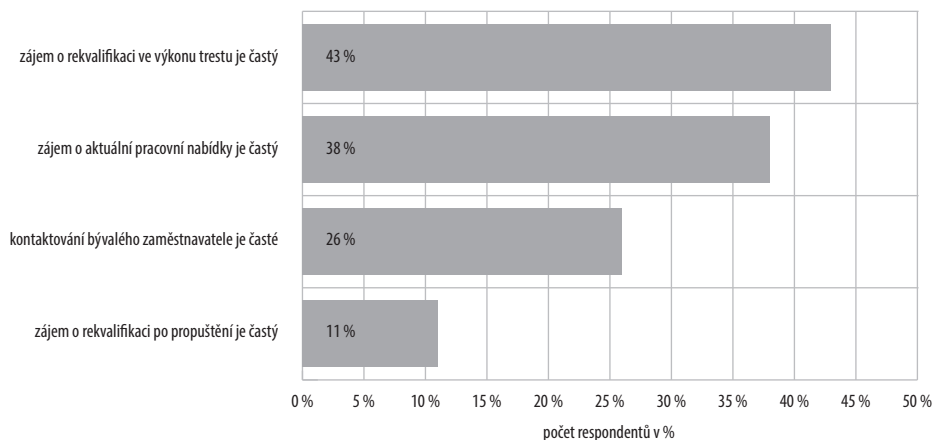

Nejmenší reálný zájem o zaměstnání vnímají u propuštěných sociální kurátoři, nejvyšší naopak probační úředníci. Lze vyslovit domněnku, že tyto odhady souvisejí se složením či motivací klientů, s nimiž při výkonu své profese přicházejí do styku. Jak ukázal nedávný výzkum Institutu pro kriminologii a sociální prevenci, zaměstnání je nejčastějším tématem schůzek probačních pracovníků s klienty v rámci výkonu dohledu. Skutečnost, zda propuštěný má, či si alespoň aktivně hledá práci, je pro probačního pracovníka jeden z klíčových indikátorů, podle nichž může hodnotit klientovu situaci, a to i ve smyslu informací, které ve své zprávě o průběhu dohledu následně zašle soudu (srov. Tomášek, Diblíková, & Scheinost, 2016). Vyloučit proto nemůžeme možnost, že propuštění se před probačním úředníkem snaží účelově v daném smyslu působit jako silně motivovaní.

Obdobně bychom mohli nad odhadem vězeňských sociálních pracovníků spekulovat o tom, že jedinci, kteří se na vstup do života mimo věznicu teprve připravují, mohou mít větší očekávání sami od sebe i od světa, kam míří, čímž opět na příslušného experta působí ve vztahu k zaměstnání „pozitivněji“. Klienti Úřadu práce i sociálních kurátorů mohou mít naproti tomu reálnou motivaci nižší, a to v důsledku uvědomění si, jak moc se realita po propuštění od předchozích optimistických očekávání liší. Jejich situace, často komplikovaná exekucemi i dalšími překážkami (viz dále), pak může vést k tomu, že dají spíše přednost práci „načerno“ či pobírání sociálních dávek.

Zájem o nalezení legálního zaměstnání po propuštění mohou odsouzení projevovat již v **průběhu samotného výkonu trestu**. Vězeňských sociálních pracovníků jsme se proto zeptali, zda odsouzení v tomto smyslu vyvíjejí určitou snahu či aktivitu, která by jim následný vstup na pracovní trh usnadnila. Následující graf shrnuje procentuální podíl respondentů, kteří se s příslušnými aktivitami u odsouzených setkávají často.

Graf 17: Aktivity odsouzených ve výkonu trestů podle vězeňských sociálních kurátorů

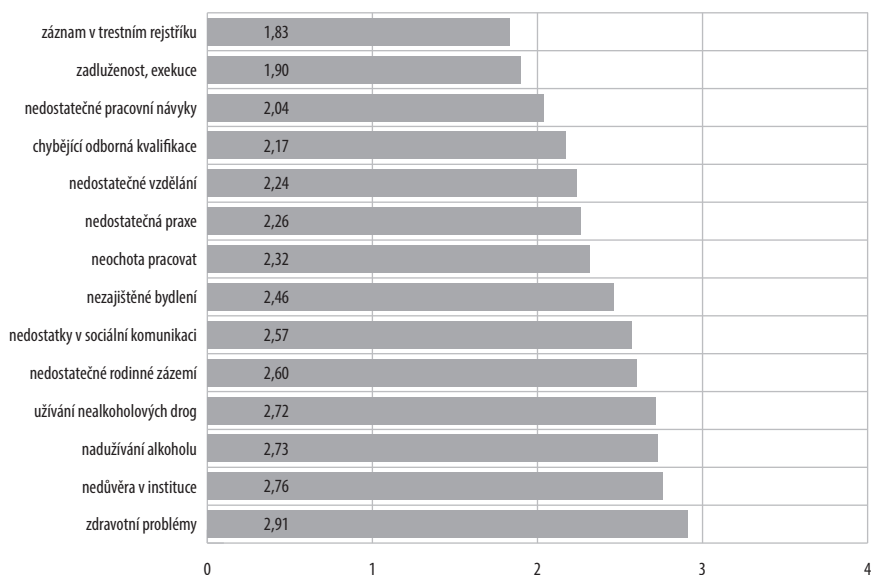
V největší míře odsouzení během výkonu trestu usilují o **zařazení do rekvalifikačního kurzu**. S touto situací se často setkává 43 % vězeňských sociálních pracovníků. Obdobně často se zajímají o to, jaká volná místa se aktuálně nabízejí na pracovním trhu (uvedlo 38 % dotázaných). Menší zájem lze naproti tomu vysledovat u aktivit směřujících ke kontakto-
vání bývalého zaměstnavatele, a spíše výjimečně se vězeňští sociální pracovníci setkávají se zájmem o možnost rekvalifikace po propuštění.

V.4. Překážky při hledání zaměstnání

Jedním ze základních předpokladů uplatnění jednotlivce na trhu práce jsou jeho schopnosti, dovednosti i osobní charakteristiky. Osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody jsou v tomto směru často citelně omezeny. Je to dáno nejen skutečností, že spáchaly trestný čin, o kterém existuje záznam v Rejstříku trestů. Jejich šance na trhu práce snižuje také samotný výkon trestu, který ovlivňuje schopnost „existovat“ ve světě mimo zdi vězení. Naším záměrem bylo zjistit, jak tyto i jiné limity posuzují oslovení experti. Vycházeli jsme při tom z určitých „typických“ jevů, které mohou mít vliv na ztížení situace po propuštění z výkonu trestu. Názor našich respondentů na každý z nich shrnují následující grafy a tabulky. Nejprve ale vyjdeme z průměrných hodnot, které jim oslovení experti přiřadili, což nám umožňuje sestavit pomyslný „žebříček“. Respondenti měli za úkol zvolit hodnotu na škále od 1 do 4 podle toho, jak velké části jejich klientů se daný problém týká. Možnost 1 označovala odpověď „týká se všech propuštěných“, možnost 2 „většinu propuštěných“, možnost 3 „menší část propuštěných a možnost 4 „nikoho z propuštěných“²³. Čím nižší je tudíž dosažená průměrná hodnota, tím častěji se respondenti s příslušným problémem u osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody setkávají.

23 Dotazník nabízel i variantu pátou – „nedovedu posoudit“.

Graf 18: Souhrnný přehled překážek podle míry jejich významu

V.4.1. Záznam v Rejstříku trestů

Záznam v Rejstříku může představovat jakousi „objektivní“ překážku na straně jedince propuštěného z výkonu trestu, která mimo to, že dokládá spáchání trestného činu, dále komplikuje jeho situaci na trhu práce. Podněcuje totiž spousty otázek ohledně osobnosti či osobních vlastností a rysů trestaného. Není proto nijak překvapivé, že právě záznam v trestním rejstříku zaujímá první místo mezi všemi překážkami, nad nimiž se experti zamýšleli.

Jak ukazuje tabulka č. 12, více než polovina pracovníků Úřadu práce (52,3 %) odhaduje, že zmíněný záznam je překážkou pro všechny propuštěné. Stejně smýšlí zhruba 44 % vězeňských sociálních pracovníků a sociálních kurátorů. Názor, že se tento problém týká jen menšiny či dokonce nikoho z propuštěných, byl u respondentů z těchto tří profesních skupin spíše výjimečný. Odlišný pohled měli vedoucí probačních středisek, z nichž více než polovina považuje záznam v Rejstříku trestů za překážku, která se týká spíše menšího počtu propuštěných (7,5 % si dokonce myslí, že není problémem pro nikoho z nich).

Tabulka 12: Záznam v rejstříku trestů jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	20,0	25,0	47,5	7,5	0,0
Soc. kur.	43,7	39,7	10,3	1,6	4,8
Soc. prac. VS	43,8	43,8	11,3	0,0	1,3
ÚP	52,3	38,4	7,3	0,0	2,0

V.4.2. Zadluženost a exekuce

Na místě druhém se v celkovém pořadí podle dosažených průměrů objevila zadluženost propuštěných, a s ní související exekuce. Na rozdíl od záznamu v Rejstříku ji jako problém většiny propuštěných vnímají všechny skupiny expertů (vždy nejméně 80 % oslovených), přičemž vedoucí probačních středisek ji dokonce v pomyslném žebříčku stavěli na první místo.

Tabulka 13: Zadluženost a exekuce jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	22,5	62,5	12,5	2,5	0,0
Soc. kur.	21,4	65,1	7,9	1,6	4,0
Soc. prac. VS	21,3	68,8	7,5	1,3	1,3
ÚP	17,9	75,5	4,6	0,0	2,0

Jak vyplynulo z doplňujících komentářů, které nám někteří respondenti poskytli, zadluženost a exekuce často úzce souvisí se samotnou **motivací propuštěného** k tomu, aby o získání legální práce usiloval („*exekuce jsou hlavním důvodem, proč nepracovat*“). Připomínána byla také **výše minimální mzdy**, která je v zásadě obdobná jako **výše sociálních dávek** (respektive dávek hmotné nouze), na něž ve většině případů propuštění dosáhnou. Dluhy, a většinou i exekucemi zatížení propuštění, kterým po srážkách z „legální“ mzdy zbývá minimum, z něhož často nejsou schopni uspokojit ani základní životní potřeby, přirozeně volí cestu „nejmenšího odporu“. Nejčastěji používají vlastní systém kombinace pobírání sociálních dávek s prací „načerno“, v horším případě pak s páčáním další, předešlého majetkové trestné činnosti:

„Výše sociálních dávek a minimální mzdy je téměř srovnatelná, což je nemotivující k nazezení zaměstnání; upřednostňování nelegálního zaměstnání (z příjmu tak nelze strhávat exekuce a osoba má k dispozici vše, co vydělá)...“ (sociální pracovníce VS, 6 let praxe)

„Na aktivitě „předvýstupní příprava“, kde probíráme aspekty proč pracovat... nejčastěji slyším tyto důvody proč nepracovat: nechtějí pracovat, otevřeně hovoří o tom, že krádežemi si vydělají více; chtějí pracovat pouze načerno – nelegálně, protože si vydělají více a jsou nepostizitelní exekutorem; často spoléhají na soc. systém – dávek + něco pokradou a jsou spokojení; mají nereálné představy o výši platu k poměru dosaženého vzdělání, chtěli by tak asi 20 – 30 tis. Kč čistého; exekuce jsou jedním z hlavních důvodů, proč klienti nechtějí legálně pracovat“ (sociální pracovníce VS, 14 let praxe)

Stojí za upozornění, že na tyto problémy upozornily již některé ze studií Institutu pro kriminologii a sociální prevenci, uskutečněné v posledních letech (srov. zejména Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2014; Tomášek, Diblíková, & Scheinost, 2016).

V.4.3. Nedostatečné pracovní návyky

Jako třetí nejčastější problém byl našimi experty vnímán nedostatek pracovních návyků. Absence tohoto základního předpokladu bývá na rozdíl od celé řady ostatních faktorů tradičně spojována již přímo s pobytem ve výkonu trestu odnětí svobody, respektive s jevem označovaným jako **prizonizace**²⁴. Zvláště to platí o případech trestů dlouhodobých, a to i díky nízké míře zaměstnanosti ve věznicích. Odsouzené osoby díky ní nemohou pracovní návyky ani udržovat, ani (v případě potřeby) získat.

Lze konstatovat, že i v tomto případě se všechny skupiny oslovených v zásadě shodly, kdy více než 80 % respondentů v každé z nich vnímá nedostatek pracovních návyků jako překážku pro většinu propuštěných. Nejsilněji o tom byli přesvědčeni sociální kurátoři.

Tabulka 14: Nedostatečné pracovní návyky jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	12,5	67,5	17,5	2,5	0,0
Soc. kur.	14,3	73,8	8,7	0,8	2,4
Soc. prac. VS	8,8	73,8	16,3	1,3	0,0
ÚP	12,2	72,3	13,5	0,0	2,0

V.4.4. Chybějící kvalifikace, nedostatečné vzdělání a praxe

Vcelku homogenní skupinou jevů, které podle našich respondentů tvoří další významnou překážku v nalezení práce většině propuštěným, jsou chybějící odborná kvalifikace, nedostatečné vzdělání či nedostatečná praxe. Relativně nejmenším problémem z nich je posledně jmenovaný faktor, naopak nejčastěji se překážkou stává nedostatečná kvalifikace. Za zajímavé můžeme považovat zjištění, že menší význam než ostatní respondenti těmto pracovním předpokladům přiřítají **vedoucí středisek PMS**.

Tabulka 15: Chybějící odborná kvalifikace jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	5,0	57,5	30,0	7,5	0,0
Soc. kur.	9,5	72,2	13,5	2,4	2,4
Soc. prac. VS	6,3	78,8	7,5	3,8	3,8
ÚP	9,3	70,9	17,2	0,7	2,0

24 K tomuto pojmu blíže viz např. Karabec, Blatníková & Diblíková, 2004.

Tabulka 16: Nedostatečné vzdělání jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	5,0	47,5	40,0	7,5	0,0
Soc. kur.	7,1	70,6	15,1	3,2	4,0
Soc. prac. VS	6,3	78,8	11,3	2,5	1,3
ÚP	6,0	70,2	21,2	2,0	0,7

Tabulka 17: Nedostatečná praxe jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	2,5	47,5	37,5	5,0	5,0
Soc. kur.	5,6	72,2	13,5	2,4	5,6
Soc. prac. VS	8,8	67,5	16,3	2,5	3,8
ÚP	4,6	60,9	32,5	0,0	2,0

V.4.5. Neochota pracovat

Také neochota pracovat je překážkou, která se týká většiny propuštěných. Shodla se na tom více než polovina našich expertů, avšak nelze přehlédnout, že v případě probačních úředníků a vězeňských sociálních pracovníků se relativně často vyskytl i názor, že tento problém se týká spíše menší části propuštěných (viz následující tabulku).

Tabulka 18: Neochota pracovat jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	12,5	40,0	47,5	0,0	0,0
Soc. kur.	4,8	57,9	31,7	0,8	4,8
Soc. prac. VS	7,5	43,8	43,8	43,8	5,0
ÚP	4,0	63,3	26,7	0,7	5,3

Zásadní význam přisuzují neochotě pracovat sociální kurátoři a pracovníci Úřadu práce, kteří vnímají z více jak 60 % neochotu propuštěných pracovat jako problém pro většinu z nich.

V.4.6. Nevhodné sociální podmínky

Překážkou, která může zkomplikovat snahu propuštěného najít si zaměstnání, je také **nezajištěné bydlení** a **nedostatečné rodinné zázemí**. Jak naznačují následující tabulky, tyto dva problémy akcentovali především sociální kurátoři.

Tabulka 19: Nedostatečné rodinné zázemí jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	0,0	10,0	80,0	10,0	0,0
Soc. kur.	1,0	59,5	31,0	6,0	2,5
Soc. prac. VS	3,8	33,8	45,0	7,5	10
ÚP	5,3	47,0	1,1	0,7	15,9

Tabulka 20: Nezajištěné bydlení jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	5,0	30,0	57,5	7,5	0,0
Soc. kur.	5,5	72,0	17,5	3,0	2,0
Soc. prac. VS	5,0	32,5	55,0	2,5	5,0
ÚP	4,0	52,3	36,4	2,6	4,6

V.4. 7. Nedostatky v sociální komunikaci

Pro jednání s potenciálními zaměstnavateli jsou velmi podstatné dovednosti související s běžným mezilidským kontaktem či komunikací. Ačkoli i ty může dlouhodobější pobyt ve výkonu trestu odnětí svobody negativně ovlivnit, následující tabulka naznačuje, že mezi experty mírně převládá názor, že nedostatky tohoto typu jsou překážkou spíše pro menší část propuštěných.

Tabulka 21: Nedostatky v sociální komunikaci jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	5,0	30,0	55,0	5,0	5,0
Soc. kur.	3,2	42,9	45,2	4,8	4,0
Soc. prac. VS	3,8	41,3	52,5	0,0	2,5
ÚP	0,7	41,1	46,4	4,6	7,3

V.4.8. Užívání nealkoholových drog a nadužívání alkoholu

Stejně konstatování jako o komunikačních dovednostech platí o užívání či zneužívání návykových látek. Také zde se respondenti shodli, že se coby překážka při hledání zaměstnání objevují spíše u menší části propuštěných. Určitou výjimku tvořili sociální pracovníci ve věznicích, a to konkrétně u otázky na problematiku **nealkoholových drog**. Jak ukazuje Tabulka 23, téměř 39 % z nich považuje jejich zneužívání za výraznou překážku pro většinu propuštěných, zatímco mezi ostatními skupinami respondentů bylo zastánců tohoto názoru výrazně méně. Za zmínku stojí také relativně vysoký podíl pracovníků Úřadu práce, kteří se k této problematice netroufali vyjádřit.

Tabulka 22: Nadužívání alkoholu jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	7,5	12,5	72,5	7,5	0,0
Soc. kur.	0,8	21,4	61,1	0,8	15,9
Soc. prac. VS	3,8	16,3	72,5	1,3	6,3
ÚP	1,3	25,2	43	0,7	29,8

Tabulka 23: Užívání nealkoholových drog jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	7,5	15,0	72,5	5,0	0,0
Soc. kur.	0,8	16,7	64,3	18,3	0,0
Soc. prac. VS	5,0	33,8	57,5	1,3	2,5
ÚP	0,7	11,3	45,7	0,7	41,7

V.4.9. Nedůvěra v instituce

Mírná neshoda mezi experty panovala v názoru, jak velké části propuštěných komplikuje hledání práce nedůvěra k institucím či úřadům, kterou v nich mohly „vypěstovat“ předchozí negativní zkušenosti s různými státními orgány či institucemi. Největší význam jí přiřkládají vězeňští sociální pracovníci, z nichž se polovina domnívá, že jde o problém většiny propuštěných. Nejmenší váhu tomuto faktoru naopak přisuzují probační úředníci, z nichž pouze 15 % ho považuje za problém větší části propuštěných, naopak pětina má pocit, že se netýká nikoho.

Tabulka 24: Nedůvěra v instituce jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	15,0	57,5	20,0	7,5	0,0
Soc. kur.	4,8	27,8	46,8	7,9	11,9
Soc. prac. VS	3,8	46,3	35,0	5,0	8,8
ÚP	0,0	21,2	48,3	10,6	19,9

V.4.10. Zdravotní problémy

Jako nejméně častou překážku při hledání zaměstnání hodnotili experti zdravotní problémy propuštěných, byť i zde platilo, že jen výjimečně volili variantu, že se tento problém netýká žádného z nich. Ze získaných odpovědí lze nicméně usoudit, že v tomto směru se propuštěné osoby výrazněji neliší od běžné populace.

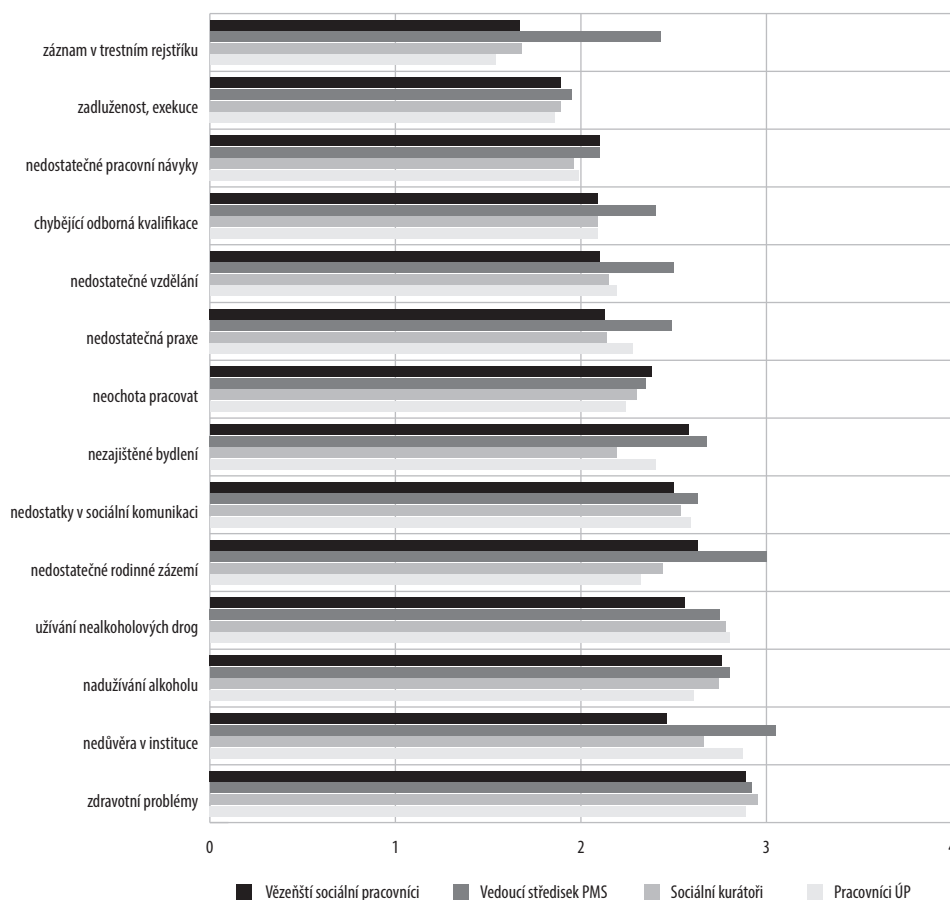
Tabulka 25: Zdravotní problémy jako překážka při hledání zaměstnání

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny propuštěné	Většinu	Menšinu	Nikoho z propuštěných	
PMS	5,0	2,5	82,5	5,0	5,0
Soc. kur.	1,6	6,3	73,0	5,6	13,5
Soc. prac. VS	1,3	8,8	80,0	1,3	8,8
ÚP	1,3	12,7	78,7	4,7	2,7

V.4.11. Názor na překážky podle profesní příslušnosti expertů

Následující graf, založený na hodnotách průměrů dosažených v jednotlivých skupinách respondentů, umožňuje jejich názory porovnat (čím nižší hodnoty příslušný sloupec dosahuje, tím větší části propuštěných se podle respondentů daný problém týká). Konkrétní hodnoty průměrů pak nabízí Tabulka 26.

Graf 19: Překážky při hledání zaměstnání – porovnání průměrných hodnot dle profese

Tabulka 26: Průměrné hodnoty u jednotlivých překážek podle profese respondentů

	Vězeňští sociální pracovníci	Vedoucí středisek PMS	Sociální kurátoři	Pracovníci ÚP
záznam v trestním rejstříku	1,67	2,43	1,68	1,54
zadluženost, exekuce	1,89	1,95	1,89	1,86
nedostatečné pracovní návyky	2,10	2,10	1,96	1,99
chybějící odborná kvalifikace	2,09	2,40	2,09	2,09
nedostatečné vzdělání	2,10	2,50	2,15	2,19
nedostatečná praxe	2,13	2,49	2,14	2,28
neochota pracovat	2,38	2,35	2,3	2,24
nezajištěné bydlení	2,58	2,68	2,19	2,40
nedostatky v sociální komunikaci	2,50	2,63	2,54	2,59
nedostatečné rodinné zázemí	2,63	3,00	2,44	2,32
užívání nealkoholových drog	2,56	2,75	2,78	2,80
nadužívání alkoholu	2,76	2,80	2,74	2,61
nedůvěra v instituce	2,46	3,05	2,66	2,87
zdravotní problémy	2,89	2,92	2,95	2,89

Na první pohled je zjevné, že neoptimističtěji se k situaci propuštěných stavějí **probační úředníci**, což může do jisté míry souviset s již zmíněnou skutečností, že klient s nimi jedná s vědomím zprávy pro soud, kterou bude PMS o jeho situaci zpracovávat. Méně zásadní význam příkládají například nezajištěnému bydlení propuštěných (v tom se do značné míry shodují s vězeňskými sociálními pracovníky) či nedostatečnému rodinnému zázemí, na které naopak kladou větší důraz sociální kurátoři a pracovníci Úřadu práce.

Nedůvěra v instituce, která rovněž nepředstavuje podle probačních úředníků větší problém, je naopak citlivěji vnímána vězeňskými sociálními pracovníky. Podobně ve srovnání s ostatními skupinami jsou sociální pracovníci ve věznicích naladěni i ve vztahu k užívání nealkoholových drog. Zde se patrně projevuje jejich bezprostřední a praktická zkušenost s následky užívání drog, s nimiž se ve věznicích setkávají.

Určité podobnosti lze najít mezi názory sociálních kurátorů a pracovníků Úřadu práce. Nabízí se domněnka, že za touto shodou může být pohled na danou problematiku v **kontextu „vnějšího světa“**. Obě skupiny se ve své praxi nesetkávají pouze s osobami s kriminální minulostí, ale i jiným typem klientů, což může znamenat, že mají podobný pohled na překážky, které propuštěné při hledání práce limitují. Akcentují především sociální podmínky bezprostředně po propuštění z věznice, v případě pracovníků Úřadu práce také první dojem (sebe prezentace, vzhled apod.).

V rámci **doplňujícího komentáře** mohli respondenti uvést i další, námi předem nedefinované překážky, jimž podle jejich zkušeností propuštění čelí. Problémy, které se tímto způsobem podařilo zachytit, lze rozdělit do pěti následujících skupin:

1. Osobnostní charakteristiky a indispozice

Jednalo se zejména o nereálné představy propuštěných o svých dovednostech a možné výši platu, o desintegraci či desorientaci v sociálních vztazích, o obecnou, ale zejména finanční negramotnost, o nízkou „frustrační toleranci“, o nesamostatnost a také o nedostatečný smysl pro plnění povinností. *Řada* z těchto problémů se objevuje v přímém důsledku pobytu jedince ve vězení, a to ať již ve smyslu jejich samotného vzniku, nebo prohloubení.

2. Nevýhody legálního zaměstnání

Propuštění mají podle našich expertů často pocit, že pracovat „legálně“ se jim nevyplatí, a to zejména z důvodu exekucí. Za výhodnější alternativu obživy považují kombinaci systému sociálních dávek s drobnou majetkovou kriminalitou, v lepším případě pak práci nelegální („načerno“).

3. Finanční tíseň v prvním měsíci po propuštění

Aspekt finanční tísně, ale i jakési obecné „bezprizornosti“ a nedostatku pomoci pro první týdny či měsíce bezprostředně po propuštění, zdůrazňují zejména sociální kurátoři. Právě oni se ve své praxi často setkávají s téměř neřešitelnou situací svých klientů, což souvisí i se skutečností, že výplata dávky mimořádné okamžité pomoci (tzv. MOP) je svěřena pouze pracovníkům Úřadu práce. Ti však podle názoru kurátorů nemají

o situaci konkrétního propuštěného mnohdy dostatečné informace, a tak se stává, že příslušnou pomoc neposkytnou, byť by byla adekvátní. Platí přitom, že finanční tíseň může bohužel působit jako přímý spouštěč další trestné činnosti.

4. Stigmatizace a předsudky zaměstnavatelů

Podle části respondentů se propuštění díky své kriminální minulosti setkávají s negativním postojem některých zaměstnavatelů ve smyslu předsudků či stigmatizace. Výjimečný není rasový podtext, zejména pak ve vztahu k propuštěným patřícím k romskému etniku.

5. Dopravní obslužnost regionů

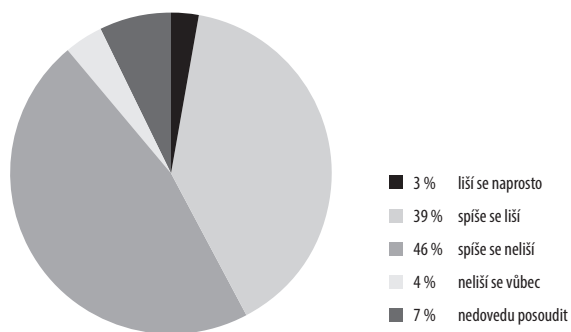
Praktickou překážkou pro jedince, který usiluje o získání zaměstnání, může být také problém s dopravou na místo, kde je práce vykovávána. Finanční náročnost, kterou cestování daleko od bydliště představuje, zmiňovali zejména vedoucí probačních středisek a sociální kurátoři.

V.5. Propuštění z vězení a ostatní uchazeči o zaměstnání

Situace osob propuštěných z výkonu trestu může být natolik specifická, že se výrazně odlišují od ostatních uchazečů o zaměstnání. Tento předpoklad jsme se pokusili ověřit pomocí otázky určené pracovníkům Úřadu práce, kteří s oběma skupinami klientů přicházejí do styku. Zajímalo nás, zda jsou podle jejich zkušeností takové rozdíly skutečně patrné, a pokud ano, v čem konkrétně se nejvíce projevují.

Jak naznačuje následující graf, názory respondentů nevyzněly příliš jednoznačně. Celkem 42 % pracovníků Úřadu práce uvedlo, že se propuštění z výkonu trestu od ostatních uchazečů liší (podle 3 % „naprosto“), naopak 50 % má za to, že rozdíly nejsou nikterak zásadní (4 % uvedla, že se neliší vůbec).

Graf 20: Rozdíly mezi uchazeči podle pracovníků Úřadu práce

Konkrétní charakteristiku, jíž se propuštění od ostatních uchazečů odlišují, uvedlo v doplňující odpovědi 50 % dotázaných, tedy zhruba stejný počet, jaký určité odlišnosti mezi oběma skupinami klientů zaznamenává. Největší váhu přikládali **nedostatku pracovních návyků** (uvedlo 20 respondentů), **nedostatečné motivaci či nezájmu o práci** (18 respondentů) a také **záznamu v Rejstříku trestů** (17 respondentů). Patnáct respondentů se

domnívá, že propuštění se odlišují svým **vzhledem a chováním**, jedenáctkrát bylo zmíněno, že se **neorientují ve společenských vztazích** či jsou zcela „desintegrovaní“. Devětkrát bylo jako další odlišnost uvedeno nedostatečné zázemí rodinné či sociální, sedmkrát byla zmíněna nedostatečná samostatnost a také zadluženost a exekuce, šestkrát nezodpovědnost či nespolehlivost, stejně jako nedostatečná praxe. Pětkrát respondenti uvedli nedostatečné vzdělání a také nedostatky v sociální komunikaci. Tříkrát byla zmíněna stigmatizace z důvodu příslušnosti k romské komunitě či z důvodu spáchání trestného činu, dvakrát pak drogová závislost či problémy s alkoholem a rovněž zdravotní potíže.

Obdobnou otázku jsme položili také **sociálním kurátorům**. Rozdílné charakteristiky od běžné populace uvedlo 94 % z nich. Nejčastěji byly zmíněny **nedostatek pracovních návyků a záznam v Rejstříku trestů** (v obou případech uvedlo 50 respondentů). Často se objevila také zadluženost (37 respondentů), osobnostní rysy (33 respondentů), nedostatečné zázemí či nevyhovující bydlení (30), nízké vzdělání (29), nedostatečná kvalifikace a praxe (22), nezájem o práci (21), nedostatek motivace pracovat (14), závislost (12) a nereálné požadavky na plat (9).

Z uvedených odpovědí mimo jiné vyplývá, že záznam v Rejstříku trestů není ani zdaleka jedinou komplikací pro uchazeče, kteří na trh práce přicházejí po výkonu trestu odnětí svobody. Velký problém pro ně představuje také nedostatek pracovních návyků, neochota pracovat či zadluženost. Situaci jim pak dále ztěžují i další handicap, jako například nedostatečné zázemí, nedostatečná kvalifikace či odlišný vzhled a určité osobnostní charakteristiky. Další problém, který není při snahách o zlepšení jejich zaměstnanosti možné přehlížet, představují exekuce a s nimi spojené upřednostňování práce „načerno“. K tomuto tématu se podrobněji vrátíme v dalším textu.

V.6. Skutečné důvody pro nepřijetí do zaměstnání

V předchozí části jsme zaměřili pozornost na možné překážky, které propuštěné osoby limitují při hledání zaměstnání. Zajímá nás však také názor našich respondentů, jaké skutečné důvody vedou zaměstnavatele nejčastěji k tomu, aby tyto uchazeče odmítli. Mezi všemi skupinami expertů dominoval **záznam v Rejstříku trestů**. Na prvním místě ho uvedlo 46 % vězeňských sociálních pracovníků, 45 % sociálních kurátorů, 42,5 % vedoucích probačních středisek a 40,5 % pracovníků Úřadu práce.

Na druhém místě se ve skupině sociálních kurátorů i pracovníků Úřadu práce objevila **obava z možných potíží** (zmínilo ji 30 % sociálních kurátorů a 34 % pracovníků Úřadu práce), na třetím místě pak **nedůvěra zaměstnavatelů** (24 % sociálních kurátorů a 28 % pracovníků Úřadu práce). Vězeňští sociální pracovníci jmenovali jako druhý nejčastější důvod skutečného odmítnutí **nedostatečné pracovní návyky** (uvedlo 22,5 % z nich), jako třetí pak **nespolehlivost** (20 %). Vedoucí probačních středisek vnímají jako druhý nejčastější důvod **neochotu pracovat** (30 % z nich) a jako třetí **nedostatečné pracovní návyky** (27,5 % z nich).

Záznam v trestním rejstříku vnímají tedy všichni oslovení odborníci stejně významně jak z pohledu zaměstnavatele, tak na straně samotné osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody. Jedná se zjevně o určité oficiální osvědčení o spáchání trestné činnosti,

kteřé následně hraje „diskriminační“ úlohu. Zaměstnavatelé se často uchylují k jakémusi universálnímu a bezproblémovému řešení, kdy požadavkem „čistého“ Rejstříku mohou předejít případným potížím s daným uchazečem.

Ačkoli jsme otázku na nepřijetí uchazeče položili jako volnou (viz příloha), ani jeden z oslovených respondentů nevedl jako důvod samotný výkon trestu odnětí svobody. Můžeme však předpokládat, že se k němu nepřímó váží **nedostatečné pracovní návyky**, které byly často zmiňovány jak na straně propuštěného, tak zaměstnavatele. Menší význam byl naproti tomu z hlediska zaměstnavatelů přičítán exekucím a také nedostatečné praxi či vzdělání. Pro zaměstnavatele se zřejmě nejedná o natolik závažnou překážku, jak ji může vnímat sám propuštěný.

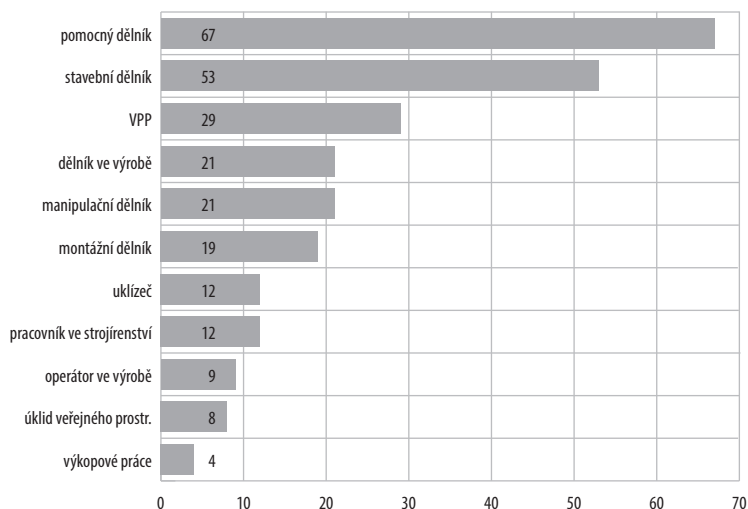
V.7. Uplatnění pro propuštěné osoby

Expertů jsme zeptali i na to, v jakých **oborech** podle jejich zkušeností najdou jedinci propuštění z výkonu trestu odnětí svobody nejčastěji uplatnění. Sociální pracovníci ve věznicích a vedoucí probačních středisek uvedli na prvním místě shodně **stavebnictví** (32 sociálních pracovníků a 67 probačních úředníků), na druhém místě pak **strojírenství** (12 sociálních pracovníků a 40 probačních úředníků). Vedoucí probačních středisek navíc jmenovali také automobilový průmysl (6 respondentů), dělníky (12 respondentů) a operátory ve výrobě (10 respondentů), což jsou ovšem pozice, které se mohou zčásti překrývat s již zmíněným strojírenstvím.

Také naprostá většina sociálních kurátorů uvedla, že nejvyhledávanějším odvětvím je **stavebnictví** (83 respondentů). Často zmiňovali **technické služby** (52 respondentů) a **průmyslovou výrobu** (32), **dělnické profese** obecně byly uvedeny třiceti kurátory. Mezi další jmenované oblasti patřil úklid (13 sociálních kurátorů), práce v pohostinství (12) nebo veřejně prospěšné práce, případně další nástroje aktivní politiky zaměstnanosti nabízené Úřadem práce (8 kurátorů). Objevilo se též zemědělství nebo sklady a logistika (v obou případech zmíněno sedmi respondenty).

Největší přehled o oblasti, kde propuštění nejčastěji nalézají uplatnění, by měli mít **pracovníci Úřadu práce**. Ukázalo se, že se od názorů ostatních respondentů příliš neliší. Jak dokládá následující graf, nejčastěji se jedná o **dělnické profese**, a to zejména v pozici pomocného, stavebního, montážního či manipulačního dělníka, případně dělníka ve výrobě. Zajímavou skutečností je postavení **veřejně prospěšných prací** (VPP) coby třetího nejčastěji uváděného uplatnění. Můžeme ho považovat za důkaz, že právě toto opatření má z hlediska efektivity různých nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti ve vztahu k propuštěným osobám zvláštní význam.

Graf 21: Oblasti uplatnění podle pracovníků Úřadu práce

Míra, v níž se v této otázce naši experti shodovali, odráží fakt, že osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody patří spíše do méně vzdělané části populace, a zmiňované profese nekladou v tomto směru na uchazeče příliš vysoké nároky. U propuštěných jedinců, jejichž vzdělání je na vyšší úrovni, pak mohou nalezení adekvátní pracovní pozice bránit obavy či nedůvěra zaměstnavatele vyplývající z jejich kriminální minulosti.

V.8. Příprava na vstup na pracovní trh ve věznicích

Pravděpodobnost, že jedinec propuštěný z výkonu trestu odnětí svobody uspěje na pracovním trhu, může zvýšit vhodný způsob přípravy, a to jak ve smyslu odbornosti, tak základních osobnostních předpokladů pro řádný pracovní výkon (zejména ve smyslu odpovědnosti, pracovní morálky, dochvilnosti, samostatnosti apod.). Zajímalo nás, zda podle oslovených probačních úředníků, sociálních kurátorů a pracovníků Úřadu práce tuto přípravnou roli naše věznice plní (sociálním pracovníkům ve vězeňství jsme tuto otázku nepoložili).

Ukázalo se, že relativně velká část respondentů se necítila dostatečně kompetentní tuto problematiku hodnotit – 37 % probačních úředníků, 58 % pracovníků Úřadu práce a 41 % sociálních kurátorů zvolilo variantu „nedovedu posoudit“. Jak naznačuje následující tabulka, názory zbývajících respondentů byly vcelku rovnoměrně rozloženy na obě varianty.

Tabulka 27: Příprava na vstup na trh práce ve věznicích (respondenti v %)

	Probační úředníci	Sociální kurátoři	Pracovníci Úřadu práce
Věznice propuštěné připravují	30	27	25
Věznice propuštěné nepřipravují	33	30	17
Nedovedu posoudit	37	41	58
Bez odpovědi	0	2	0
CELKEM	100	100	100

Všechny čtyři skupiny respondentů jsme následně požádali, aby úroveň přípravy ve věznicích na vstup na pracovní trh zhodnotili podrobněji, a to v přímé vazbě na to, zda je ve vztahu k potřebám praxe vyhovující. Z následující tabulky je patrné, že pro řadu respondentů se opět jednalo o problém, který si netroufali objektivně hodnotit, což nás vede k domněnce, že vzájemná informovanost o činnosti jednotlivých institucí není příliš uspokojivá. Výjimku podle očekávání tvořili pouze sociální pracovníci, kteří pracují přímo ve věznicích. Mezi nimi převládal názor, že úroveň přípravy na vstup na pracovní trh je zcela, či alespoň spíše vyhovující (jednu z těchto variant uvedlo 82 % z nich). Ostatní skupiny expertů již byly o poznání kritičtější, přičemž vůbec nejhůře hodnotí práci věznic probační úředníci.

Tabulka 28: Celková úroveň přípravy ve věznicích (respondenti v %)

	Probační úředníci	Sociální kurátoři	Pracovní Úřadu práce	Vězeňští sociální pracovníci
Zcela vyhovující	0	1	0	15
Spíše vyhovující	2	4	8	67
Spíše nevyhovující	54	30	33	15
Zcela nevyhovující	8	9	4	1,5
Nedovedu posoudit	36	56	54	1,5
Bez odpovědi	0	0	1	0
CELKEM	100	100	100	100

Respondenti měli možnost v další části dotazníku uvést **vlastní návrhy**, jak by bylo možné přípravu na vstup na pracovní trh ve věznicích zlepšit. Svěřilo nám je 70 % vězeňských sociálních pracovníků, 73 % vedoucích probačních středisek, 54 % sociálních kurátorů a 43 % pracovníků Úřadu práce. Lze říci, že se všechny skupiny expertů shodly na několika opatřeních, která lze shrnout do následujících šesti okruhů:

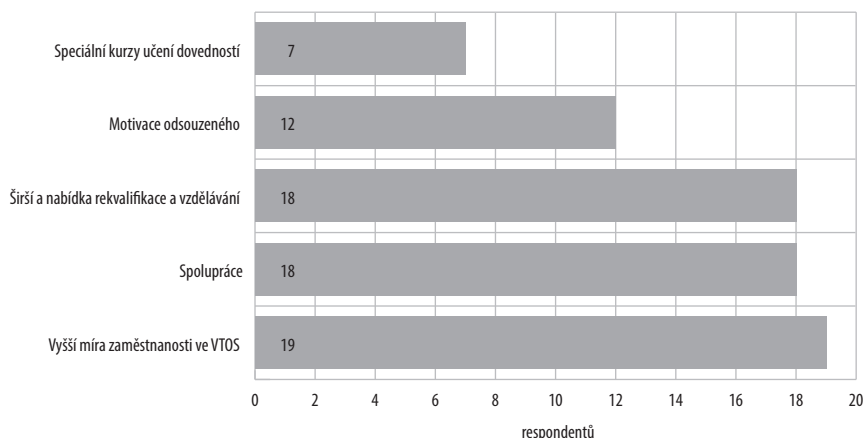
- Vyšší míra zaměstnanosti ve věznicích
- Širší a rozmanitější nabídka rekvalifikačních kurzů a studijních oborů
- Spolupráce se státními i nestátními podporujícími organizacemi a zaměstnavateli
- Motivace odsouzeného – vedení k samostatnosti a lepší finanční ohodnocení práce ve výkonu trestu odnětí svobody
- Speciální kurzy-programy na učení dovedností potřebných k získání a výkonu zaměstnání
- Zajištění plynulého přechodu z výkonu trestu do zaměstnání

Vedoucí probačních středisek nejčastěji hovořili o nutnosti **vybudování pracovních návyků u odsouzených**, k čemuž by měla směřovat práce během samotného výkonu trestu, ale také intenzivnější práce s odsouzenými v rámci programů zacházení. Vhodné by podle některých probačních úředníků bylo zaměřit se na smysluplnou rekvalifikaci, která by odpovídala jak schopnostem odsouzeného, tak konkrétním požadavkům trhu práce v lokalitě, do níž se bude vracet. Zapotřebí je také posílit přípravu odsouzených na praktický život, nacvičovat s nimi, jak se na trhu práce chovat (včetně právního minima), jak funguje elektronická komunikace, apod.

Jak shrnuje následující graf, **vězeňští sociální pracovníci** spatřují rezervy současného systému zejména v nízké míře zaměstnanosti odsouzených v průběhu výkonu trestu. K podstatnému zlepšení situace by podle nich vedlo její zvýšení, a to ideálně ve smyslu zaměstnání všech odsouzených. Někteří respondenti dokonce hovořili o přímém zavedení povinnosti odsouzeného ve věznici pracovat²⁵. Hlavním důvodem pro takové změny je podle nich potřeba udržovat, případně si rovnou osvojit **základní pracovní návyky**, a dále zamezit dalšímu **nárůstu dlužné částky** odsouzených. Objevil se také požadavek širší a rozmanitější nabídky **rekvalifikačních kurzů a studijních oborů** ve výkonu trestu odnětí svobody, která by odpovídala poptávce na pracovním trhu (v ideálním případě by korespondovala s konkrétními pracovními nabídkami). V tomto ohledu byla často zmiňována potřeba **spolupráce a provázanosti** se státním sektorem, především pak s Úřadem práce (získávání aktuálních informací o pracovních nabídkách), ale též se samotnými zaměstnavateli. Přínosná by podle některých vězeňských sociálních pracovníků byla rovněž spolupráce s organizacemi, které by ve věznicích proškolovaly a zaučovaly nejen odsouzené, ale i zaměstnance Vězeňské služby, a to zejména v oblasti dluhového poradenství. Zkvalitnění vyžaduje i spolupráce s organizacemi, které poskytují podporu propuštěným mimo věznice, tedy zejména s **nestátními neziskovými organizacemi**.

25 K této problematice je nutno dodat, že zaměstnávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody je jako povinnost zakotveno v zákoně č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobod. V ustanovení § 28 odst. 1, jsou stanoveny odsouzenému pokyny, příkazy a povinnosti, mimo jiné i povinnost „...pracovat, pokud je mu přidělena práce a není uznán dočasně práce neschopným nebo není po dobu výkonu trestu uznán zdravotně nezpůsobilým k výkonu práce...“. Povinnost pracovat je dále rozvedena v ustanovení § 29 odst. 1, v němž se uvádí: „Odsouzený, který byl zařazen do práce, je povinen pracovat, pokud je k práci zdravotně způsobilý“. Věznice pak mají zákonem stanovený úkol vytvářet podmínky pro zaměstnávání odsouzených buď v rámci svého provozu, vlastní výroby, nebo podnikatelské činnosti anebo smluvně u jiných subjektů (§ 30 odst. 1 citovaného zákona). Je třeba zdůraznit, že odsouzení mají zákonnou možnost odmítnout práci pro nestátní subjekt (viz § 30 odst. 4 citovaného zákona, v němž je zakotvena podmínka předchozího písemného souhlasu odsouzeného k zaměstnání u jiného subjektu než věznice a vymezeného okruhu státních či samosprávných subjektů). Proto v kontextu našeho šetření považujeme za vhodné upřesnit, že respondenti požadují možnost odsouzených odmítnutí práce pro nestátní subjekty zrušit. Jde podle našeho názoru o případy, kdy dochází na jedné straně k odmítání kvalitních nabídek zaměstnávání odsouzených, a na straně druhé vysoký počet pracovních zařazených vězňů neměl možnost vykonávat zaměstnání. Tento problém je popsán i ve výše zmíněné Konceptci vězeňství (konkrétně Část II. Zaměstnávání).

Graf 22: Zlepšení přípravy ve věznicích podle vězeňských sociálních pracovníků

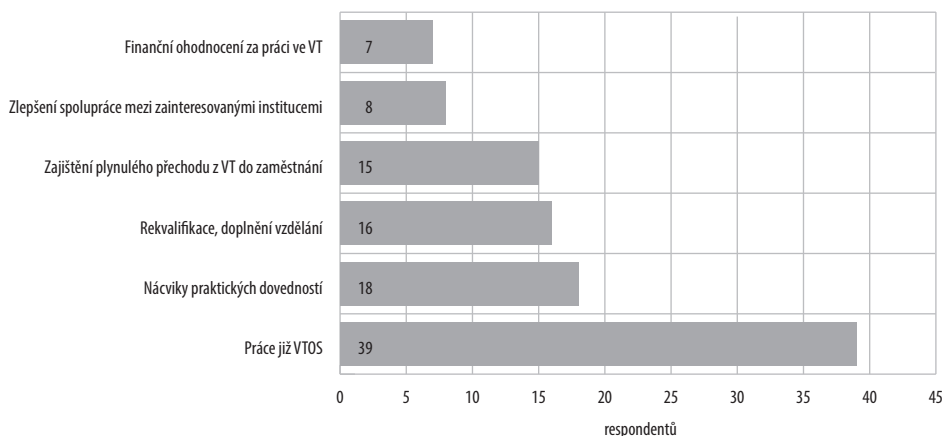

Vězeňští sociální pracovníci v daných souvislostech často zmiňovali potřebu vést odsouzené **k samostatnosti a odpovědnosti** za vlastní jednání, neboť v důsledku uvěznění se začínou rychle spoléhat na zavedený „obslužný“ systém²⁶. Za demotivující prvek navíc respondenti považují **systém odměn**, zejména pak pro zadlužené odsouzené, kterých je většina. Spočívá totiž ve velmi **nízkém finančním ohodnocení práce** vykonávané odsouzenými ve výkonu trestu. Tento systém je podle vězeňských sociálních pracovníků nutné změnit. Navrhováno bylo také zavedení **činností v rámci programů zacházení**, které by vhodným způsobem „simulovaly“ pracovní proces a s ním související aktivity, včetně samotné přípravy na vstup na pracovní trh (například na průběh pracovního pohovoru, sestavení životopisu apod.). Určeny by měly být všem odsouzeným, nikoli jen pro výstupní oddělení.

Podobné názory prezentovali **sociální kurátoři**. Jak lze vyčíst z následujícího grafu, nejčastěji zmínili potřebu zajistit **pracovní uplatnění pro odsouzené** již v průběhu výkonu trestu odnětí svobody. Efektivnější přípravu na vstup na pracovní trh si spojují také s nábivkem praktických dovedností, lepším finančním ohodnocením za práci ve výkonu trestu, s možnostmi rekvalifikace či doplnění si vzdělání, se zajištěním plynulého přechodu z věznic do zaměstnání i se zlepšením spolupráce mezi jednotlivými institucemi.

26 Tento proces se v odborné literatuře označuje termínem institucionalizace a kriminologové jej zpravidla pojímají jako nedílnou součást výše zmiňované prizonizace.

Graf 23: Zlepšení přípravy ve věznicích podle sociálních kurátorů

O nedostatcích v podobě omezených pracovních příležitostí ve výkonu trestu odnětí svobody hovořili i **pracovníci Úřadu práce**. Kromě toho zazněl názor, že uchazeč, který přichází na trh práce z vězení, by měl být připraven na negativní reakce okolí. Věznice by měla úzce spolupracovat s kurátorem již před propuštěním, mimo jiné proto, aby se včas zajistily náležitosti typu bankovního účtu. Užitečné by podle respondentů byly **společné schůzky** zprostředkovatele práce z Úřadu práce, sociálního kurátora a vězeňského sociálního pracovníka. Již během výkonu trestu by bylo vhodné kontaktovat potenciální zaměstnavatele v regionu, kam se bude dotyčný vracet. Návrhy či doporučení dále směřovaly k rozšíření nabídky vzdělávání ve vězení, zvýšení povědomí odsouzených v oblasti pracovněprávních vztahů a důsledků nelegální práce či výuka socioekonomických dovedností. Zlepšit je nutné oblast **rekvalifikace**, neboť odsouzení jsou podle respondentů v mnoha případech rekvafikováni na profese, v nichž po propuštění nenajdou uplatnění. Důkladně by také měla být vedena zdravotní dokumentace odsouzených.

V.9. Činnost Úřadu práce

Důležitou roli v systému zaměstnávání propuštěných osob hraje Úřad práce. Obdobně jako v případě činnosti vězeňských pracovníků, i zde jsme naše respondenty požádali o hodnocení, nakolik je způsob, jak tato instituce situaci propuštěných řeší, vyhovující. Také tentokrát se ukázalo, že řada našich expertů si daný problém netroufala hodnotit (viz následující tabulku). Platilo to především o vězeňských sociálních pracovnících, mezi nimiž příslušnou odpověď zvolily více než dvě třetiny dotázaných. Vůbec nejkritičtěji se k činnosti Úřadu práce stavěli sociální kurátoři (51 % ji považuje za spíše či zcela nevyhovující), mezi sociálními pracovníky ve vězňství a vedoucími středisek PMS byly kladné i záporné ohlasy víceméně v rovnováze.

Tabulka 29: Činnost ÚP v oblasti zaměstnávání propuštěných (respondenti v %)

	Probační úředníci	Sociální kurátoři	Vězeňští sociální pracovníci
Zcela vyhovující	2	2	2
Spíše vyhovující	28	20	13
Spíše nevyhovující	23	38	13
Zcela nevyhovující	12	13	2
Nedovedu posoudit	30	25	69
Bez odpovědi	2	2	2
CELKEM	100	100	100

Volná doplňující otázka respondentům umožnila vyjádřit **vlastní názor či doporučení**, v čem by se mohl způsob, jak pracovníci Úřadu práce řeší situaci propuštěných, zlepšit. Reagovalo na ni 33 % oslovených vězeňských sociálních pracovníků, 58 % probačních úředníků a 98 % sociálních kurátorů²⁷. Také v tomto případě lze na základě analýzy získaných podnětů hovořit o několika tematických okruzích, a to:

- Individualizaci a specializaci v přístupu ke skupině osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody
- Dostatku adekvátních pracovních pozic a rekvalifikací
- Zajištění přechodu do samostatného života
- Zlepšení motivace zaměstnavatelů

Vedoucí probačních středisek se ve svých komentářích kriticky vyjadřovali k malé, někdy podle jejich názoru spíše formální péči Úřadu o klienta. Navrhují častější a „hlubší“ komunikaci, individuální přístup ke klientovi, který bude vycházet z principů sociální práce, i **větší snahu motivovat** ho k zodpovědnosti za vlastní život.

Individualizaci a specializaci v přístupu k propuštěným osobám doporučují pro praxi Úřadu práce také **vězeňští sociální pracovníci**. Na základě referencí od odsouzených uvádějí, že pracovníci Úřadu často omezují kontakt s propuštěnými jen na předání nezbytných formulářů, tedy bez snahy vše náležitě vysvětlit, a to i s ohledem na individualitu každého z klientů. Zmíněny bohužel byly případy arogantního jednání úředníků a jejich nezájem o specifické potřeby propuštěných vězňů. Podle respondentů chybí také nabídka vhodného a bezplatného poradenství či kurzů. Zajistit by bylo třeba dostatek adekvátních pracovních pozic i rekvalifikací, pravidelně nabízet propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody práci dle jednotlivých regionů a také zavést možnost zažádat si o evidenci již před samotným propuštěním. Přechod do samostatného života po propuštění by měl být lépe zajištěn, a to i prostřednictvím výplat speciálních dávek, které by pokryly základní životní potřeby. Tyto dávky by byly následně odebrány, pokud by propuštění uchazeči nebyli ochotni pracovat. Posílena by měla být pozice sociálního kurátora a jeho spolupráce jak s věznicí, tak s Úřadem práce.

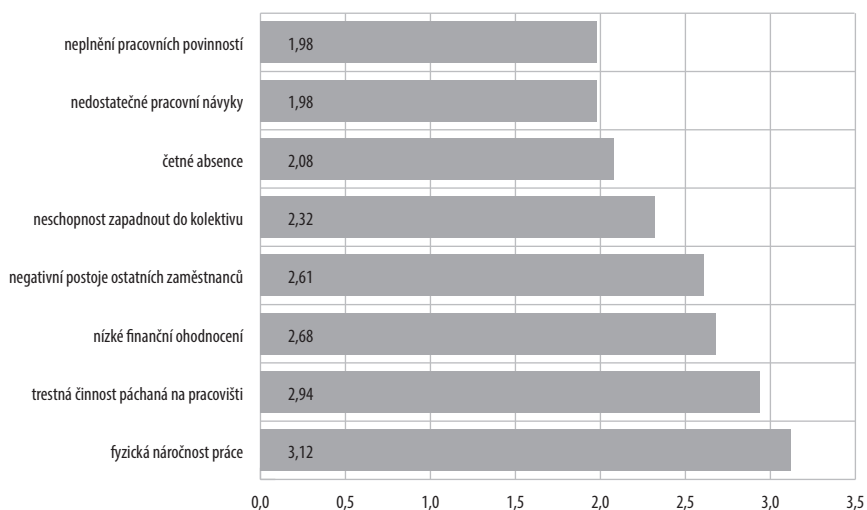
27 Pracovníci Úřadu práce se k podobnému tématu vyjadřovali v rámci jiné otázky (viz dále).

Obdobně se vyjadřovali **sociální kurátoři**. Také v jejich případě dominoval požadavek individuálnějšího, a také aktivnějšího přístupu pracovníků Úřadu k osobám propuštěným z vězení. Změnit by se podle nich navíc měla praxe poskytování neadekvátních nebo neaktuálních nabídek práce, přílišná vyčerpání pracovníků či neposkytnutí rekvalifikačních kurzů. Zlepšit je nutné motivaci samotných zaměstnavatelů, aby byli ochotni nabídnout pracovní pozici osobě s kriminální minulostí.

V.10. Názory pracovníků Úřadu práce

Dotazník pro pracovníky Úřadu práce obsahoval několik otázek, které jsme vzhledem k jejich specifčnosti nekladli ostatním skupinám expertů. První z nich se vztahovala na nejčastější důvody, proč se propuštění, jimž se podaří zaměstnání prostřednictvím Úřadu práce najít, vracejí po uplynutí zkušební doby **zpět do evidence uchazečů**. Zajímalo nás, zda existují určité problémy či jevy, které jsou pro danou skupinu osob příznačné. Odpověď nabízí následující graf, který vychází z dosažených průměrných hodnot příslušné škály²⁸. Musíme však konstatovat, že u některých proměnných respondenti volili variantu odpovědi „nedovedu posoudit“, patrně z důvodu nedostatku zpětné vazby. Polovina i více respondentů takto reagovalo v případě posouzení negativních postojů ostatních zaměstnanců, trestné činnosti páchané na pracovišti či neschopnosti propuštěného zapadnout do pracovního kolektivu.

Graf 24: Důvody návratu klienta do evidence uchazečů po zkušební době

Nejčastějšími důvody, proč se propuštěný po zkušební době vrací zpět do evidence uchazečů o zaměstnání, jsou podle pracovníků Úřadu práce neplnění pracovních povinností, nedostatečné pracovní návyky a četné absence. Podstatně menší roli naproti tomu hraje nebezpečí, že se klient dopustí další trestné činnosti přímo na pracovišti, nebo fyzická

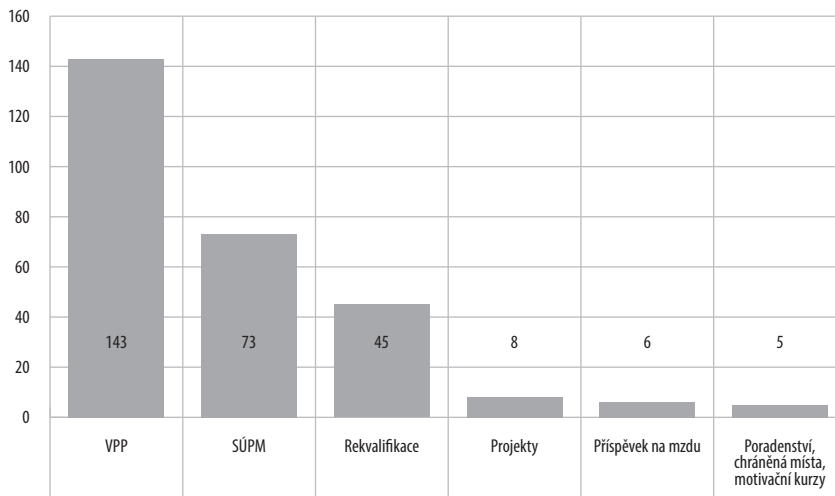
28 Respondenti se ke každému důvodu vyjadřovali na škále od „velmi často“ (kódováno jako 1) po „prakticky nikdy“ (kódováno jako 4). Čím nižší je tedy dosažený průměr, tím častěji se s příslušným důvodem návratu klienta do evidence uchazečů po uplynutí zkušební doby setkávají.

náročnost práce. V doplňující otázce mohli respondenti uvést i **důvody další**, což učinilo 45 % z nich. Někteří se nicméně jen znovu vraceli k problému **nedostatečných pracovních návyků**, přičemž zazněly i poznatky, že často dochází k sankčnímu vyřazení těchto osob z evidence. Zmiňována byla také nechuť klientů zapojit se do pracovního procesu, nežájem řešit svou životní situaci či dluhy, a také již výše diskutovaná skutečnost, že nabízená (obvykle fyzická) práce se vzhledem k nízké mzdě jeví jako horší varianta, než kombinace sociálních dávek a práce „načerno“.

V.10.1. Nástroje aktivní politiky zaměstnanosti

Úřad práce může v rámci pomoci osobám propuštěným z výkonu trestu uplatnit různé postupy či nástroje, které jejich vstup na pracovní trh usnadní. Podpora tohoto typu je známa pod souhrnným názvem **aktivní politika zaměstnanosti (APZ)**. Zajímalo nás, jaký názor na ně pracovníci Úřadu mají a jak hodnotí jejich efektivitu. Zeptali jsme se proto formou otevřené otázky, které z nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti považují pro potřeby uplatnění osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody na trhu práce za účinné. Odpovědi shrnuje následující graf, vytvořený na základě počtu respondentů, kteří příslušný nástroj spontánně uvedli.

Graf 25: Účinné nástroje aktivní politiky zaměstnanosti

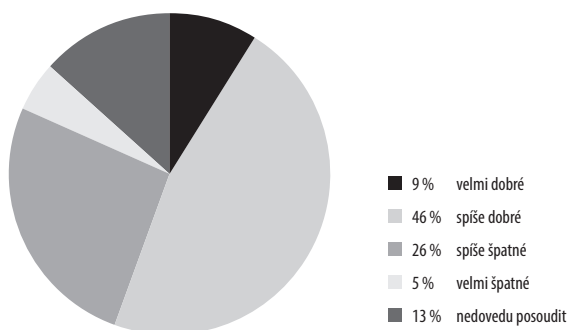
Jako nejúčinnější nástroj vycházejí z našeho šetření **veřejně prospěšné práce (VPP)**, které zmínilo 143 respondentů (93 % dotázaných). Na pomyslném druhém místě se umístila **společensky účelná pracovní místa (SÚPM)**, která uvedlo 73 respondentů (47 %). Relativně často (45 respondentů – 29 %) se objevila také **rekválifikace**, a to zejména ve spojení s jejím vhodným zvolením i cílenou praxí, případně s příslibem konkrétního zaměstnavatele. Méně často jsme se již v odpovědích setkali se specializovanými projekty a projektovými aktivitami (projekty ESF, projekt Příležitost dělá zaměstnance), s příspěvkem na mzdu či s opatřeními typu poradenství, motivační kurzů nebo chráněných míst.

Ve druhé části téže otázky jsme pracovníky Úřadu práce vyzvali, aby uvedli nástroje, které naopak považují ve vztahu k zaměstnávání osob po výkonu trestu za **neúčinné**. Jako pozitivní můžeme vnímat zjištění, že odezva byla v tomto případě o poznání menší, neboť odpovědělo pouze 58 dotázaných (38 %). V patnácti případech se navíc jednalo o upozornění, že žádný nástroj takto označit nelze. Stejný počet respondentů nicméně uvedl **dotace na samostatně výdělečnou činnost** a také **rekvalifikace**. V případě dotací by se však hodilo spíše hodnocení tohoto nástroje jako nevhodného, nikoli neúčinného, neboť dle komentářů našich respondentů je obtížné získat se záznamem v Rejstříku trestů živnostenský list a zahájit samostatnou živnost. Ve spojení s rekvalifikacemi se pak objevoval názor, že o ně uchazeči nemají zájem, případně je jejich účinnost omezena tím, že chybí návaznost na konkrétní pracovní nabídku či příslib zaměstnavatele. Ostatní nástroje byly jako neúčinné označeny jen výjimečně, a to poradenství v šesti případech, projekty ESF ve třech a společensky účelná pracovní místa ve dvou.

V.10.2. Systém dotovaných míst

Jednu z cest, jak řešit problém se zaměstnáváním osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, představují **dotovaná pracovní místa**. Zkušenosti námi oslovených pracovníků Úřadu práce s tímto opatřením jsou vesměs pozitivní. Více jak polovina z nich (55 %) je charakterizovala jako velmi či spíše dobré, zatímco špatné (velmi či spíše) zkušenosti má s nimi v oblasti zaměstnávání propuštěných 31 % (bližze viz následující graf). Zbývající část nedokázala tuto otázku posoudit.

Graf 26: Zkušenosti se zaměstnáváním propuštěných prostřednictvím dotovaných míst

V doplňující otázce jsme respondenty vyzvali, aby se pokusili navrhnout, co by se v systému dotovaných míst mělo zlepšit, aby byl v oblasti zaměstnávání osob po výkonu trestu odnětí svobody **efektivnější**. Vyhovělo nám 82 dotázaných (54 %), jejichž odpovědi můžeme shrnout do následujících okruhů či témat:

1. Motivace zaměstnavatelů

Nejčastějším doporučením bylo zvýšení motivace zaměstnavatelů prostřednictvím finančních výhod, tj. buď zvýšením částky příspěvku na dotované místo, nebo daňovým zvýhodněním zaměstnavatele. Byla rovněž zmiňována motivace prostřednictvím

větší osvěty a informovanosti ohledně možností dotovaných míst, stejně jako nabídky rekvalifikací a aktivní spolupráce se zaměstnavateli, včetně terénní práce pracovníků Úřadu práce.

2. Úprava podmínek pro využití nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti

Druhé nejčastěji uváděné doporučení se týkalo podmínek poskytnutí dotace, respektive uplatnění některého z nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti. Objevoval se požadavek odstranění podmínky délky evidence, a to zejména ve smyslu jejího nahrazení kritériem spočívajícím ve skutečnosti, že jde o uchazeče propuštěného z výkonu trestu odnětí svobody. Dále šlo o náměty na další upřesnění kritérií pro propuštěné osoby jakožto specifickou skupinu, především pak o možnost opakovaného poskytnutí dotace v rámci nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti (například opakované dotace na mzdu u téhož zaměstnavatele, opakované umístění na veřejně prospěšné práce) či o možnost prodloužení poskytování dotace.

3. Nedostatek pracovních míst

Někteří respondenti upozorňovali na potřebu zvýšení počtu volných pracovních příležitostí pro danou skupinu osob. Zmíněna byla rovněž příprava konkrétních pracovních míst pro propuštěné z vězení.

4. Specializovaná podpora osob propuštěných z výkonu trestu

Podle názoru části pracovníků Úřadu práce by měl být ve vztahu k propuštěným osobám uplatňován specializovaný přístup v podobě projektů aktivní politiky zaměstnanosti, a to zejména se zaměřením na jejich motivaci. Vytvořeny by měly být nové dotace, určené výhradně této skupině klientů. Jednou z nich by mohla být také dotace určená pro „dohledovou“ pozici asistenta či mentora.

5. Zjednodušení administrativy

Spíše sporadicky se objevoval názor, že systému dotovaných míst by prospělo zjednodušení administrativy s ním spojené, zejména pak zrychlení schvalovacího procesu s jistějším výsledkem.

V dalších, ojediněle se vyskytujících návrzích se objevil například požadavek **zefektivnění spolupráce s PMS** či omezení požadavku **čistého Rejstříku trestů** na nekvalifikované profese. Častěji naopak zazněla domněnka, že současný systém aktivní politiky zaměstnanosti je v zásadě vyhovující a jeho nástroje dostatečné, avšak jejich účinnost je podmíněna ochotou a motivací samotných uchazečů pracovat.

V.11. Doporučení pro další rozvoj politiky zaměstnávání

V závěrečné otázce našeho dotazníku jsme respondenty ze všech oslovených profesních skupin vyzvali, aby se pokusili formulovat zcela konkrétní opatření, která by podle jejich názoru a zkušeností přispěla ke zvýšení účinnosti politiky zaměstnávání propuštěných osob. Učinila tak většina z nich, konkrétně 90 % vedoucích středisek PMS, 86 % vězeňských sociálních pracovníků, 84 % sociálních kurátorů a 79 % pracovníků Úřadu práce. Některá témata se pochopitelně prolínala s tématy řešenými již v předešlých otázkách, nicméně i tak stojí za to věnovat se jim podrobně. Nelze navíc přehlédnout, že názory či postřehy,

které se nám tímto způsobem podařilo získat, jsou shodné napříč všemi oslovenými skupinami, případně se vzájemně doplňují a prolínají. Rozdělit je můžeme do následujících osmi tematických skupin:

1. Příprava na návrat do běžného života již ve výkonu trestu odnětí svobody

- Maximální možná míra zaměstnanosti odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody, tedy především zvýšení dosavadní zaměstnanosti přímo ve výkonu trestu (i formou veřejných zakázek), a to jak za účelem **udržení či zvyšování pracovních návyků**, tak s ohledem na možnost **získání praxe a umoření vzrůstajícího dluhu**. Jako motivační faktor respondenti uváděli zvýšení odměny (mzdy) za práci ve výkonu trestu, která je v současnosti nepoměrně nižší než minimální mzda.
- **Rekvalifikace a vzdělávání** – zvyšování odpovídající kvalifikace přímo ve výkonu trestu, včetně rozšíření nabídky rekvalifikací ve věznicích, které by lépe odpovídaly aktuální poptávce na trhu práce. Je nutné rozvíjet vzdělávání nejen ve vztahu ke zvyšování kvalifikace, ale také směrem k dalším dovednostem nutným pro získání zaměstnání (například psaní životopisu nebo nácvik pracovního pohovoru).
- **Poradenství** – zejména v oblasti finanční gramotnosti a dluhů. V tomto ohledu cítí vězeňští sociální pracovníci potřebu vlastního (dodatečného) vzdělávání a zaškolování v příslušných oblastech.
- **Zvyšování pocitu odpovědnosti** a příprava na povinnosti spojené s vlastní obživou a návratem do běžného života. Zdůrazňován byl požadavek vedení k samostatnosti a vlastní aktivitě odsouzených.
- Ve spolupráci s Úřadem práce a PMS vytipovávat **konkrétní pracovní nabídky** pro propuštěné osoby u konkrétních zaměstnavatelů.
- Zavedení **kvót pro zaměstnavatele** či státní podniky (povinnost zaměstnat určitý počet propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody).

Shrneme-li uvedené postřehy, týkaly se ve své podstatě vytvoření komplexního **reintegračního programu**, který by osobám propuštěným z výkonu trestu pomohl k rychlému a hladkému přechodu do zaměstnání i do života mimo věznic v obecnějším smyslu. Lze konstatovat, že popsané principy se svým způsobem přibližují konceptu tzv. otevřené či polootevřené věznice, jejíž pilotní ověření v našich podmínkách se v průběhu zpracování této publikace chystalo.

2. Specializovaný a individuální přístup a podpora bezprostředně po propuštění z výkonu trestu (včasná intervence)

Do tohoto okruhu témat bylo možné zařadit časté návrhy na „včasnou intervenci“ pro propuštěného, tedy bezprostřední okamžitou pomoc při přechodu z vězeňského prostředí do běžného života. Jednalo se především o vytváření **domů na půli cesty** (kurátorských domů, probačních domů) nebo chráněných dílen, rozvoj sociálního podnikání, rozšíření nabídky zaměstnavatelů, kteří nabízejí práci osobám propuštěným z vězení, zajištění sociálního bydlení pro ty, kdo jsou ochotni pracovat, nebo vytváření pracovních míst s možností ubytování. Někteří respondenti doporučovali také možnost pokračování pracovního poměru po propuštění a objevily se i názory, že je nutná větší podpora a spolupráce jak ze strany státu a jeho institucí, tak organizací nestátních. Z konkrétních námětů stojí za zmínku zejména:

- **Mentoring** – řada respondentů vnímá jako velmi potřebnou pomoc, ale zároveň i kontrolu propuštěného konkrétní osobou (mentorem, koordinátorem či asistentem). Pro zaměstnavatele by navíc mohla představovat jakéhosi garanta optimálního zapracování příslušného zaměstnance. Návrhy tohoto typu nejčastěji zmiňovali probační úředníci a pracovníci Úřadu práce. Mnozí z pracovníků Úřadu práce a vězeňských sociálních pracovníků pak zdůrazňovali také potřebu intenzivnější pomoci i kontroly ze strany probačních úředníků (případně sociálního kurátora), a to zejména během prvních měsíců v zaměstnání, kdy klient potřebuje nejen zaškolit, ale často též poradit s řešením finanční či dluhové situace. Služby tohoto typu jsou podle řady respondentů nedostačující, což spojují i s velkým vytížením příslušných pracovníků (v případě kurátorů bylo upozornováno na fakt, že tuto funkci vykonávají pouze na část svého úvazku). Objevovaly se rovněž názory, že danou roli by měly či mohly plnit neziskové organizace. Pracovníci Úřadu práce pak často navrhovali možnost **dotace na místo asistenta**, který by sjednával podmínky zaměstnání s budoucím zaměstnavatelem, a následně klientovi pomáhal v počátcích jeho zaměstnaneckého poměru v rámci dotovaného místa, stejně jako dohlížel na to, zda své pracovní povinnosti plní. Obdobně jsme se mohli setkat s myšlenkou, že role mentora by se mohl zhostit některý z pracovníků daného zaměstnavatele.
- **Individuální práce s klienty na Úřadech práce** – podle některých respondentů dosavadní praxe Úřadu práce nepostačuje, neboť podle nich spočívá především v pouhém dokladování docházky. Pracovníci Úřadu jsou svými povinnostmi bohužel vytížení natolik, že jim na individuální práci s klienty z řad propuštěných nezbývá čas. Objevily se proto návrhy, aby byla tato agenda na úřadu vyhrazena **specialistovi**, který by se na tuto problematiku zaměřil a situaci klientů řešil i v úzké spolupráci se sociálním kurátorem či probačním úředníkem.
- **Speciální individuální poradenství** – vytvoření specializovaných poradenských středisek, která by pomohla propuštěnému z výkonu trestu odnětí svobody integrovat se do běžného života, včetně nalezení zaměstnání.
- **Práce na zkoušku** – v návaznosti na zkušenosti a dovednosti získané ve výkonu trestu by bylo podle některých respondentů vhodné uskutečňovat postupné získávání pracovních návyků, vzdělávání a kvalifikace v krátkodobých pracovních vztazích po propuštění (prostupné zaměstnávání) nebo v rámci procesu tzv. „předzaměstnávání“ ještě ve věznicích. Následně by bylo možné díky prostupnosti nalézt vhodné stálejší zaměstnání u konkrétního zaměstnavatele.
- **Vytvoření speciálních pracovních míst pro propuštěné** – jednalo by se o speciální pracovní pozice nabízené státem, a to například na principu **chráněných dílen** určených výhradně propuštěným osobám. V ideálním případě by byla péče ještě komplexnější, například ve formě probačních či kurátorských domů.
- **Projekty specializované na propuštěné osoby** – zaměřeny by měly být na řešení situace propuštěných osob, tedy zejména na zajištění bydlení, poradenství směřující k orientaci v „reálném světě“ a osvojování si odpovědnosti. Realizátorem by mohl být Úřad práce, ale i jiné organizace, včetně neziskových.
- **Vyhledání vhodných zaměstnavatelů** – tedy těch, kteří jsou ochotní osoby propuštěné z vězení zaměstnat. Úřad práce by s nimi měl aktivně spolupracovat a vytvořit si jejich databázi.

3. Spolupráce zainteresovaných subjektů

Dostatečná spolupráce a funkční propojení jednotlivých subjektů jsou většinou respondentů vnímány jako základní pilíř efektivního fungování celého systému péče o osoby propuštěné z výkonu trestu. Často byla zmiňována potřeba získávání aktuálních informací od Úřadu práce o pracovních nabídkách, stejně jako nutnost spolupráce se samotnými zaměstnavateli či s organizacemi, které by proškolovaly a zaučovaly nejen odsouzené, ale i zaměstnance Vězeňské služby. Působit by měly přímo ve věznicích, a to se zaměřením na dluhové poradenství a přípravu na zaměstnání. Rozvíjet a prohlubovat je nutné také spolupráci s neziskovými organizacemi, které propuštěným nabízejí pomoc a podporu. Konkrétní podoba těchto opatření by mohla vypadat následovně:

- **Pravidelná setkání pracovníků Úřadu práce, věznice, probačních úředníků a sociálních kurátorů** – napomohla by zintenzivnění komunikace mezi těmito institucemi, a to i za účelem předávání informací a zkušeností a vytváření podmínek pro konkrétní propuštění, včetně přípravy možných pracovních nabídek od zaměstnavatelů.
- **Spolupráce se zaměstnavateli** – navázání vztahů, vytvoření databáze, sjednávání konkrétních pracovních míst i osvěta mezi zaměstnavateli.
- **Spolupráce s neziskovým sektorem** – respondenti vnímají neziskové organizace jako významného partnera, který může propuštěnému pomoci překonat nástrahy na cestě do „normálního života“.

4. Motivace zaměstnavatelů

Dalším, velmi častým doporučením našich respondentů bylo zvýšení motivace zaměstnavatelů prostřednictvím **finančních výhod**, a to buď zvýšením částky příspěvku na dotované místo, nebo formou daňového zvýhodnění. Zmiňována byla také potřeba větší osvěty a informovanosti zaměstnavatelů ohledně možností dotovaných míst, stejně jako širší nabídky rekvalifikací. Pozornost by měla být věnována existujícím předsudkům zaměstnavatelů či jejich obavám a nedůvěře vůči osobám se záznamem v Rejstříku trestů. Zvýšena by měla být **kontrola práce „načerno“**.

5. Motivace propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody k hledání legálního zaměstnání

Do této kategorie lze zahrnout několik návrhů či doporučení, které se často týkaly legislativních či systémových změn v přístupu k osobám propuštěným z výkonu trestu. Jak vyplynulo již z předchozích odstavců, respondenti považují za jednu z největších překážek pracovního uplatnění propuštěných osob jejich zadluženost, a s ní související exekuce. Je nutné pracovat na jejich postojích a motivaci, avšak bez změny některých prvků systému, které podporují spíše tendence propuštěného k rezignaci a nesamostatnosti, může být úsilí o změnu jejich životního stylu marné.

Mnoho respondentů vyjádřilo tyto principy shodným konstatováním, že **práce se musí vyplatit**. Předně se podle nich jedná o změnu systému vyplacení sociálních dávek a finančního ohodnocení práce, a to ve smyslu **zvýšení minimální mzdy a snížení sociálních dávek**. Při pobírání těchto dávek by podle některých respondentů měla být **povinná práce (veřejná služba)**, přičemž ti, kdo ji odmítají, by měli mít dávky sníženy, nebo do-

konce zcela odebrány – i to by u propuštěných osob posílilo přesvědčení, že výhodnější je pracovat. O veřejné službě v uvedeném smyslu hovořili především pracovníci Úřadu práce a vězeňští sociální pracovníci.²⁹

Řada respondentů současně upozorňovala, že problémem není jen zneužívání systému sociálních dávek, ale rovněž **stav nouze**, který u mnoha propuštěných nastane bezprostředně za branami věznic. Přichází totiž relativně dlouhý časový úsek, kdy se propuštěný ocitá bez dostatečných financí, často se nemá kam vrátit, chybí mu rodinné zázemí, je v dlužích a v důsledku uvěznění často i poměrně dezorientovaný. Sociální kurátoři v této souvislosti zmiňovali nepřilíh přínivou situaci ohledně vyplácení dávek mimořádné okamžité pomoci (MOP), jež je v pravomoci Úřadu práce a kterou sociální kurátor, byť klienta a jeho poměry dobře zná, vyplatit nemůže.

6. Zadluženosti a exekuční politika

Téma dluhů a exekucí se prolínalo celým naším šetřením. Jde o problém, který pracovní uplatnění osob po výkonu trestu značně komplikuje. I díky exekucím se někteří propuštění záměrně vyhýbají legální práci, neboť jim hrozí vysoké srážky ze mzdy. Řada respondentů proto navrhuje, aby pro tuto skupinu osob byla vytvořena specifická úprava příslušných postupů vymáhání, zejména pak ve smyslu přizpůsobení možnostem daného jedince či rozložení splátkových kalendářů.

7. Omezení požadavku čistého Rejstříku trestů

U některých profesí by podle respondentů stála za úvahu regulace požadavku, aby měl uchazeč čistý trestní rejstřík. Nejčastěji tento návrh prosazovali vedoucí probačních středisek.

8. Úprava podmínek pro uplatnění nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti

V této souvislosti byla uváděna především potřeba umožnit propuštěnému pracovat ihned po ukončení trestu. K tomu by mohlo podle našich respondentů vést především odstranění podmínky délky evidence a umožnění pracovního zařazení bezprostředně po zaevidování do evidence uchazečů o zaměstnání. Znovu jsme se mohli v této části dotazníku setkat také s doporučením, aby bylo možné takového uchazeče umístit opakovaně na výkon veřejně prospěšných prací, a to s příspěvkem na dobu delší než jeden rok.³⁰ Toto řešení navrhovali pracovníci Úřadu práce, kteří se s překážkami daného typu ve své praxi setkávají.

29 Veřejná služba byla nově definována a koncipována změnou zákona č. 111/2006 Sb. o pomoci v hmotné nouzi ve znění pozdějších předpisů (provedena zákonem č. 367/2016Sb.). Od 1. 2. 2017 se výkon veřejné služby (jakožto forma zvýšení příjmu vlastním přičiněním) stává pro osoby nezaměstnané po dobu delší než 6 měsíců podmínkou pro přiznání vyššího příspěvku na živobytí (dávky poskytované v hmotné nouzi).

30 Podmínky uplatňování aktivní politiky zaměstnanosti jsou dány především zákonem č. 435/2004 Sb. o zaměstnanosti. Tento předpis však podmínku uplynutí nutné doby (1–6 měsíců) evidence pro uplatnění těchto nástrojů nestanoví, dokonce ani žádný další podzákoný předpis. Jak vyplývá z dostupných informací, není tato podmínka, která je někdy nazývána tzv. testem nezaměstnanosti, povinnou podmínkou uplatnění nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti, a neměla by tedy v podstatě okamžité možnosti umístit propuštěné např. na výkon veřejně prospěšných prací nikterak bránit. Přesto ji za překážku uplatnění zmíněných nástrojů považuje 19,5 % respondentů z těch, kteří se k tomuto tématu vyjádřili (9% z celkového počtu respondentů).

VI.

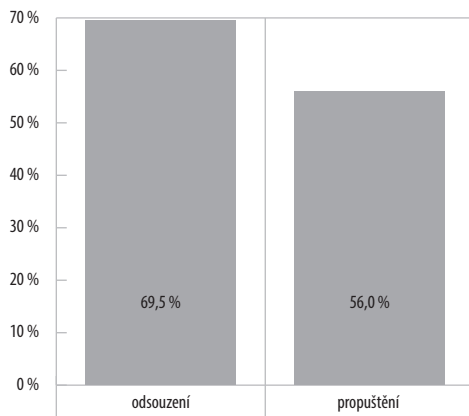
Názory a zkušenosti pracovníků organizace RUBIKON Centrum

Vzhledem k tématu i charakteru našeho výzkumného projektu bylo důležité zmapovat názory a zkušenosti zaměstnanců RUBIKON Centra, kteří pracují s klienty v rámci evaluovaného programu (viz kapitola třetí). Rozhodli jsme se využít pro jejich oslovení obdobný dotazník, jaký jsme předložili respondentům z řad vedoucích probačních středisek, vězeňských sociálních pracovníků, sociálních kurátorů a pracovníků Úřadu práce. Jejich odpovědi na stejné otázky doplňují získaný obraz o pohled expertů působících v další významné složce celého systému, tedy v neziskové organizaci, která lidem s kriminální minulostí nabízí pomoc a podporu.

Šetření se zúčastnilo celkem **12 pracovníků RUBIKON Centra**, z toho 10 žen a 2 muži. V deseti případech se jednalo přímo o pracovní poradce, kteří daný projekt zajišťují, v jednom o poradce dluhového a v posledním o pracovníka z projektové administrativy. Průměrný věk činil 37 let, nejmladšímu respondentovi bylo 25 let, nejstaršímu 46 let. Práci s klienty z řad odsouzených se věnují v průměru necelých pět let (4,8), přičemž nejdelší praxe činila 15 let, nejkratší 3 měsíce.

Stejně jako u ostatních skupin expertů, i v tomto případě jsme se zajímali o názor, jak velký **zájem o legální zaměstnání** propuštění z výkonu trestu odnětí svobody projevují. Vzhledem k tomu, že někteří respondenti pracují s klienty ve výkonu trestu, nabízelo se srovnání, jak posuzují jejich zájem a zda se případně liší od zájmu osob již propuštěných. Jak naznačuje následující graf, podle zkušeností respondentů projevují klienti větší zájem před propuštěním. Za pozornost stojí skutečnost, že pracovníci RUBIKON Centra byli ze všech oslovených profesních skupin v daném směru nejoptimističtější (srov. podkapitulu V.3.).

Graf 27: Zájem odsouzených a propuštěných o práci (odhad v %)

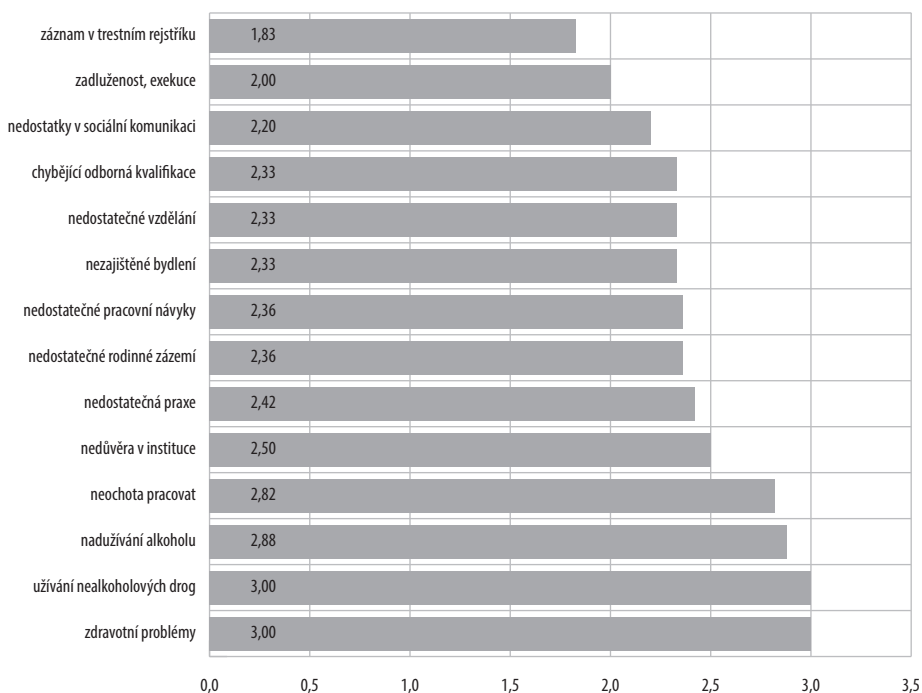
S experty z ostatních profesních skupin se pracovníci RUBIKON Centra v zásadě shodli na **nejvýznamnějších překážkách**, kterým propuštěné osoby při hledání zaměstnání čelí. Jak dokládají následující tabulka i graf, za největší problém považují záznam v Rejstříku trestů a zadluženost, respektive exekuce. Lišili se nicméně v důrazu na nedostatky v sociální komunikaci, které v jejich případech skončily podle průměrné dosažené hodnoty na třetím

místě, zatímco u ostatních respondentů to byly nedostatečné pracovní návyky. Je možné, že pracovníci RUBIKON Centra nahlíží tuto problematiku očima pozorovatele, který má možnost bližšího a individuálnějšího seznámení se se situací konkrétních propuštěných.

Tabulka 30: Překážky při hledání zaměstnání podle pracovníků RUBIKON Centra

	Je překážkou pro (respondenti v %)				Nedovedu posoudit
	Všechny	Většinu	Menšinu	Nikoho	
Záznam v RT	33,3	50,0	16,7	0,0	0,0
Zadluženost	16,7	66,7	16,7	0,0	0,0
Nedostatky v soc. komunikaci	0,0	66,7	16,7	0,0	16,7
Nedostatečná kvalifikace	0,0	66,7	33,3	0,0	0,0
Nedostatečné vzdělání	0,0	66,7	33,3	0,0	0,0
Nezajištěné bydlení	0,0	66,7	33,3	0,0	0,0
Nedostatečné pracovní návyky	0,0	58,3	33,3	0,0	8,3
Nedostatečné rodinné zázemí	0,0	58,3	33,3	0,0	8,3
Nedostatek praxe	0,0	58,3	41,7	0,0	0,0
Nedůvěra v instituce	0,0	50,0	50,0	0,0	0,0
Neochota pracovat	0,0	16,7	75,0	0,0	8,3
Zdravotní problémy	0,0	0,0	83,3	0,0	16,7
Nadužívání alkoholu	0,0	8,3	58,3	0,0	33,3
Užívání drog	0,0	0,0	83,3	0,0	16,7

Graf 28: Přehled překážek podle míry jejich významu

V doplňujících komentářích uváděli pracovníci RUBIKON Centra další významné překážky, a to **nedostatek finančních prostředků** v prvním měsíci po propuštění, **chybějící doklady** (občanský průkaz, karta pojištěnce, dokumenty k dluhům, osvědčení o dosaženém vzdělání apod.), **odsuzující postoje společnosti** a také uložený **probační dohled či ochranné léčení**, které podle jejich zkušeností propuštěného limitují ve vztahu k novému zaměstnavateli (například nutnost pravidelně se z práce uvolňovat na schůzky s probačním úředníkem).

Pokud jde o **rozdíly mezi osobami propuštěnými z výkonu trestu odnětí svobody a ostatními uchazeči o zaměstnání**, mírná většina pracovníků RUBIKON Centra je o jejich existenci přesvědčena. Podle 17 % z nich se propuštění liší naprosto a podle 42 % spíše, zatímco odpověď „spíše se neliší“ zvolilo 33 % (variantu „neliší se vůbec“ nevybral nikdo). Zbývající část dotázaných (8 %) uvedla, že na tuto otázku nedokáže odpovědět. Konkrétní **rozdílové charakteristiky**, které respondenti nabídli v doplňujících komentářích, můžeme rozdělit do následujících šesti kategorií:

1. **Problematické sebepojetí a další osobnostní charakteristiky**

Respondenti zmiňovali zejména nízké sebevědomí propuštěných osob, nedůvěru v sebe sama, obavy mluvit o trestní minulosti, strach z odmítnutí, nízké sebehodnocení, neschopnost sebereflexe (nereálná očekávání o výši platu či pracovní pozici), nižší kompetence, netrpělivost, neschopnost systematického řešení problémů (zažité neefektivní způsoby řešení) a problémy v komunikaci.

2. **Absence zázemí**

Jednalo se o poznámky o narušených sociálních vazbách, nedostatku rodinného zázemí či podpory rodiny a okolí, o nestabilních vztazích i nevyhovujícím bydlením.

3. **Záznam v trestním rejstříku**

Tento problém byl opakovaně zmiňován i v této části dotazníku, tedy jako překážka, která odlišuje odsouzené od ostatních uchazečů a která jim nejen komplikuje přístup k mnoha pracovním nabídkám, ale též zvyšuje pocit nedůvěry v sebe sama a své schopnosti.

4. **Důsledky výkonu trestu**

Pracovníci RUBIKON Centra dávali pobyt ve vězení do souvislosti s „výpadkem v pracovním režimu“, který podle nich vede k nedostatku pracovních návyků i k celkově negativnímu dopadu na osobnost jedince a jeho zdravotní stav.

5. **Stigmatizace**

V této souvislosti byl uváděn „pocit nepřijetí“ za strany okolí i společnosti obecně, a to z důvodu trestní minulosti.

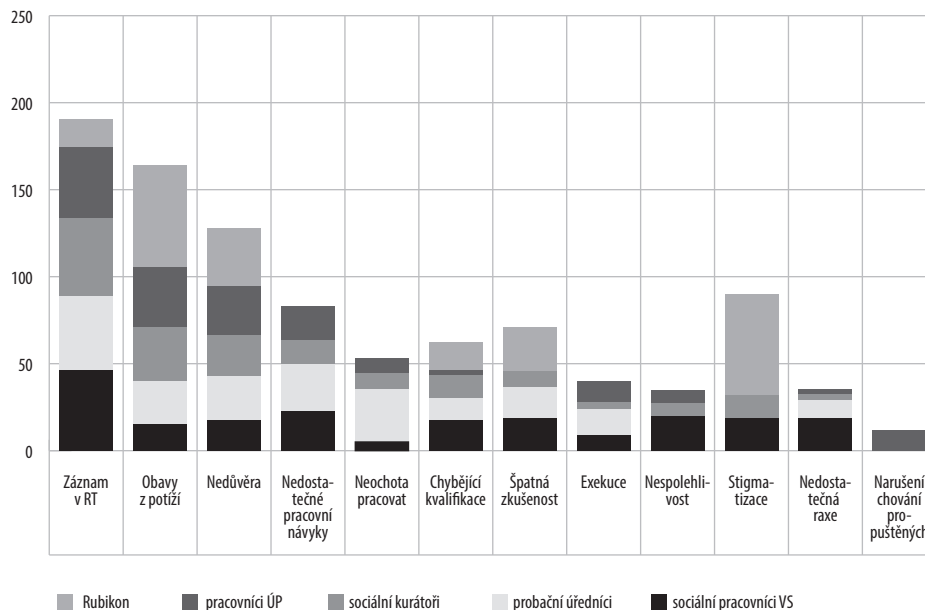
6. **Pozitivní motivace**

Zaznamenat bylo možné také kladné charakteristiky, a to větší „akčnost“ propuštěných osob ve srovnání se zbytkem populace, stejně jako loajálnost, ochotu riskovat i celkově silnější motivaci najít pracovní uplatnění, a to jako zdroj obživy a „udržení se na svobodě“.

Připomeneme-li názory ostatních expertů, lze konstatovat, že pracovníci RUBIKON Centra spatřují odlišné charakteristiky propuštěných častěji ve vnitřních postojích, osobnosti i v sociálních podmínkách. Opět to může souviset s větším prostorem či časem pro detailní seznámení se s osobností i životní situací každého z klientů.

Za nejvýznamnější **skutečný důvod**, proč zaměstnavatelé nepřijmou uchazeče propuštěného z výkonu trestu, považují pracovníci RUBIKON Centra jejich obavy z potíží nejrůznějšího typu (řádné a spolehlivé plnění pracovních povinností, pracovní kolektiv, majetek, ale i páčání další trestné činnosti). Respondenti se domnívají, že důvodem mohou být i nedostatečné zkušenosti se zaměstnáváním osob s trestní minulostí či nedostatek informací. Často byly uváděny též **předsudky, stigmatizace či přímo strach**, včetně neochoty hlouběji se danou problematikou zabývat a individualizovat svůj přístup k uchazečům. Tři respondenti ovšem hovořili o **špatných předchozích zkušenostech zaměstnavatelů**. Spíše výjimečně byla uváděna nedostatečná kvalifikace, a na rozdíl od ostatních expertů také samotný záznam v trestním rejstříku, u něhož ovšem můžeme předpokládat spojení s již zmíněnou stigmatizací a obavami. Komparaci názorů pracovníků RUBIKON Centra s ostatními respondenty nabízí následující graf.

Graf 29: Skutečné důvody nepřijetí do zaměstnání (komparace)

V souladu s ostatními experty byli pracovníci RUBIKON Centra při posuzování **oborů**, ve kterých najdou propuštění z výkonu trestu odnětí svobody nejčastěji uplatnění. Zmínováli především profese ve výrobě či strojírenství, stavebnictví, technické služby a úklidové práce.

Přípravu na uplatnění na trhu práce, která probíhá během samotného výkonu trestu, hodnotili pracovníci RUBIKON Centra velmi kriticky. Za nevyhovující ji považuje 92 %

z nich (8 % dokonce za „zcela nevyhovující“). V doplňujících komentářích se navíc hojně objevovaly názory, že prostředí věznic má velmi negativní dopad i na další oblasti života propuštěného, tedy nikoli jen na jeho pracovní uplatnění:

„Nepřirozené prostředí, které snižuje přirozenou odpovědnost a návyky uvězněných osob v mnoha oblastech; nedůstojné životní podmínky, včetně nepřiměřeně nízké mzdy, které celkově snižují sebedůvěru a víru v možnost změny vlastního života; nemotivovaný personál, který nehledá a nepodporuje kladné vlastnosti u odsouzených, což přirozeně vychází z represivní povahy zařazení výkonu trestu; nedostatek individuální práce s odsouzenými zaměřené na životní změnu, plánování apod.; nedostatek pracovních míst s návazností na trh práce po propuštění; praktická oddělenost systému výkonu trestu s životem mimo věznici; naplňované účely výkonu trestu neodpovídají požadavkům na úspěšný pracovní život na svobodě; nedostatečná psychiatrická, psychologická a adiktologická péče...“

Návrhy na zlepšení situace se do značné míry shodovaly s návrhy, které uváděli experti ze zbývajících profesních skupin. Velmi často byla zdůrazňována systematická příprava na výstup a zajištění kontinuální podpory započaté ve výkonu trestu a pokračující po propuštění. Jde o propojenost a prostupnost mezi životem ve věznici a životem na svobodě, které jsou podle respondentů v současné době naprosto odděleny. Konkrétní kroky by měly spočívat v:

1. **Zaměstnávání všech odsouzených** z důvodu udržení pracovních návyků a získání pracovních zkušeností během výkonu trestu, což zahrnuje také lepší odměňování za práci a nácvik pracovních dovedností.
2. **Zvyšování možností k získání vhodných kvalifikací a vzdělávání** – zazněly i návrhy na svépomocné vzdělávání, např. pokud jsou mezi odsouzenými lidé z praxe, kteří by mohli předat své zkušenosti dalším odsouzeným.
3. **Zajištění větší informovanosti odsouzených** ohledně nabídek legálního zaměstnání, možné pomoci po propuštění apod. (i prostřednictvím Internetu).
4. **Zlepšení individuální podpory konkrétních odsouzených** před i po propuštění, např. „předvýběrem“ vhodných kandidátů na volné pozice v místě návratu, sdílení dat propuštěných, identifikace místa návratu a pracovního profilu.
5. **Koordinace a spolupráce** zainteresovaných subjektů, spolupráce s organizacemi, které propuštěným pomáhají.

Kriticky se pracovníci RUBIKON Centra stavěli rovněž ke způsobu, jak řeší situaci propuštěných osob **Úřad práce**. Jeho postup označila za spíše nevyhovující polovina z nich, 8 % jej dokonce hodnotila jako zcela nevyhovující. Spíše vyhovující je podle čtvrtiny dotázaných, zbývajících část nedokázala tuto otázku posoudit. Z doplňujících komentářů vyplývá, že podobně jako ostatní experti postrádají především včasnou a individuální podporu propuštěných, kdy se po opuštění vězení objevuje řada systémových „trhlin“ či mezer, které představují z hlediska dalšího životního směřování notné kriminogenní riziko:

„Možnost evidence po VTOS, min 4 – 6 týdnů bez reálné pomoci (bez dávek, bez nabídky pracovního uplatnění k zaměstnavateli, který je ochoten osoby po VTOS přijmout)... Absence individuálního provázení v době hledání zaměstnání... Absence podpory a doprovázení během pracovní adaptace (po nástupu do zaměstnání již daná osoba není v evidenci UP,

UP se jí tedy nevěnuje, jiná podpora – zejména ze strany NNO pouze ad hoc – bez systémové podpory, adaptace ponechána na zaměstnavateli vč. aspektů sociální stabilizace, přecházení materiální nouze do první výplaty... Absence systémového řešení tzv. tréninkových míst s možností transferu na běžný trh práce (v praxi dvě krajní varianty – vstup na běžný trh práce – řada klientů po době pobytu ve VTOS nezvládne X opakované umístování na VPP bez perspektivy dlouhodobého pracovní uplatnění a stabilizace životní situace...“

Dalším problémem, který podle respondentů vyvěrá ze spíše **formálního přístupu pracovníků Úřadu práce ke klientům**, je časté doporučení pracovního **místa** u zaměstnavatelů, kteří ve skutečnosti osobu s kriminální minulostí zaměstnat nechtějí. Pro propuštěné se jedná o notně demotivující zkušenost. Pracovníci RUBIKON Centra i proto navrhovali coby cestu ke zlepšení **individualizaci přístupu ke klientům**, a to včetně vyhledávání konkrétních zaměstnavatelů, kteří uchazeče se záznamem v Rejstříku trestu neodmítnou. Voláno bylo též po větší nabídce rekvalifikací, možnosti „práce na zkoušku“ v rámci aktivní politiky zaměstnanosti či přednostních nabídkách práce pro klienty z řad propuštěných osob. Znovu zaznívaly postřehy, že existující **systém sociálních dávek** je demotivující, a to vzhledem k výši minimální mzdy. Dávky jsou navíc podle respondentů poskytovány nikoli bezprostředně po výkonu trestu (tedy pro usnadnění vstupu do „normálního“ života), ale až po relativně dlouhé době, což nepříznivě ovlivňuje motivaci hledat si legální práci.

Zefektivnění politiky zaměstnanosti osob propuštěných z výkonu trestu odněti svobody není podle pracovníků RUBIKON Centra možné bez přijetí celého komplexu opatření, která by vedla k systémovému řešení situace daných jedinců bezprostředně po jejich propuštění z vězení, a to s tím, že již v průběhu výkonu trestu musí být započata **kontinuální příprava** odsouzených na zaměstnání. Její součástí musí být řešení dluhů, stejně jako doplňování kvalifikace či osvěta mezi odsouzenými o možnostech zaměstnání, které se jim po propuštění nabízejí. Věznice by měla v tomto směru úzce spolupracovat se zaměstnavateli (buď přímo, nebo prostřednictvím nevládních organizací).

Velmi důležitá je podle respondentů **specializovaná bezprostřední podpora** (včasná intervence) v období těsně po propuštění. Jde zejména o finanční zaopatření v prvních měsících formou vhodných sociálních dávek a o zajištění dočasného (sociálního) bydlení. Zmiňována byla možnost dostupného zaměstnávání, tréninkových bydlení či práce na zkoušku, které pomohou „odrazit se ode dna“, najít si postupně cestu ke stálému zaměstnání, naučit se či obnovit předešlé dovednosti a posléze i dosáhnout vstupu na běžný pracovní trh. Slibnou metodu představuje podle pracovníků RUBIKON Centra **mentoring**, tedy doprovázení po dobu pracovní adaptace a speciální podpora propuštěných formou učení pracovním dovednostem, vzdělávání a pracovního poradenství.

Stát by měl zvýšit **motivaci zaměstnavatelů** přijímat uchazeče s trestní minulostí, nejlépe daňovými úlevami či přímo povinností zaměstnat určitý počet dlouhodobě nezaměstnaných. Potřebná je také osvěta a zvýšení informovanosti, a to i mezi širokou veřejností, kde se bohužel setkáváme s řadou zbytečných předsudků. Respondenti akcentovali podporu **sociálního podnikání** zaměřeného na propuštěné osoby, včetně **systémové podpory neziskových a nestátních organizací**, které se touto problematikou zabývají. Zintenzivnit je nutné vzájemnou spolupráci mezi těmito organizacemi a věznicemi, aby byla pomoc při přechodu z výkonu trestu do běžného života intenzivnější. Stát by měl navíc „ošetřit“ situaci

ohledně **požadavku čistého Rejstříku trestů**, neboť mnozí zaměstnavatelé používají toto kritérium jako jakési první „sítu“ při výběru zaměstnanců. Stejně tak je nutné systémově řešit oblast dluhů a exekucí, a to v přímé závislosti na schopnosti jedince dluhy splácet, respektive najít a udržet si po propuštění legální zaměstnání.

Z uvedených bodů vyplývá, že pracovníci RUBIKON Centra se ve svých názorech a zkušenostech v zásadě shodují s ostatními experty, které jsme v rámci dotazníkového šetření oslovili. Jejich pohled nám nicméně poskytl mírně odlišnou perspektivu překážek, jimž propuštění čelí. Zcela přirozeně se jednalo o vhléd „niternější“, vnímaný spíše z pozice propuštěné osoby. I tak ale pracovníci této neziskové organizace vidí cestu k efektivnějšímu řešení ve vytvoření komplexního systému pomoci a podpory, a to nejen bezprostředně po propuštění z výkonu trestu, ale ve formě kontinuální přípravy již ve věznicích.

VII.

Závěry

Ačkoli se většina veřejných diskusí o tom, jak omezovat recidivu pachatelů či kriminalitu obecně, soustředí takřka výhradně na téma trestů, jejich typu nebo přísnosti, výzkumy kriminální kariéry nabízejí výrazně odlišný pohled na to, kde hledat základy účinné kriminální politiky. Zásadní vliv na pachatele totiž zpravidla nemají sankce či jiná opatření trestní justice, ale faktory, které zcela běžně a přirozeně působí v prostředí, kde dotyčný jedinec žije. Vše nasvědčuje tomu, že desistenci (tedy procesu ukončení kriminální kariéry) je nutné rozumět jako prolnutí tří skupin činitelů, a to přirozeného zrání či stárnutí, významných přechodových změn a s nimi souvisejících sociálních vazeb, a také změn v osobní identitě či sebepojetí. Hlavním strůjcem přechodu od trestné činnosti k desistenci je přitom vždy a pouze pachatel sám. To, co může společnost v zájmu své vlastní bezpečnosti učinit, je připravit vhodné podmínky, aby zmíněné změny v jeho životě byly uskutečnitelné a udržitelné.

Zaměstnání má v tomto smyslu mimořádný význam. Jedinci poskytuje nejen legální příjem, který může být sám o sobě důvodem vyhnout se páchání trestné činnosti, ale současně má obvykle i pozitivní vliv ve smyslu vhodné strukturace času nebo sociálních vzorů, jimž je vystaven. V pomoci najít osobám s kriminální minulostí pracovní uplatnění tak bezesporu spočívá jeden ze základních cílů kriminální, ale též obecné sociální politiky. Zároveň však nejde jen o cíl, ale také o prostředek účinné intervence ke snižování recidivy. Jak dokládají psychologicky orientované výzkumy, uspokojujivý zaměstnanecký poměr se může stát impulzem pro nalezení či posílení nové, nekriminální identity. Motivace a postoje pachatele k nabízejícím se pracovním příležitostem jsou dokonce natolik důležité, že vztah mezi zaměstnáním a desistencí nefunguje na principu příčiny a jejího následku, ale je mnohem komplexnější a složitější.

Důkazy o tom přinesl i náš výzkum. Jedním z jeho hlavních závěrů je příznivý údaj o nízké recidivě osob, které při hledání zaměstnání využily pomoc neziskové organizace RUBIKON Centrum. Záznam o novém odsouzení jsme po uplynutí zhruba dvou let od účasti v programu mohli konstatovat pouze u 11,4 % z nich. Věříme, že naše zjištění poslouží jako silný argument pro další podporu tohoto, ale i jiných, na obdobných principech fungujících projektů. Zároveň ale tento program, jako ostatně žádný jiný na světě, nemůžeme označit za „zázračný lék“ na kriminalitu, spolehlivě působící na každého pachatele, kterého do něj zařadíme. Kritéria pro výběr klientů, nastavené samotným RUBIKON Centrem, totiž jednoznačně směřují k tomu, že služba byla poskytnuta jen osobám motivovaným změnit svůj život k lepšímu. Kriticky by dokonce bylo možné namítnout, že celková míra recidivy těchto jedinců by byla nízká i bez zmíněného programu, tím spíše, že řada z nich v kriminální kariéře nepokračuje i přes to, že si podle dostupných údajů práci v dalším období neudrželi a octli se opět v řadách nezaměstnaných. Takové spekulace jsou však zbytečné. Dávají-li podle soudobé kriminologie největší smysl intervence, které poskytují vhodné podmínky pro vlastní úsilí pachatele desistovat, pak náš výzkum je jedním z dalších dokladů, že se jedná o přístup efektivní.

Význam faktoru zaměstnání se zrcadlí také v informaci o míře recidivy mezi osobami, jejichž vzorek jsme sestavili z klientů PMS. Požadavek, aby nám její pracovníci vytipovali odsouzené, kteří nemají stálou práci, vedl až s neuvěřitelnou přesností k vytvoření vzorku „persisterů“, tedy jedinců, kteří ve své kriminální kariéře nadále pokračují. O vysoké pravděpodobnosti jejich další trestné činnosti svědčily již některé ze „vstupních“ znaků,

kteře byly výrazně nepříznivější nejen ve srovnání s klienty RUBIKON Centra, ale také s odsouzenými, jejichž recidiva byla sledována ve starším výzkumu Institutu pro kriminologii a sociální prevenci. Přesto je 98% podíl těch, u nichž jsme dohledali nové odsouzení, zarážející. Potvrzuje nicméně domněnku, že zpráva probačního úředníka o absenci zaměstnání má v daném směru silnou predikční hodnotu. Naším zjištěním ale ani v tomto případě nemůžeme rozumět jako důkazu o jednoznačném vztahu mezi nezaměstnaností a kriminalitou, jako spíše ilustraci toho, jak se osobní motivace, vůle či přístup k řešení problémů promítají do způsobu životního stylu v nejširším slova smyslu.

Paradigma desistence, které se v kriminologii prosazuje stále více, vede mimo jiné k většímu využívání kvalitativně a narativně založených výzkumných metod. Touto cestou jsme se v jedné z částí našeho projektu vydali i my. Jsme přesvědčeni, že poznatky, které se nám o vzorku desisterů i persisterů podařilo získat, jsou dobrým důkazem o smyslu daného metodologického přístupu, neboť nás výrazně přibližuje ke zmapování a pochopení hlubších mechanismů, které v rámci příslušných procesů působí. Zaměstnání se ve světle uskutečněných rozhovorů jeví jako podpůrný faktor, který sice sám o sobě jedince k ukončení kriminální kariéry nepřiměje, ale stává se nutnou podmínkou uskutečnění potřebných změn v okamžiku, kdy je pro ně pachatel rozhodnutý a je připraven o ně usilovat.

Rozdíly v naracích persisterů a desisterů v našem vzorku nebyly tak markantní, jak jsme na základě výsledků obdobných zahraničních studií očekávali. Většina respondentů z obou skupin přistupovala k reflexi vlastního života i kriminální kariéry velmi podobným, a to kritickým způsobem. Domníváme se, že tato schopnost hlubšího náhledu může souviset s odbornou pomocí, které se respondentům v minulosti dostalo, a to jak od pracovníků RUBIKON Centra (v případě skupiny A), tak pracovníků PMS, odborných pracovníků Vězeňské služby v rámci programů zacházení, terapeutů apod. Je zřejmé, že jedinci, kteří využívali této podpory, byli schopni mnohem jasnějšího uvědomění i verbalizace svých prožitků a emocí, stejně jako faktorů, které je ovlivňovaly, nebo dopadů kriminálního chování na vlastní život i životy svých blízkých. Ačkoli byla míra těchto reflexí různorodá, podařilo se nám v naracích desisterů i persisterů zachytit jistý proces či cyklus, kterým procházeli. Významným se v této souvislosti jeví především moment, kdy je trestná činnost odhalena a dotyční jedinci začínají pociťovat důsledky svého jednání. V této fázi pak dochází k jistému hodnocení a zvažování zisků a ztrát dosavadního života, respektive k úvahám o přínosech hypotetické změny životního stylu. Vytváří se také představa možného nového či budoucího života. Obvykle má reálné kontury, přičemž výrazný se v obou skupinách jeví prvek pojmenovávaný jako „normální život“, který může poukazovat na pravděpodobnou restrukturalizaci hodnotového systému respondentů. Do popředí se dostává rodina, přátelé, odpovídající bydlení a také zaměstnání.

I přesto, že rozhodnutí ke změně či představy o budoucnosti byly u obou skupin podobné, je zřejmé, že v určitých momentech dochází u recidivujících k návratu ke starým vzorcům chování, zatímco desisteri v procesu ukončení kriminální kariéry vytrvají. Příčiny pravděpodobně vycházejí z interakce proměnných, které jsme v rozhovorech identifikovali jak na straně samotných respondentů, tak na straně vnějšího prostředí či systému. Je zajímavé, že i sami persisteri byli ve svých naracích schopni pojmenovat fakt, že změny a „ukázněné chování“ je pro ně jednodušší udržovat ve výkonu trestu odnětí svobody. Po propuštění již naproti tomu záleží pouze na jejich vůli, přičemž návrat ke společen-

sky nežádoucím chování představuje často nejjednodušší cestu. Přidají-li se k tomuto osobnostnímu nastavení navíc i negativní okolnosti „vnějšího světa“, jako například málo pracovních možností, nízký příjem, nevyhovující bydlení, návrat do kriminálně zavadového prostředí či ztráta podpory blízkých osob, další selhání je zpravidla jen otázkou času.

Velmi jasný vzkaz zazněl od expertů z řad sociálních kurátorů, vězeňských sociálních pracovníků, vedoucích středisek PMS, pracovníků Úřadu práce i realizátorů výše zmínovaného projektu RUBIKON Centra, které jsme oslovili v rámci dotazníkového šetření. Skutečně účinné řešení situace v oblasti zaměstnávání osob propuštěných z výkonu trestu se neobejde bez systémového přístupu, který se zaměří na všechny překážky či problémy, jimž čelí. Intervence přitom musí začít již v průběhu samotného výkonu trestu a musí vhodným způsobem pokrýt období přechodu do běžného života, který je pro mnoho propuštěných období kritickým. Není pochyb o tom, že zdaleka ne všichni, kdo opouštějí brány vězeňských zařízení, mají zájem zařadit se do společnosti a žít se legální prací. Pokud však jedinec tuto motivaci a odhodlání má, společnost by mu měla připravit takové podmínky, aby se ke kriminální kariéře nemusel vracet v důsledku nezládnutelných překážek. Ukazuje se, že slibný potenciál představuje řada nástrojů, které již aktivní politika zaměstnanosti využívá. Je proto důležité soustředit se na jejich další rozvoj, a to za současného úsilí o změnu některých předsudků či postojů celé společnosti, které úspěšně reintegraci osob s trestní minulostí brání. Příkladem je požadavek řady zaměstnavatelů na čistý Rejstřík trestů v profesích, kde proto není žádný opodstatněný důvod.

Výzkum nepotvrdil, ale ani nevyvrátil domněnku, že osoby propuštěné z vězení tvoří mezi ostatními uchazeči o zaměstnání specifickou a svými charakteristikami zcela výjimečnou skupinu. Přesto ale nelze přehlédnout, že respondenti hovořili o relativně častém nedostatku pracovních návyků, již zmíněné slabé motivaci k práci, nedostatečném sociálním zázemí a nízkém vzdělání či kvalifikaci. Překážkou v očích některých zaměstnavatelů je záznam v Rejstříku trestů, který chápou jako varování, že daná osoba není zcela spolehlivá. Šetření nicméně ukázalo, že tento prvek bychom neměli chápat jako ústřední problém, nýbrž jen jako jednu z více překážek, jimž propuštění čelí. Mnoho podnětů a postřehů, s nimiž se nám respondenti svěřili, se týkalo zadluženosti či exekucí. Řada expertů neskrývá také pocit, že současný systém sociálních dávek není nastaven ideálně, neboť ve svém důsledku vede k upřednostňování práce „načerno“ před legálním zaměstnáním.

Zefektivnit je podle většiny respondentů nutné systém přípravy odsouzených na samotné propuštění. Klíčem k tomu je zaměstnávání v průběhu výkonu trestu, stejně jako vhodné programy zacházení a rekvalifikace, které budou odrážet nejen předpoklady samotných odsouzených, ale též aktuální požadavky trhu práce. Potřebným se jeví navázání užší spolupráce přímo se zaměstnavateli, a dále s neziskovými organizacemi, které se péčí o propuštěné věnují. Více provázanosti postrádají respondenti i mezi státními institucemi, které do systému zasahují.

Při hodnocení činnosti Úřadu práce se často objevoval požadavek individuálního přístupu ke klientům či „hlubší“ sociální práce s nimi. Zaznívaly také hlasy volající po systémových změnách spočívajících zejména v možnosti zařadit odsouzeného do evidence uchazečů o práci již v průběhu trestu a také v možnosti přiznat sociální dávky osobám, které je potřebují pro důstojné přečkání prvních dnů či týdnů po propuštění na svobodu.

V tomto období klienti potřebují specializovanou a včasnou péči, k jejímuž zlepšení by podle respondentů mohla přispět taková opatření, jako jsou domy na půli cesty, chráněné dílny nebo projekty založené na principu mentoringu.

Stejně důležitá jako motivace propuštěného najít si práci je motivace potenciálních zaměstnavatelů. Podpořit ji lze opatřeními v oblasti finanční či daňové politiky, jako jsou úlevy na daních nebo vyšší příspěvek na pracovní místo v rámci aktivní politiky zaměstnanosti, ale také vhodnou osvětou. Velmi podstatné je podle respondentů minimalizovat obavy či nedůvěru vůči osobám propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody a usilovat o individuálnější přístup k nim.

Náš výzkum, stejně jako mnohé jiné, názorně dokládá jednu z méně populárních stránek kriminologie coby společenskovědního oboru zabývajícího se kriminalitou a její kontrolou. O většině jevů, které zkoumá, nedokáže poskytnout jednoduchý obraz, z něhož by šlo odvodit snadná či rychlá řešení. Často se spíše stává, že kriminologové svými výzkumy pohled na dané problémy komplikují a vnášejí nové a znepokojivé otázky i do oblastí, které se dosud zdály prosty jakýchkoli pochybností. Ačkoli věříme, že náš projekt přinesl řadu cenných podnětů a postřehů, svým způsobem budeme nejraději, když poslouží jako impulz či pobídka pro další diskuse o vztahu mezi zaměstnáním a ukončováním kriminální kariéry, stejně jako o opatřeních, která lze pro celkové zefektivnění aktuální praxe přijmout.

Resumé

Publikace shrnuje poznatky z výzkumného projektu zaměřeného na význam zaměstnání v procesu ukončování kriminální kariéry. Podnětem pro jeho realizaci se stala nabídka na spolupráci od neziskové organizace RUBIKON Centrum, která osobám s trestní minulostí poskytuje pracovní a dluhového poradenství, stejně jako samotné zprostředkování zaměstnání. Bylo dohodnuto, že zkušenosti klientů a vliv programu na jejich další trestnou činnost budou zhodnoceny pomocí standardních výzkumných metod a technik. Tento záměr podpořilo vedení Ministerstva spravedlnosti ČR, přičemž ochotu podílet se na výzkumu vyslovilo také ředitelství Probační a mediační služby ČR. V průběhu řešení projektu se navíc naskytla možnost zapojit se do činnosti pracovní skupiny, která problematiku zaměstnávání osob s trestní minulostí řeší v rámci nové Koncepce vězeňství. Výsledkem byla realizace rozsáhlého dotazníkového šetření, které zmapovalo názory a zkušenosti vězeňských sociálních pracovníků, sociálních kurátorů, vedoucích středisek PMS, pracovníků Úřadu práce a RUBIKON Centra.

Vzhledem k zaměření projektu bylo využito jak kvantitativních, tak kvalitativních metod sběru a vyhodnocení dat. Jednalo se o analýzu odborné literatury a relevantních dokumentů, hloubková interview, vybrané psychodiagnostické techniky a již zmíněné expertní dotazníkové šetření. Ke zpracování dat byly využity metody a techniky deskriptivní statistiky a kvalitativní obsahová (narativní) analýza.

Důvodů, proč můžeme v teoretické rovině očekávat souvislost mezi zaměstnáním a desistencí, je více. Zaměstnání představuje zajištění legálních příjmů, vhodnou strukturu času i sociálně příznivé vzory chování, s nimiž se zaměstnaný člověk na pracovišti zpravidla setkává, a to za současného vystavení se přirozené a neformální sociální kontrole. Nezanedbatelným prvkem může být také nárůst sebevědomí či posílení víry ve vlastní schopnosti a dovednosti, které nově získaný společenský status vyvolá. Výzkumy kriminální kariéry naznačují, že nalezení uspokojivého pracovního poměru může být „zlomovým okamžikem“, který významně přispěje k jejímu ukončení. Zároveň ovšem v řady z nich vyplývá, že se nejedná o pevnou a vždy přítomnou vazbu mezi příčinou a následkem, neboť do hry zde vstupují faktory další, jako je například věk či osobní postoje daného jedince.

V odborné literatuře se můžeme setkat se třemi základními teoretickými modely, které se vztah mezi zaměstnáním a desistencí pokoušejí osvětlit. První z nich pracuje s hypotézou „bodu obratu“, tedy se získáním zaměstnání coby přelomovou životní událostí, která působí jako vnější faktor a má potenciál spustit proces ukončení kriminální kariéry. Jiný pohled nabízí teorie, pro které je zásadní význam změn na individuální úrovni, neboť právě ony vytvářejí základní podmínku pro zanechání kriminálního životního stylu. Samo zaměstnání tak desistenci nevyvolá, není-li pachatel vnitřně rozhodnut, že chce žít v souladu se zákonem. Vnímat jej proto můžeme spíše jako faktor, který má silný potenciál udržet a posílit proces desistence, k jehož zahájení již v subjektivní rovině došlo. Do roviny následku, nikoli příčiny desistence, pak staví zaměstnání třetí z modelů. Skutečnost, že si jedinec najde práci, chápe jako vyústění přirozeného vývoje, tedy zrání a postupného „usazování se“. Oproti předchozímu pojetí vidí základní podmínku pro úspěšný vstup na pracovní trh komplexněji. Nejde jen o připravenost ve smyslu psychologickém, ale také o trvalejší změny na úrovni samotného chování. Z konkrétních teorií jsme z hlediska tématu našeho projektu považovali za nejvíce inspirující teorii neformální sociální kontroly, obecnou teorii zločinu, teorii racionální volby, teorii kognitivní transformace a teorii narativní.

Účinnost programu RUBIKON centra jsme ověřovali pomocí kritéria recidivy, respektive záznamu o dalším odsouzení v Rejstříku trestů po uplynutí dvou let od účasti klienta v něm. Výzkumný vzorek (skupinu A) vytvořilo 44 osob, které se do programu zapojily v lednu až červnu roku 2014, případně do něj vstoupily na konci roku 2013 a ve zmíněném období v účasti pokračovaly. Za zcela zásadní je nutno považovat skutečnost, že RUBIKON Centrum požadoval pro zařazení klienta do programu splnění podmínek, které jsou samy o sobě úzce spojeny s úspěšným nastartováním i průběhem procesu desistence. Jeho služby totiž byly určeny klientům, kteří chtějí najít stabilní zaměstnání a jsou motivováni řešit svou zadluženost i další životní problémy. Program naopak nebyl poskytován osobám, které stabilní zaměstnání nehledají, chtějí pracovat „načerno“ nebo hledají pouze brigády, a jsou aktuálně závislí na drogách, alkoholu či automatech.

Pro určité srovnání výsledků jsme vytvořili i soubor druhý, složený z 83 klientů PMS (skupina B). Při jeho sestavení jsme vycházeli z kombinace prvků demografických a kriminologicko-trestněprávních, přičemž podstatné pro nás bylo, že daní jedinci neměli podle dohlížejícího probačního úředníka ve sledovaném období stálý pracovní poměr. Vzájemná komparace obou souborů nicméně ukázala, že v parametrech, které lze na základě kriminologických poznatků považovat za přímo související s rizikem recidivy, mezi nimi byly podstatné rozdíly. Skupinu B tvořili jedinci mladší, a navíc s bohatší a delší kriminální kariérou, stejně jako s jejím ranějším zahájením. Přesto lze zjištěný rozdíl v následné recidivě označit za nečekaný. Zatímco ve skupině A, složené z klientů RUBIKON Centra, bylo nové odsouzení zjištěno pouze u 11,4 % osob, ve skupině B se jednalo o 97,6 %. Takto vysoká míra recidivy je zarážející i ve srovnání s obdobným výzkumem, který Institut pro kriminologii a sociální prevenci uskutečnil v roce 2014.

Detailnější pohled na proces desistence umožnily hloubkové rozhovory vedené s vybranými jedinci z obou výše zmíněných skupin. Zaměřili jsme se především na explorační faktorů podporujících úspěšné desistery, stejně jako těch, které ovlivňují selhávající persister. Ústředním tématem výzkumu bylo zaměstnání, avšak vzhledem k povaze procesů spojených s ukončováním kriminální kariéry jsme ho nahlíželi v širším kontextu všech působících faktorů a činitelů. Současně jsme usilovali o zmapování role osobní příčinné orientace a vnímané osobní účinnosti. Celkem se této výzkumu účastnilo 22 respondentů, a to devět ze skupiny A a dvanáct ze skupiny B. Klíčovou metodou pro získání dat bylo polostrukturované interview inspirované metodou TOBI. Připravena byla rovněž psychologická baterie tvořená projektivní metodou Čáry života, Dotazníkem obecné vnímané osobní účinnosti (DOVE) a Dotazníkem osobní příčinné orientace (DOPO).

Pokud jde o motivy páčání trestné činnosti, narace desisterů naznačovaly tři jejich hlavní skupiny, a to spojení s užíváním návykových látek nebo patologickým hráčstvím, možnost rychlého a jednoduchého obohacení se a také nezvládnutí psychického tlaku vyvolaného vnějšími okolnostmi. V souvislosti s ukončením kriminální kariéry naproti tomu desisteri hovořili především o dosažení vlastních limitů či hranic, dozrávání, únavě, znechucení situací či prostředím, ve kterém se nacházeli, ale také o strachu z psychických potíží způsobených užíváním návykových látek. Zmiňovány byly významné životní události, a to navázání stabilního partnerského vztahu či narození vlastního potomka, ale také zatčení policií nebo nástup do výkonu trestu odnětí svobody. Pozitivně pak směrem k desistenci působily i takové faktory, jako abstinence, pomoc neziskového sektoru, pod-

pora blízkého okolí, vymanění se ze vztahů s delikventními osobami, kognitivní změny ve smyslu nového pohledu na své dřívější chování či nově nabyté schopnosti zvládat problematické a konfliktní situace. Ohrožujícími prvky naopak byly drogy a psychiatrické potíže, v některých případech také nedostatečná podpora blízkých osob či nepříznivé životní podmínky. Jako velkou překážku budoucího života bez trestné činnosti desistenci vnímají především dluhy a s nimi spojené exekuce.

Výzkum ukázal, že ačkoli persisterky chápeme jako osoby pokračující v kriminální kariéře, v průběhu jejich života se vyskytují epizody, ve kterých trestnou činnost nepáchají. Jak navíc vyplynulo z našich rozhovorů, s desistery se shodují i v jisté základní otevřenosti ke změně, kterou pro úspěšné ukončení kriminální kariéry předpokládá teorie kognitivní transformace. U obou skupin bylo možné identifikovat opakující se motivy rozhodnutí, že kriminální či jinak problémové chování již nechťejí opakovat. Všichni respondenti také vyjadřovali nespokojenost se stávající situací a přání aktuální stav změnit. Důvody vyplývaly především z jejich zrání či stárnutí, z uvědomění si zisků a ztrát, které kriminální styl života přináší, ale také ze strachu z návratu do vězení. Persisteri dokázali pojmenovat hlavní rizikové faktory či překážky, které jejich desistenci brání. Jednalo se především o závislosti různého typu, nedostatečné schopnosti či individuální charakterové slabiny, negativní vliv přátel a vrstevníků, zátěžové a krizové situace a také o nepřípravenost vyrovnat se s nároky běžného života po propuštění z výkonu trestu. Velkou pozornost jsme věnovali copingovým strategiím, tedy schopnostem desisterů i persisterů iniciovat a řídit své jednání směrem k naplnění osobních cílů. Persisteri přiznávali, že při potížích a problémech, kdy se cítí pod tlakem, častěji volí strategie typu popírání obtíží nebo útěku. Nelze však přehlédnout, že také u nich, stejně jako u desisterů, jsme mohli zaznamenat jistý posun v náhledu na vlastní chování. Svých obtíží si tak sice byli vědomi, ale přesto volili „jednodušší cestu“.

Předpoklad, že zaměstnání působí jako významný faktor desistence, se v rozhovorech potvrdil. Chápat ho ale musíme pouze jako podpůrný faktor, tedy prvek, který jedinec sám o sobě ke změně nepřiměje, ale v případě, že je pro ni rozhodnutý a ochotný podstoupit potřebné kroky, je v podstatě nutnou podmínkou tohoto procesu, neboť představuje významný protektivní faktor. Výhody, které přináší, se kromě legálního příjmu týkají i takových aspektů, jako je nárůst sebevědomí, posílení víry ve vlastní schopnosti či pocit, že se jedinec vrací zpět do společnosti a je jejími členy přijímán. Nesporný význam má zaměstnání také z hlediska navazování sociálních kontaktů s nekriminální populací. Zkušenosti persisterů nicméně hovoří o tom, že problémem často není nalezení, ale spíše udržení pracovního místa. Ztráta zaměstnání je pak spojována s frustrací a s neschopností splácet dluhy či pokrýt zcela běžné životní náklady, přičemž trestná činnost se v takové situaci často jeví jako dostupnější zdroj financí.

V rámci expertního dotazníkového šetření se nám podařilo zmapovat názory a zkušenosti 80 vězeňských sociálních pracovníků, 153 pracovníků Úřadu práce, 40 vedoucích středisek PMS a 126 sociálních kurátorů. Vzhledem k požadavku spolupracujících institucí jsme se zaměřili na oblast zaměstnávání osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody. Zkušenosti našich respondentů naznačují, že jen část těchto osob má skutečný zájem

najít si stále a legální zaměstnání. Většina expertů se dokonce domnívá, že se nejedná ani o polovinu propuštěných, přičemž nejmenší reálný zájem o zaměstnání vnímají u těchto osob sociální kurátoři, nejvyšší naopak probační úředníci.

Zájem o nalezení legálního zaměstnání po propuštění mohou odsouzení projevovat již v průběhu samotného výkonu trestu. Vězeňští sociální pracovníci se u nich nejčastěji setkávají se zájmem o zařazení do rekvalifikačního kurzu či s touhou zjistit, jaká volná místa se aktuálně na pracovním trhu nabízejí. Méně často se snaží kontaktovat bývalého zaměstnavatele a spíše výjimečně se zajímají o možnost rekvalifikace po propuštění.

Pokud jde o překážky, jimž propuštěné osoby při hledání zaměstnání čelí, všechny skupiny našich expertů za nejzávažnější z nich shodně označily záznam v Rejstříku trestů. Velký význam přikládají také dluhům a exekucím, které podle nich často snižují motivaci propuštěného hledat si legální práci. Vzhledem k tomu, že výše minimální mzdy je obdobná jako výše sociálních dávek, volí často kombinaci jejich pobírání s prací „načerno“, případně se rovnou vracejí k trestné činnosti. Limitem pro řadu propuštěných jsou také jejich nedostatečné pracovní návyky, chybějící kvalifikace, nedostatečné vzdělání a praxe či neochota pracovat. V některých případech nabývá na významu nezajištěné bydlení a nedostatečné rodinné zázemí, což jsou problémy, které akcentovali především sociální kurátoři. Spíše menší část propuštěných naproti tomu při hledání zaměstnání omezují nedostatky v sociální komunikaci, užívání či zneužívání návykových látek, nedůvěra v instituce nebo zdravotní problémy. V doplňujících komentářích byly zmiňovány i další překážky, mimo jiné nereálné představy propuštěných o vlastních dovednostech a možné výši platu, finanční negramotnost, nesamostatnost, nedostatečný smysl pro plnění povinností, finanční tíseň v prvním měsíci po propuštění, stigmatizace a předsudky zaměstnavatelů a také obtížné dojíždění za prací v některých regionech.

Pracovníků Úřadu práce jsme se dotázali, zda se propuštění z výkonu trestů liší od ostatních uchazečů o práci. Jejich odpovědi nevyzněly jednoznačně, neboť 42 % výraznější rozdílly vnímá, zatímco 50 % nikoli. Stejnou otázku jsme položili také sociálním kurátorům. V jejich případě si je větších rozdílů vědomo 94 %, přičemž je kromě samotné trestní minulosti spojují zejména s nedostatkem pracovních návyků, častou zadlužeností, specifickými osobnostními rysy, nedostatečným zázemím či nízkým vzděláním a kvalifikací. Jasně se tak ukazuje, že záznam v Rejstříku trestů není ani zdaleka jedinou komplikací pro uchazeče, kteří na trh práce přicházejí po výkonu trestu odnětí svobody.

Na druhou stranu platí, že právě záznam v Rejstříku trestů je nejčastějším reálným důvodem, proč podle expertů zaměstnavatel uchazeče propuštěného z vězení odmítne. Menší význam mají podle nich obavy z možných potíží, nedůvěra zaměstnavatele, nedostatečné pracovní návyky, neochota pracovat či nespolehlivost dotyčného jedince. Záznam v Rejstříku je tak podle všeho vnímán jako určité oficiální osvědčení o spáchání trestné činnosti, které následně hraje diskriminační úlohu. Zaměstnavatelé se často uchylují k jakémusi universálnímu a bezproblémovému řešení, kdy požadavkem čistého Rejstříku mohou předejít případným potížím s daným uchazečem.

Pro vstup propuštěného na pracovní trh je důležitá již příprava během samotného výkonu trestu. Míru, v jaké se českým věznicím daří tuto roli plnit, si relativně velká část

respondentů netroufala hodnotit. Názory zbývajících byly víceméně rovnoměrně rozloženy mezi hodnocení pozitivní a negativní. V rámci volného komentáře měli možnost uvést vlastní návrhy, jak by bylo možno současný systém zlepšit. Nejčastěji doporučovali zvýšení míry zaměstnanosti ve výkonu trestu odnětí svobody, rozšíření nabídky rekvalifikačních kurzů a studijních oborů, zintenzivnění spolupráce se státními i nestátními podporujícími organizacemi a zaměstnavateli, zvýšení motivace odsouzených (i formou lepšího finančního ohodnocení jejich práce ve výkonu trestu), rozvoj speciálních kurzů či programů zaměřených na potřebné dovednosti a zajištění plynulého přechodu z výkonu trestu do zaměstnání i běžného života.

Významnou roli v systému zaměstnávání propuštěných osob hraje Úřad práce. Stejně jako u otázky na činnost věznic, ani zde si úroveň, jak tuto roli plní, netroufala řada dotázaných posuzovat. Můžeme tomu patrně rozumět jako zpráve o slabší zpětné vazbě či o menší vzájemné informovanosti o činnosti jednotlivých institucí, které se do celého systému zapojují. Nejkritičtěji se nicméně k činnosti Úřadu práce stavěli sociální kurátoři, mezi sociálními pracovníky ve vězeňství a vedoucími středisek PMS byly kladné i záporné ohlasy v rovnováze. V doplňujících komentářích se objevovala především doporučení, aby pracovníci Úřadu více individualizovali svůj přístup k uchazečům z řad propuštěných, a to v duchu specifictěji zaměřené sociální práce. Je navíc nutné pro tuto skupinu klientů vytvářet dostatek adekvátních pracovních míst, k čemuž by mohlo vést zlepšení motivace zaměstnavatelů.

Podle samotných pracovníků Úřadu práce lze za efektivní označit hned několik opatření, která jsou ve vztahu k propuštěným osobám v současnosti využívána v rámci aktivní politiky zaměstnanosti. Nejúčinnější jsou v tomto smyslu veřejně prospěšné práce, ale svůj význam mají i společensky účelná pracovní místa a rekvalifikace, zejména je-li spojena s příslibem konkrétního zaměstnavatele. Spíše malý význam má podle nich naproti tomu dotace na samostatně výdělečnou činnost, neboť pro uchazeče se záznamem v Rejstříku trestů je velmi těžké získat živnostenský list. Důležitou roli v systému hrají také dotovaná pracovní místa. Většina pracovníků Úřadu práce má s nimi spíše pozitivní zkušenost. Pokud jde o vlastní doporučení na zlepšení současné praxe, pracovníci Úřadu práce navrhují zejména zvýšení motivace zaměstnavatelů prostřednictvím různých výhod (buď zvýšením částky příspěvku na dotované místo, nebo daňovým zvýhodněním zaměstnavatele), úpravu podmínek pro využití nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti (především odstranění podmínky délky evidence a její nahrazení kritériem spočívajícím ve skutečnosti, že jde o uchazeče propuštěného z výkonu trestu odnětí svobody), rozšíření nabídky pracovních příležitostí, zjednodušení administrativy a také více specializované péče o propuštěné osoby, například formou mentoringu.

Řadu zajímavých podnětů jsme získali na základě poslední otázky našeho dotazníku vyzývající respondenty k tomu, aby formulovali zcela konkrétní opatření, která by přispěla ke zvýšení účinnosti politiky zaměstnávání propuštěných osob. Učinila tak většina z nich. Často se jednalo o návrhy směřující k zefektivnění systému přípravy na návrat do běžného života již ve výkonu trestu odnětí svobody, zvýšení míry zaměstnanosti ve věznicích (i na základě vyššího finančního ohodnocení), zlepšení nabídky rekvalifikace, vzdělávání i poradenských služeb, vytipování konkrétních pracovních nabídek a zaměstnavatelů, kteří mohou propuštěným práci nabídnout, či zavedení kvót pro zaměstnavatele a státní pod-

niky (povinnost zaměstnat určitý počet propuštěných). Mnoho respondentů se domnívá, že propuštění se neobejdou bez specializované a individuální podpory, která by měla mít v ideálním případě podobu domů na půli cesty, kurátorských domů, probačních domů nebo chráněných dílen. Uplatnit lze principy mentoringu, od něhož si někteří respondenti slibují potřebnou pomoc, ale zároveň i kontrolu propuštěného. Zlepšit a zintenzivnit je nutné spolupráci a propojení zainteresovaných subjektů, a to včetně neziskových organizací. K tomu by mimo jiné mohla vést pravidelná setkání pracovníků Úřadu práce, věznic, probačních úředníků a sociálních kurátorů. Velkou pozornost je podle expertů nutné věnovat spolupráci se samotnými zaměstnavateli a také osvětě.

Experti si jsou vědomi, že rozhodujícím faktorem úspěchu na trhu práce je zpravidla motivace samotného uchazeče. Stát by měl i proto změnit systém vyplácení sociálních dávek a finančního ohodnocení práce, a to ve smyslu zvýšení minimální mzdy a snížení sociálních dávek. Při pobírání těchto dávek by podle některých respondentů měla být povinná práce (veřejná služba), přičemž ti, kdo ji odmítají, by měli mít dávky sníženy, nebo dokonce zcela odebrány. I to by podle některých expertů posílilo u propuštěných osob přesvědčení, že výhodnější je pracovat. Nelze však přehlížet ani objektivní stav nouze, do kterého se část propuštěných dostane bezprostředně poté, co opustí brány věznice. Zejména sociální kurátoři v této souvislosti zmiňovali nepříliš příznivou situaci ohledně vyplácení dávek mimořádné okamžité pomoci, jež je v pravomoci Úřadu práce a kterou sociální kurátor, byť klienta a jeho poměry dobře zná, vyplatit nemůže.

Hojně bylo zmiňováno téma zadluženosti a exekuční politiky, neboť jde o problémy, které pracovní uplatnění osob po výkonu trestu výrazně komplikují. I díky exekucím se někteří propuštění záměrně vyhýbají legální práci, neboť jim hrozí vysoké srážky ze mzdy. Řada respondentů proto navrhovala, aby pro tuto skupinu osob byla vytvořena specifická úprava příslušných postupů vymáhání, zejména pak ve smyslu přizpůsobení možnostem daného jedince či rozložení splátkových kalendářů. U některých profesí by podle respondentů stála za úvahu regulace požadavku na čistý trestní rejstřík uchazeče. Upravit doporučují i podmínky pro uplatnění některých nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti, a to především tak, aby propuštění mohli pracovat ihned po ukončení trestu. K tomu by mohlo vést odstranění podmínky délky evidence a umožnění pracovního zařazení bezprostředně po zaevidování mezi uchazeče o zaměstnání.

Obdobný dotazník vyplnilo také 12 pracovníků RUBIKON Centra, kteří zajišťují program evaluovaný v rámci našeho výzkumu. Ve svých názorech a doporučeních se s ostatními experty v zásadě shodovali. Jejich pohled nicméně poskytl mírně odlišnou perspektivu překážek, jimž propuštění čelí. Zcela přirozeně se jednalo o vhled „niternější“, vnímaný spíše z pozice propuštěné osoby. I tak ale pracovníci této neziskové organizace vidí cestu k efektivnějšímu řešení ve vytvoření komplexního systému pomoci a podpory, a to nejen bezprostředně po propuštění z výkonu trestu, ale ve formě kontinuální přípravy již ve věznici.

Náš výzkum potvrdil, že pro úvahy o faktorech vedoucích k desistenci má zaměstnávání mimořádný význam. V pomoci najít osobám s kriminální minulostí pracovní uplatnění tak bezesporu spočívá jeden ze základních cílů kriminální, ale též obecné sociální politiky. Zároveň však nejde jen o cíl, ale také o prostředek účinné intervence ke snižování recidivy.

Uspokojivý zaměstnanecký poměr se může stát impulzem pro nalezení či posílení nové, nekriminální identity. Motivace a postoje pachatele k nabízejícím se pracovním příležitostem jsou dokonce natolik důležité, že vztah mezi zaměstnáním a desistencí nefunguje na principu příčiny a jejího následku, ale je mnohem komplexnější.

Summary

This publication summarises the findings of a research project examining the role of employment in the process of ending a criminal career. The incentive for the realisation of the project was an offer of cooperation from the RUBIKON Centre, a non-profit organisation that provides people with a criminal history with job and debt counselling, as well as intermediation services for jobseekers. It was agreed that the experience of clients and the impact of the project on their further criminal activity would be evaluated using standard research methods and techniques. This objective was supported by the Ministry of Justice of the Czech Republic, while the Czech Probation and Mediation Service also expressed its willingness to participate in the study. During the course of the project, the opportunity also arose to take part in the activity of a working group dealing with the issue of employing people with a criminal history within the framework of the new Prison Service Strategy. As a result, an extensive questionnaire survey was conducted, which mapped the views and experiences of prison social workers, social curators, PMS office managers, staff at Labour Offices and the RUBIKON Centre.

Due to the focus of the project, both quantitative and qualitative methods were used. This involved an analysis of criminological literature and relevant documents, in-depth interviews, selected psycho-diagnostic techniques and, as already mentioned, an expert questionnaire survey. Descriptive statistics and qualitative content (narrative) analysis methods and techniques were used for data processing.

There are a number of reasons why we can expect a link between employment and desistance. Employment is a source of legal income, providing appropriate time structuring and socially constructive patterns of behaviour that an employed person normally encounters at the workplace, with exposure to natural and informal social controls. A significant factor may also be an increase in self-confidence or a reinforcement of belief in one's own abilities and skills through this newly acquired social status. Studies of criminal careers suggest that finding satisfactory employment can be a "turning point" that significantly contributes to ending that career. At the same time, however, many studies show that this is not always a fixed and present link between cause and effect, as other factors also come into play, such as the age or personal attitude of the individual.

In criminological literature, we can find three basic theoretical models that try to illuminate the relationship between employment and desistance. The first works with the "turning point" hypothesis, in which finding employment is a breakthrough life event that acts as an external factor and has the potential to start the process of ending a criminal career. Another view is offered by theories in which change at individual level is crucial, as this creates the basic conditions for leaving behind a criminal lifestyle. Indeed, employment alone does not cause desistance unless the offender is personally determined to live according to the law. Therefore, we can see this as a factor that has the strong potential to maintain and strengthen the process of desistance, which has already begun on a subjective level. The third model then places employment on the level of the consequence, not the cause of desistance. The fact that an individual finds work is understood as the outcome of natural development, i.e. maturing and gradually "settling down". Compared to the previous concept, it sees the basic condition for successful entry onto the labour market in a more complex light. It is not just about psychological preparedness, but also more permanent changes on a behavioural level. Of these concrete theories, given the subject

of our project, we considered the social control theory, the general theory of crime, the rational choice theory, the theory of cognitive transformation and the narrative theory as the most inspiring.

The effectiveness of the RUBIKON Centre programme was verified using the criterion of recidivism (a record of a further conviction in the Criminal Register after two years of the client's participation in the programme). The study sample (Group A) consisted of 44 people who joined the programme in January-June 2014 or who joined the programme at the end of 2013 and continued to participate during the aforementioned period. It is important to note that the RUBIKON Centre requires clients to meet certain conditions for inclusion in the programme, which are in themselves closely linked to the successful start and progress of the process of desistance. Its services are designed for clients who want to find stable employment and are motivated to resolve their indebtedness and other life problems. In fact, the programme is not offered to people who are not seeking stable employment, who want to work illegally or who are only seeking temporary jobs and are currently addicted to drugs or alcohol or who are gamblers.

For a certain comparison of results, we also created a second sample group of 83 PMS clients (Group B). When compiling this group, we proceeded on the basis of a combination of demographic and criminological-criminal law elements, in which it was essential that the given individuals did not have stable employment during the reference period according to their supervising probation officer. However, a mutual comparison of the two samples showed that there were substantial differences between the groups in terms of parameters that can be considered directly related to the risk of recidivism based on criminological findings. Group B included younger individuals and, moreover, with a more extensive and longer criminal career, as well as its earlier onset. However, the difference in subsequent recidivism was unexpected. While the number of new convictions in Group A, composed of clients of the RUBIKON Centre, was only 11.4%, this was 97.6% in group B. Such a high rate of recidivism is also astounding compared to similar research conducted by the Institute of Criminology and Social Prevention in 2014.

In-depth interviews conducted with selected individuals from both of the aforementioned groups allowed a more detailed look at the process of desistance. We mainly focused on exploring the factors that promote successful desisters, as well as those that influence failing persisters. The central topic of research was employment, but due to the nature of the processes linked to the end of a criminal career, we examined this in the wider context of all the factors and elements involved. At the same time, we sought to map the role of general causality orientation and self-efficacy. A total of 22 respondents, nine from group A and 12 from group B, participated in this research. The key method for data collection was a semi-structured interview inspired by the TOBI method. A psychological battery was also prepared using the Life Lines projective method, the DOVE evaluation scale and a questionnaire of general causality orientation.

In terms of the motives of crime, narratives of desisters indicated three main groups, namely an association with substance abuse or gambling, the possibility of quick and simple enrichment, and the inability to handle psychological pressure caused by external circumstances. However, in contrast, when talking about ending their criminal career,

desisters spoke of reaching their limits or boundaries, maturing, fatigue, disgust at the situation or environment in which they found themselves, but also the fear of psychological problems caused by the use of addictive substances. Significant life events were also mentioned, namely entering into a stable relationship or the birth of a child, but also being arrested by the police or the commencement of a prison sentence. Positive factors such as abstinence, help from the non-profit sector, the support of family and friends, leaving behind relationships with delinquent individuals, cognitive changes in the sense of a new view of their former behaviour or newly acquired abilities to cope with problematic or conflicting situations also positively influenced desistance. On the other hand, jeopardising elements were drugs and psychiatric difficulties, in some cases also inadequate support from family and friends or unfavourable living conditions. Desisters mainly saw debts and related debt enforcement procedures as a major obstacle to a future life without crime.

Research has shown that although we understand persisters as individuals continuing in their criminal career, there are episodes in their lives in which they do not offend. Moreover, as our interviews showed, they also coincide with desisters in a certain basic openness to change that the theory of cognitive transformation sees as a prerequisite for the successful end of a criminal career. In both groups, it was possible to identify recurring motives for decisions that they no longer want to repeat criminal or other problematic behaviour. All respondents also expressed dissatisfaction with their current situation and wished to change their current status quo. Motives were mainly based on maturing or aging, realising the pros and cons a criminal lifestyle brings, but also the fear of returning to prison. Persisters were able to identify the main risk factors or obstacles that prevent them from desistance. This was mainly different types of addictions, a lack of skills or individual character flaws, the negative influence of friends and peers, stress and crisis situations, as well as unpreparedness to cope with the demands of everyday life after being released from prison. We focused particular attention on coping strategies, i.e. the ability of desisters and persisters to initiate and manage their actions leading to the fulfilment of personal goals. Persisters admitted that in times of trouble or if they had problems where they felt pressured, they often chose strategies such as denial or escape from these difficulties. It should not be overlooked, however, that as with desisters, we could see some shift in their view of their own behaviour. Thus, although they were aware of their difficulties, they still chose “a simpler path”.

The assumption that employment is a significant factor in desistance was confirmed in the interviews. However, we need to understand it as a supporting factor, i.e. an element that does not in itself cause an individual to change, but if one is determined and willing to take the necessary steps, it is essentially a prerequisite for this process as it represents a significant protective factor. In addition to legal income, the benefits include aspects such as increased self-confidence, greater belief in one's own abilities, or the feeling an individual is returning to society and is accepted by its members. Employment is also of indisputable importance in terms of establishing social contacts with the non-criminal population. Persisters' experience, however, shows that the problem is often not finding a job but rather keeping it. The loss of employment is then associated with frustration and an inability to repay debts or to cover everyday living costs, whereby crime often appears to be a more accessible source of funds in such a situation.

Within the framework of the expert questionnaire, we were able to map the views and experiences of 80 prison social workers, 153 Labour Office employees, 40 PMS office managers and 126 social curators. Given the requirement of the cooperating institutions, we focused on the area of employing individuals released from prison. The experience of our respondents indicates that only a few of these individuals have a real interest in finding a permanent and legal job. In fact, most experts believe this is not even half of released prisoners, with social curators expressing the least real interest in employment by these individuals and probation officers the highest.

Convicted offenders can express an interest in finding legal employment after release during their actual term of imprisonment. Prison social workers most often encounter an interest in enrolling in retraining courses or the desire to find out what vacancies are currently available on the labour market. Less often, prisoners try to contact their former employer, and in a few exceptional cases are interested in the possibility of retraining after their release.

In terms of the obstacles faced by released prisoners in their search for employment, all groups of experts consistently identified their record in the Criminal Register as the most serious obstacle. They also attach great importance to debts and debt enforcement proceedings that often reduce the motivation of released prisoners to seek legal work. Given that the minimum wage is similar to the amount of social benefits, they often choose to combine drawing these benefits with “moonlighting” or go straight back to criminal activity. A limiting factor for many released prisoners is also their inadequate work habits, a lack of qualifications, a lack of education and practice or an unwillingness to work. In some cases, housing and unsatisfactory family support are problems of growing importance that are largely accentuated by social curators. A smaller percentage of released prisoners are limited by shortcomings in social communication, the use or abuse of drugs, distrust towards institutions or health problems in their search for a job. Other obstacles or problems mentioned in additional comments included unrealistic perceptions of their own skills and their possible salary, financial illiteracy, a lack of independence, an inadequate sense of duty, financial pressure in the first month after release, stigmatisation and prejudice by employers, and also difficulty commuting to work in some regions.

We asked Labour Office employees whether individuals released from prison differed from other jobseekers. Their responses were not clear-cut, as 42% saw significant differences, while 50% did not. We also asked social curators the same question. In their case, 94% were aware of significant differences, which in addition to their criminal history, are particularly associated with a lack of work habits, frequent indebtedness, certain personality traits, a lack of personal support or low education and qualifications. It is clear that a record in the Criminal Register is by no means the only complication for jobseekers coming to the labour market after serving a prison sentence.

On the other hand, a record in the Criminal Register is the most frequent real reason why, according to experts, employers reject candidates who have been released from prison. In their opinion, concerns regarding possible problems, the employer’s distrust, a lack of work habits, an unwillingness to work or the unreliability of the individual are of less importance. Thus, a record in the Register seems to be perceived as a certain official

certificate of criminal activity, which subsequently plays a discriminatory role. Employers often resort to a universal and problem-free solution where the requirement of a clean criminal record can prevent potential difficulties with a given candidate.

Preparation of the released prisoner for entry onto the labour market is thus important while serving still the prison sentence itself. A relatively large proportion of respondents were reluctant to say to what extent Czech prisons fulfil this role. The opinions of the remaining respondents were more or less evenly divided between positive and negative assessments. In free comments, they had the opportunity to make their own suggestions on how the current system could be improved. The most frequent recommendations were increasing the rate of employment in prison by expanding the range of retraining courses and fields of education, intensifying cooperation with government and non-government support organisations and employers, increasing the motivation of prisoners (by increasing financial rewards for the performance of work during their sentence), developing special courses or programmes aimed at teaching the necessary skills and ensuring the smooth transition from prison to employment and daily life.

The Labour Office plays an important role in the employment of released prisoners. As with the issue of prisons, many respondents were unwilling to judge the degree to which it fulfils this role. We can probably understand this as a sign of weaker feedback or less mutual awareness of the activities of individual institutions involved in the whole system. However, social curators were the most critical of the work of the Labour Office, while positive and negative assessments among prison social workers and the managers of PMS offices were evident in more or less equal measure. In additional comments, recommendations were primarily aimed at Office staff taking a more individualised approach to candidates released from prison, in the spirit of more specific social work. It is also important to create enough adequate jobs for this group of clients, which could be achieved by increasing incentives for employers.

According to Labour Office employees, several measures that are currently used in relation to released prisoners as part of active employment policy can be identified as effective. The most effective in this sense is service for community, but “socially meaningful jobs” and retraining are also important, especially if linked to the promise of employment by a particular employer. In contrast, subsidies for conduction of business are of little import, because it is very difficult for a candidate with a record in the Criminal Register to obtain a trade licence. Subsidised jobs also play an important role in the system. Most Labour Office employees have had positive experience with them. With regard to their own recommendations for the improvement of current practice, Labour Office employees principally propose increasing the incentive for employers through various benefits (either by increasing the contribution for subsidised jobs or through tax cuts for employers), adjusting the conditions for using active employment policy instruments (especially by eliminating the condition for the duration of registration and its replacement with a criterion based on the fact this concerns a candidate who has been released from prison), widening the range of job opportunities, simplifying administration, as well as more specialised care for released prisoners, for example through mentoring.

A number of interesting suggestions were made on the basis of the last question of our questionnaire asking respondents to formulate concrete measures that would help improve the effectiveness of employment policy for released prisoners. Most respondents did. Often, proposals were aimed at improving the efficiency of the system for preparing prisoners for a return to normal life during their prison sentence, increasing the rate of employment in prisons (also on the basis of higher financial rewards), improving the range of retraining, education and advisory services, spotting specific job offers and employers who can offer released prisoners jobs or the introduction of quotas for employers and state-owned enterprises (an obligation to employ a certain number of released prisoners). Many respondents believe that released prisoners cannot do without specialised and individual support, which should ideally take the form of half-way houses, curator houses, probation houses or sheltered workshops. The principles of mentoring, which some respondents see as a way of providing the necessary help, but also monitoring released prisoners, can also be applied. Cooperation and networking among stakeholders, including non-profit organisations, needs to be improved and intensified, which could be achieved by, among other things, regular meetings of employees from the Labour Office, prisons, probation officers and social curators. Special attention, according to experts, needs to be devoted to cooperation with employers, as well as education of the public.

Experts are aware that the decisive factor for success on the labour market is usually the candidate's own motivation. Therefore, the state should also change the system of social benefits and financial evaluation of labour in the sense of increasing the minimum wage and reducing social benefits. According to some respondents, recipients of these benefits should be obliged to work (service for community), while those who refuse should have their benefits reduced or even totally removed. This, according to some experts, would also strengthen the released prisoner's belief that it is better to work. However, it is not possible to overlook the objective state of emergency in which some released prisoners find themselves immediately after leaving the prison gates. In this context, social curators, in particular, refer to the unfavourable situation regarding the extraordinary immediate assistance benefits which are in the competence of the Labour Office, and which the social curator, who knows the client and his circumstances well, cannot provide.

The subject of indebtedness and debt enforcement policy has been extensively mentioned, as these are issues that make the employment of individuals released from prison significantly more complicated. Due to debt enforcement proceedings, some released prisoners deliberately avoid legal work because they face high wage deductions. A number of respondents therefore proposed that a specific adaptation of relevant enforcement procedures be developed for this group of people, in particular in terms of adapting to the individual's financial possibilities or arranging repayments calendars. For some professions, respondents feel it would be worth considering regulating the requirement for a candidate to have a clean criminal record, and amending recommendations and conditions for applying some active employment policy instruments, particularly so that released prisoners can work immediately after serving their sentence. This could lead to the elimination of the condition for the duration of registration and the possibility of posting immediately after registration as a jobseeker.

A similar questionnaire was also completed by 12 RUBIKON Centre employees, who provide the programme evaluated in our research. They basically agreed with the other experts in their opinions and recommendations. However, their view provided a slightly different perspective on the obstacles facing released prisoners. Naturally, this was a more in-depth insight, perceived from the position of the released prisoner. However, the employees of this non-profit organisation see the way to a more effective solution in the creation of a comprehensive system of assistance and support, not just immediately after release, but in the form of continuous training and preparation while offenders are still in prison.

Our research confirmed that employment is of extraordinary importance for reflection on the factors leading to desistance. Helping to find people with a criminal history employment is undoubtedly one of the fundamental objectives of not only criminal, but also general social policy. At the same time, however, this is not just an objective, but also a means of effective intervention to reduce recidivism. A satisfactory employment relationship can become the impulse to finding or strengthening a new, non-criminal identity. In fact, the motivation and attitude of the offender in relation to offered job opportunities is so important that the relationship between employment and desistance does not work on the principle of cause and effect, but is much more complex.

Translated by: Presto

Citovaná literatura

- Agnew, R. (1992). Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency. *Criminology*, 47–87.
- Agnew, R. (1997). Stability and Change in Crime over the Life Course: A Strain Theory Explanation. V T. P. Thornberry, *Developmental Theories of Crime and Delinquency, Advances in Criminological Theory*. New Brunswick: Transaction.
- Balcar, K. (1996). *Dotazník osobní příčinné orientace. Pokyny k administraci, skórování a intepretaci*. Nepublikovaný rukopis.
- Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: W.H.Freeman.
- Braithwaite, J. (1989). *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burnett, R. (1992). *The dynamics of recidivism: summary report*. Oxford: University of Oxford.
- Burnett, R. (2004). To reoffend or not to reoffend? The ambivalence of convicted property offenders. V S. Maruna, & R. Immarigeon, *After Crime and Punishment: Pathways to Offender reintegration* (stránky 152–180). Cullompton: Willan Publishing.
- Côté, J. (1997). An empirical test of the identity capital model. *Journal of Adolescence*, 577–597.
- Cusson, M., & Pinsonneault, P. (1986). The decision to give up crime. V D. B. Cornish, & R. V. Clarke, *The Reasoning Criminal*. New York: Springer – Verlag.
- Davis, C., Bahr, S., & Ward, C. (2012). The process of offender reintegration: perceptions of what helps prisoners reenter society. *Criminology and Criminal Justice*, 446–469.
- Devlin, A., & Turney, B. (1999). *Going Straight: After Crime and Punishment*. Winchester: Waterside Press.
- Emirbayer, M., & Goodwin, J. (1994). Network analysis, culture and the problem of agency. *The American Journal of Sociology*, 1411–1454.
- Erikson, E. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Farrall, S. (2002). *Rethinking What Works with Offenders: Probation, Social Context and Desistance from Crime*. Cullompton: Willan Publishing.
- Farrall, S. (2004). Social capital and offender reintegration: making probation desistance focused. V S. Maruna, & R. Immarigeon, *After Crime and Punishment* (stránky 57–82). Cullompton: Willan Publishing.
- Farrall, S., & Bowling, B. (1999). Structuration, human development and desistance from crime. *British Journal of Criminology*, 253–267.
- Farrall, S., & Calverley, A. (2006). *Understanding desistance from crime*. Maidenhead: Open University Press.
- Farrington, D. (2008). *Integrated developmental and life-course theories on offending*. London: Transaction Publishers.
- Gadd, D., & Farrall, S. (2004). Criminal careers, desistance and subjectivity: interpreting men's narratives of change. *Theoretical Criminology*, 123–156.
- Giordano, P., Cernkovich, S., & Rudolph, J. (2002). Gender, crime and desistance: toward a theory of cognitive transformation. *American Journal of Sociology*, 990–1064.
- Giordano, P., Cernkovich, S., & Lowery, A. (2001). *Longitudinal follow-up of serious female offenders. Paper presented at the annual meetings of the American Society of Criminology*. Atlanta.
- Giordano, P., Schroeder, R., & Cernkovich, S. (2007). Emotions and crime over the life course: A neo-Meadian perspective on criminal continuity and change. *American Journal of Sociology*, 1603–1661.

- Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Graham, J., & Bowling, B. (1995). *Young People and Crime*. London: Home Office.
- Hájek, M., Havlík, M., & Nekvapil, J. (2014). Problém relevance v tematicky orientovaném biografickém interview: případ orálněhistorických životopisných rozhovorů. *Sociologický časopis*, 29–56.
- Healy, D. (2010). *The Dynamics of Desistance*. Cullompton: Willan Publishing.
- Healy, D., & O'Donnell, I. (2008). Calling time on crime: motivation, generativity and agency in irish probationers. *Probation Journal*, 25–38.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hubálek, M., & Zamboj, L. (2007). *Bezúhonnost a rovné zacházení na trhu práce*. Praha: Poradna pro občanství, občanská a lidská práva.
- Hubálek, M., & Zamboj, L. (2007). *Diskriminace v pracovní inzerci*. Praha: Poradna pro občanství, občanská a lidská práva.
- Hughes, M. (1998). Turning points in the lives of young inner-city men forgoing destructive criminal behaviors: A qualitative study. *Social Work Research*, 143–151.
- Huntley, R. (2012). Kdy může zaměstnavatel požadovat výpis z rejstříku trestů? *Právo a management*.
- Karabec, Z., Blatníková, Š., & Diblíková, S. (2004). *Dlouhodobé tresty odnětí svobody*. Praha: IKSP.
- Kazemian, L. (2007). Desistance from crime: theoretical, empirical, methodological, and policy consideration. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 5–27.
- King, S. (2014). *Desistance transitions and the impact of probation*. London: Routledge.
- Křivohlavý, J., Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (2016. Červenec 1993). *The General Self-Efficacy Scale (GSE)*. Načteno z <http://userpage.fu-berlin.de/~health/czec.htm>
- Laub, J., & Sampson, R. (2001). Understanding desistance from crime. *Crime and Justice*, 1–69.
- LeBel, T. P., Burnett, R., Maruna, S., & Bushway, S. (2008). The chicken and egg of subjective and social factors in desistance from crime. *European Journal of Criminology*, 131–159.
- Leibrich, J. (1994). What do offenders say about supervision and going straight. *Federal Probation*, 41–46.
- Longshore, D. (1998). Self-control and criminal opportunity: a prospective test of general theory of crime. *Social Problems*, 102–113.
- Ludwig, K., & Pittman, J. (1999). Adolescent pro-social values and self-efficacy in relation to delinquency, risky sexual behaviour and rug use. *Youth and Society*, 461–482.
- Maruna, S. (2001). *Making good: how ex-convicts reform and rebuilt their lives*. Washington: American Psychological Association.
- Maruna, S., & Farrall, S. (2004). Desistance from crime: a theoretical reformulation. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 171–194.
- Maruna, S., LeBell, T. P., Mitchell, N., & Naples, M. (2004). Pygmalion in the reintegration process: desistance from crime through the looking glass. *Psychology, Crime and Law*, 271–281.
- Maruna, S., Porter, L., & Carvalho, I. (2004). The Liverpool Desistance Study and probation practice: Opening the dialogue. *Probation Journal*, 221–232.
- McIvor, G., & Raynor, P. (2007). *Developments in Social Work with Offenders*. London: Jessica Kingsley Publishers.

- McIvor, G., Murray, C., & Jamieson, J. (2004). Desistance from crime: is it different from women and girls? V S. Maruna, & R. Immarigeon, *After Crime and Punishment: pathways to offender reintegration* (stránky 181–201). Cullompton: Willan Publishing.
- McNeill, F. (2000). Defining effective probation: frontline perspectives. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 382–397.
- McNeill, F., Farrall, S., Lightowler, C., & Maruna, S. (2012). *How and why people stop offending: discovering desistance*. Glasgow: Institute for Research and Innovation in Social Services.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Mlčoch, T. (2015). *Archetyp zraněného léčitele. Bakalářská diplomová práce*. Olomouc: Filozofická fakulta UP Olomouc.
- Moulisová, M. (2009). Věk a trestná činnost z pohledu vývojové kriminologie. *Kriminolistika*.
- Mráz, M., Hubálek, M., & Zamboj, L. (2016). *Trestní bezúhonnost v přístupu k zaměstnání*. Praha: Poradna pro občanství, občanská a lidská práva.
- Onuferová, M. (2016). *The Effect of Criminal Record on Employment Prospects: A Field Experiment. Bakalářská práce*. Praha: VŠE.
- Owens, B. (2009). Training and employment in an economic downturn: lessons from desistance studies. *Irish Probation Journal*, 49–65.
- Pager, D. (2003). The mark of criminal record. *American Journal of Sociology*, 937–975.
- Robinson, G., & Crow, I. (2009). *Offender rehabilitation: theory, research and practice*. London: Sage.
- Rozum, J., Jarkovská, L., & Kotulan, P. (2004). *Institut dohledu u podmíněného propuštění*. Praha: IKSP.
- Rozum, J., Kotulan, P., & Tomášek, J. (2008). *Účinnost dohledu u osob podmíněně propuštěných*. Praha: IKSP.
- Rumgay, J. (2004). Scripts for Safer Survival: Pathways Out of Female Crime. *Howard Journal of Criminal Justice*, 405–419.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (1993). *Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life*. London: Harvard University Press.
- Shapland, J., & Bottoms, A. (2011). Reflections on social values, offending and desistance among young adult recidivists. *Punishment and Society*, 256–282.
- Shilling, C. (1999). Towards an embodied understanding of the structure/agency relationship. *The British Journal of Sociology*, 543–562.
- Shover, N. (1996). *Great Pretenders: Pursuits And Careers Of Persistent Thieves*. Boulder: Westview Press.
- Scheinost, M., Háková, L., Rozum, J., Tomášek, J., & Vlach, J. (2014). *Sankční politika pohledem praxe*. Praha: IKSP.
- Scheinost, M., Háková, L., Rozum, J., Tomášek, J., & Vlach, J. (2015). *Trestní sankce – jejich uplatňování, vliv na recidivu a mediální obraz v televizním zpravodajství*. Praha: IKSP.
- Skardhamar, T., & Savolainen, J. (2012). *Does employment contribute to desistance?* Oslo: Statistic Norway.
- Skardhamar, T., & Telle, K. (2009). *Life after prison: the relationship between employment and re-incarceration*. Oslo: Statistic Norway.
- Soothill, K., Fitzpatrick, C., & Francie, B. (2009). *Understanding Criminal Careers*. Cullompton: Willan Publishing.

- Squire, C. (2008). Experience-centred and culturally-oriented approaches to narrative. V M. Andrewa, C. Squire, & M. Tmboukou, *Doing Narrative Research*. London: Sage Publications.
- Svoboda, M. (1999). *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha : Portál.
- Tomášek, J., Diblíková, S., & Scheinost, M. (2016). *Probace jako efektivní nástroj snižování recidivy*. Praha: IKSP.
- Tripodi, S. J., Kim, J. S., & Bender, K. (2010). Is employment associated with reduced recidivism? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 706–720.
- Uggen, C. (2000). Work as a turning point in the life course of criminals: a duration model of age, employment, and recidivism. *American Sociological Review*, 529–546.
- Urbánek, T., & Čermák, I. (1997). Vliv Self-efficacy na agresi a deprese u dětí. *Československá psychologie*, 193–199.
- Vennard, J., & Hedderman, C. (2009). Helping offenders into employment. *Criminology and Criminal Justice*, 225–245.
- Veszelei, L. (2015). *Studie k problematice rovného zacházení*. Praha: RUBIKON Centrum.
- Ward, T., & Maruna, S. (2007). *Rehabilitation*. Abington: Routledge.
- Weaver, B. (2016). *Offending and desistance*. Abington: Routledge.
- Wright, J. P., & Cullen, F. T. (2004). Employment, peers, and life-course transition. *Justice Quarterly*, 183–205.
- Zamble, E., & Porporino, F. (1988). *Coping, Behaviour and Adaption in Prison Inmates*. New York: Springer-Verlag.
- Zamble, R., & Quinsey, V. (1997). *The Criminal Recidivism Process*. Cambridge: Cambridge University Press.

Přílohy

Příloha 1: Dotazník pro vedoucí probačních středisek

1. Kolik osob propuštěných z výkonu trestu jste evidovali na Vašem pracovišti v uplynulém kalendářním roce (tj. v období od 1. 1. 2015–31. 12. 2015)?
2. Tématem výzkumu je uplatnění osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody na trhu práce. Zkuste, prosím, na základě svých zkušeností odhadnout, kolik procent z osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody (dále též VTOS) má skutečný zájem najít si stále a legální zaměstnání: ... %
3. Uvedte prosím (zaškrtnutím příslušné varianty u každého z výroků), pro jak velkou část z osob propuštěných z VTOS jsou podle Vašich zkušeností překážkou nalezení práce následující jevy:

	Pro všechny	Pro větší část	Pro menší část	Pro nikoho	Nedovedu posoudit
Nedostatečné rodinné zázemí					
Nezajištěné bydlení					
Nedůvěra v instituce (včetně úřadu práce)					
Nedostatky v sociální komunikaci					
Nedostatečné vzdělání					
Chybějící odborná kvalifikace					
Nedostatečná praxe					
Nedostatečné pracovní návyky					
Neochota pracovat					
Záznam v rejstříku trestů					
Zadluženost (exekuce, dluhy, ztráta motivace z důvodu nízkého legálního příjmu)					
Zdravotní problémy					
Nadužívání alkoholu					
Užívání nealkoholových drog					

Jsou ještě nějaké další překážky, jimž propuštění při hledání práce čelí? Uvedte prosím:

4. Jaký je dle Vašich zkušeností nejčastější skutečný důvod, proč zaměstnavatel nepřijme uchazeče propuštěného z VTOS do pracovního poměru?

5. Uvedte prosím, v jakých oborech nejčastěji najdou osoby propuštěné z VTOS práci (např. technické služby, zemědělství, stavebnictví apod.):
6. Propuštění z VTOS by se na vstup na pracovní trh měli v ideálním případě připravovat již během výkonu trestu.

a. Děje se tak podle Vás v současné době ve věznicích?

Ano	Ne	Nedovedu posoudit
-----	----	-------------------

b. Způsob, jak se tak děje v našich věznicích, je podle Vás:

Zcela vyhovující	Spíše vyhovující	Spíše nevhovující	Zcela nevhovující	Nedovedu posoudit
------------------	------------------	-------------------	-------------------	-------------------

Pokud v tomto způsobu vidíte určité rezervy, v čem by se podle Vás měl zlepšit? Uvedte prosím:

7. Někteří propuštění z VTOS se o práci ucházejí prostřednictvím úřadu práce. Způsob, jak jeho pracovníci jejich situaci řeší, je podle Vás (pokud nedokážete posoudit, nevyplňujte):

Zcela vyhovující	Spíše vyhovující	Spíše nevhovující	Zcela nevhovující	Nedovedu posoudit
------------------	------------------	-------------------	-------------------	-------------------

Pokud v tomto způsobu vidíte určité rezervy, v čem by se podle Vás měl zlepšit? Uvedte prosím:

8. Zaměříme-li se na politiku zaměstnávání osob propuštěných z VTOS v obecnější rovině, jaká konkrétní opatření byste doporučil k jejímu zefektivnění? Uvedte prosím:

Nyní Vás ještě poprosíme o vyplnění následujících dat, která poslouží pro hromadné statistické zpracování:

Pohlaví: muž žena
(nehodící se škrtněte)

Váš věk: let

Délka praxe na pozici probačního úředníka: let

Děkujeme za spolupráci na výzkumu!

Příloha 2: Dotazník pro vězeňské sociální pracovníky

1. Tématem našeho výzkumu je uplatnění osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody (dále též VTOS) na trhu práce. Zkuste, prosím, na základě svých zkušeností odhadnout, kolik procent z osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody má skutečný zájem najít si stále a legální zaměstnání: %
2. Odsouzený se může o možnost zaměstnání po propuštění zajímat již během výkonu trestu. Uveďte prosím na základě Vašich zkušeností, jak často se u vězňů osob s následující situací setkáváte (zaškrtnutím příslušné varianty u každého z výroků):

	Velmi často	Docela často	Spíše výjimečně	Nikdy
Snaží se kontaktovat bývalého zaměstnavatele				
Usilují o zařazení do rekvalifikačního kurzu již v průběhu výkonu trestu				
Projevují zájem o možnost rekvalifikace po propuštění				
Zajímají se o to, jaká volná místa se na trhu práce aktuálně nabízejí				

3. Uveďte prosím (opět zaškrtnutím příslušné varianty u každého z výroků), pro jak velkou část z osob propouštěných z VTOS, jsou podle Vás překážkou nalezení práce následující jevy:

	Pro všechny	Pro větší část	Pro menší část	Pro nikoho	Nedovedu posoudit
Nedostatečné rodinné zázemí					
Nezajištěné bydlení					
Nedůvěra v instituce (včetně úřadu práce)					
Nedostatky v sociální komunikaci					
Nedostatečné vzdělání					
Chybějící odborná kvalifikace					
Nedostatečná praxe					
Nedostatečné pracovní návyky					
Neochota pracovat					
Záznam v rejstříku trestů					
Zadluženost (exekuce, dluhy, ztráta motivace z důvodu nízkého legálního příjmu)					
Zdravotní problémy					
Nadužívání alkoholu					
Užívání nealkoholových drog					

Jsou ještě nějaké další překážky, jimž propuštění při hledání práce čelí? Uveďte prosím:

4. Jaké jsou dle Vašich zkušeností nejčastější skutečné důvody, proč zaměstnavatel nepřijme uchazeče propuštěného z VTOS do pracovního poměru?
5. Uveďte prosím, v jakých oborech nejčastěji najdou osoby odsouzené k VTOS práci (např. technické služby, zemědělství, stavebnictví apod.):
6. Způsob, jak věznic připravují odsouzené na vstup na pracovní trh po propuštění, je podle Vás: (zakroužkujte, prosím, Vámi zvolenou možnost)

Zcela vyhovující	Spíše vyhovující	Spíše nevyhovující	Zcela nevyhovující	Nedovedu posoudit
------------------	------------------	--------------------	--------------------	-------------------

Pokud v tomto způsobu vidíte určité rezervy, v čem by se podle Vás měl zlepšit? Uveďte prosím:

7. Někteří propuštění z VTOS se o práci ucházejí prostřednictvím úřadu práce. Způsob, jak jeho pracovníci jejich situaci řeší, je podle: (zakroužkujte, prosím, Vámi zvolenou variantu)

Zcela vyhovující	Spíše vyhovující	Spíše nevyhovující	Zcela nevyhovující	Nedovedu posoudit
------------------	------------------	--------------------	--------------------	-------------------

Pokud v tomto způsobu vidíte určité rezervy, v čem by se podle Vás měl zlepšit? Uveďte prosím:

8. Zaměříme-li se na politiku zaměstnávání osob propuštěných z vězení v obecnější rovině, jaká konkrétní opatření byste doporučil k jejímu zefektivnění? Uveďte prosím:

Nyní Vás ještě poprosíme o vyplnění následujících dat, která poslouží pro hromadné statistické zpracování:

Pohlaví: muž žena
(nehodící se škrtněte)

Váš věk: let

Délka praxe na pozici probačního úředníka: let

Děkujeme za spolupráci na výzkumu!

Příloha 3: Dotazník pro sociální kurátory

1. Tématem našeho výzkumu je uplatnění osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody na trhu práce. Zkuste, prosím, na základě svých zkušeností odhadnout, kolik procent z osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody (dále též VTOS) měla v minulém kalendářním roce (tj. v období 1. 1. 2015–31. 12. 2015) skutečný zájem najít si stále a legální zaměstnání: %
2. Jaké jsou, dle Vašich zkušeností, charakteristické odlišnosti osob propuštěných z VTOS od ostatní populace, které jim ztěžují hledání zaměstnání?
3. Uvedte prosím (zaškrtnutím příslušné varianty u každého z výroků), pro jak velkou část z osob propuštěných z VTOS jsou podle Vašich zkušeností překážkou nalezení práce následující jevy:

	Pro všechny propuštěné	Pro většinu propuštěných	Pro menší část propuštěných	Pro nikoho z propuštěných	Nedovedu posoudit
Nedostatečné rodinné zázemí					
Nezajištěné bydlení					
Nedůvěra v instituce (včetně úřadu práce)					
Nedostatky v sociální komunikaci					
Nedostatečné vzdělání					
Chybějící odborná kvalifikace					
Nedostatečná praxe					
Nedostatečné pracovní návyky					
Neochota pracovat					
Záznam v rejstříku trestů					
Zadluženost (exekuce, dluhy, ztráta motivace z důvodu nízkého legálního příjmu)					
Zdravotní problémy					
Nadužívání alkoholu					
Užívání nealkoholových drogách					

Jsou ještě nějaké další překážky, jimž propuštění při hledání práce čelí? Uvedte prosím:

4. Jaký je dle Vašich zkušeností nejčastější skutečný důvod, proč zaměstnavatel nepřijme uchazeče propuštěného z VTOS do pracovního poměru?

5. Uvedte prosím, v jakých oborech nejčastěji najdou osoby propuštěné z VTOS práci (např. technické služby, zemědělství, stavebnictví apod.):
6. Propuštění z VTOS by se na vstup na pracovní trh měli v ideálním případě připravovat již během výkonu trestu.

a. Děje se tak podle Vás v současné době ve věznicích?

Ano	Ne	Nedovedu posoudit
-----	----	-------------------

b. Způsob, jak se tak děje v našich věznicích, je podle Vás:

Zcela vyhovující	Spíše vyhovující	Spíše nevyhovující	Zcela nevyhovující	Nedovedu posoudit
------------------	------------------	--------------------	--------------------	-------------------

Pokud v tomto způsobu vidíte určité rezervy, v čem by se podle Vás měl zlepšit? Uvedte prosím:

7. Někteří propuštění z VTOS se o práci ucházejí prostřednictvím úřadu práce. Způsob, jak jeho pracovníci jejich situaci řeší, je podle Vás:

Zcela vyhovující	Spíše vyhovující	Spíše nevyhovující	Zcela nevyhovující	Nedovedu posoudit
------------------	------------------	--------------------	--------------------	-------------------

Pokud v tomto způsobu vidíte určité rezervy, v čem by se podle Vás měl zlepšit? Uvedte prosím:

8. Zaměříme-li se na politiku zaměstnávání osob propuštěných z VTOS v obecnější rovině, jaká konkrétní opatření byste doporučil k jejímu zefektivnění? Uvedte prosím:

Nyní Vás ještě poprosíme o vyplnění následujících dat, která poslouží pro hromadné statistické zpracování:

Pohlaví: muž žena
(nehodící se škrtněte)

Váš věk: let

Délka praxe na pozici probačního úředníka: let

Část Vašeho pracovního úvazku, kterou představuje práce sociálního kurátora:

Děkujeme za spolupráci na výzkumu!

Příloha 4: Dotazník pro pracovníky Úřadu práce

1. Kolik osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody (dále též VTOS) se podle Vašeho odhadu v průměru registruje ročně v evidenci uchazečů o zaměstnání na Vašem pracovišti?
2. Zkuste, prosím, na základě svých zkušeností odhadnout, kolik procent z osob propuštěných z VTOS registrovaných v evidenci uchazečů o zaměstnání na Vašem pracovišti má skutečný zájem najít si stále a legální zaměstnání: ... %
3. Uveďte prosím (zaškrtnutím příslušné varianty u každého z výroků), pro jak velkou část z osob propuštěných z VTOS evidovaných mezi uchazeči o zaměstnání jsou podle Vašich zkušeností překážkou nalezení práce následující jevy:

	Pro všechny	Pro větší část	Pro menší část	Pro nikoho	Nedovedu posoudit
Nedostatečné rodinné zázemí					
Nezajištěné bydlení					
Nedůvěra v instituce (včetně úřadu práce)					
Nedostatky v sociální komunikaci					
Nedostatečné vzdělání					
Chybějící odborná kvalifikace					
Nedostatečná praxe					
Nedostatečné pracovní návyky					
Neochota pracovat					
Záznam v rejstříku trestů					
Zadluženost (exekuce, dluhy, ztráta motivace z důvodu nízkého legálního příjmu)					
Zdravotní problémy					
Nadužívání alkoholu					
Užívání nealkoholových drog					

Jsou ještě nějaké další překážky, jimž propuštění při hledání práce čelí? Uveďte prosím:

4. Liší se podle Vás evidovaní uchazeči propuštění z VTOS od ostatních netrestaných evidovaných uchazečů o práci (zaškrtněte, prosím, Vámi zvolenou možnost)?

Liší se naprosto	Spíše se liší	Spíše se neliší	Neliší se vůbec	Nedovedu posoudit
------------------	---------------	-----------------	-----------------	-------------------

Pokud se podle Vás tyto dvě skupiny uchazečů liší, uveďte, prosím, odlišnosti, které považujete za nejvýznamnější (maximálně 3 rozdíly).

5. Jaký je dle Vašeho názoru nejčastější **skutečný** důvod, proč zaměstnavatel nepřijme uchazeče propuštěného z VTOS do pracovního poměru?

6. Uveďte prosím, v jakých oborech nejčastěji najdou uchazeči propuštění z VTOS práci (dle kategorizace ÚP)?

7. Pokud se podaří osobě propuštěné z VTOS najít zaměstnání a ona se během období tří měsíců vrací zpět do evidence (z důvodu propuštění ze zaměstnání ve zkušební době), jak často se jedná o následující důvody? (zaškrtněte, prosím, Vámi zvolenou možnost)

	Velmi často	Docela často	Spíše výjimečně	Prakticky nikdy	Nedovedu posoudit
Nedostatečné pracovní návyky					
Neplnění pracovních povinností					
Nedostatečná schopnost zapadnout do pracovního kolektivu (konflikty na pracovišti)					
Trestná činnost páchaná přímo na pracovišti					
Četné absence					
Negativní postoje ostatních zaměstnanců k propuštěnému					
Nízké finanční ohodnocení					
Fyzická náročnost práce					

Nevyhovují-li podle Vás varianty uvedené v tabulce, uveďte prosím, které důvody jsou podle Vás nejčastější:

8. Propuštění z VTOS by se na vstup na pracovní trh měli v ideálním případě připravovat již během výkonu trestu.

a. Děje se tak podle Vás v současné době ve věznicích?

Ano	Ne	Nedovedu posoudit
-----	----	-------------------

b. Způsob, jak se tak děje v našich věznicích, je podle Vás:

Zcela vyhovující	Spíše vyhovující	Spíše nevyhovující	Zcela nevyhovující	Nedovedu posoudit
------------------	------------------	--------------------	--------------------	-------------------

Pokud v tomto způsobu vidíte určité rezervy, v čem by se podle Vás měl zlepšit?
Uveďte prosím:

9. Jaké jsou Vaše zkušenosti se zaměstnáváním osob propuštěných z VTOS prostřednictvím systému dotovaných míst? (zakroužkujte prosím některou z možností)

Velmi dobré	Spíše dobré	Spíše špatné	Velmi špatné	Nedovedu posoudit
-------------	-------------	--------------	--------------	-------------------

Je něco, co by se v systému dotovaných míst z hlediska jejich účinnosti při nalézání pracovních míst pro uchazeče po návratu z VTOS mělo zlepšit? Uveďte prosím:

10. Které z nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti považujete za funkční (účinné) pro potřeby uplatnění osob propuštěných z VTOS na trhu práce?

A který (které) naopak za zcela neúčinný?

11. Zaměříme-li se na politiku zaměstnávání osob propuštěných z vězení v obecnější rovině, jaká konkrétní opatření byste doporučil k jejímu zefektivnění? Uveďte prosím:

Nyní Vás ještě poprosíme o vyplnění následujících dat, která poslouží pro hromadné statistické zpracování:

Pohlaví: muž žena
(nehodící se škrtněte)

Váš věk: let

Délka praxe na pozici probačního úředníka: let

Děkujeme za spolupráci na výzkumu!

Příloha 5: Dotazník pro pracovníky RUBIKON Centra

1. Tématem našeho výzkumu je uplatnění osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody na trhu práce. Zkuste, prosím, na základě svých zkušeností odhadnout, kolik procent z osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody (dále též VTOS) se kterými se setkáváte, má skutečný zájem najít si stále a legální zaměstnání: ... %

1a. Pracujete-li rovněž s osobami dosouzenými ještě před propuštěním z VTOS, můžete prosím odhadnout, kolik z nich má zájem najít si po propuštění stále legální zaměstnání: ... %

2. Liší se podle Vás propuštění z VTOS od ostatní populace (zaškrtněte, prosím, Vámi zvolenou možnost)?

Liší se naprosto	Spíše se liší	Spíše se neliší	Neliší se vůbec	Nedovedu posoudit
------------------	---------------	-----------------	-----------------	-------------------

2a. Jaké jsou, dle Vašich zkušeností, charakteristické odlišnosti osob propuštěných z VTOS od ostatních netrestaných osob, které jim ztěžují hledání zaměstnání?

3. Uveďte prosím (zaškrtnutím příslušné varianty u každého z výroků), pro jak velkou část z osob propuštěných z VTOS jsou podle Vašich zkušeností překážkou nalezení práce následující jevy:

	Pro všechny propuštěné	Pro většinu propuštěných	Pro menší část propuštěných	Pro nikoho z propuštěných	Nedovedu posoudit
Nedostatečné rodinné zázemí					
Nezajištěné bydlení					
Nedůvěra v instituce (včetně úřadu práce)					
Nedostatky v sociální komunikaci					
Nedostatečné vzdělání					
Chybějící odborná kvalifikace					
Nedostatečná praxe					
Nedostatečné pracovní návyky					
Neochota pracovat					
Záznam v rejstříku trestů					
Zadluženost (exekuce, dluhy, ztráta motivace z důvodu nízkého legálního příjmu)					
Zdravotní problémy					
Nadužívání alkoholu					
Užívání nealkoholových drogách					

Jsou ještě nějaké další překážky, jimž propuštění při hledání práce čelí? Uveďte prosím:

4. Jaký je dle Vašich zkušeností nejčastější skutečný důvod, proč zaměstnavatel nepřijme uchazeče propuštěného z VTOS do pracovního poměru?

5. Uveďte prosím, v jakých oborech nejčastěji najdou osoby propuštěné z VTOS práci (např. technické služby, zemědělství, stavebnictví apod.):

7. Propuštění z VTOS by se na vstup na pracovní trh měli v ideálním případě připravovat již během výkonu trestu. Způsob, jak věznice připravují odsouzené na vstup na pracovní trh po propuštění, je podle Vás: (zakroužkujte, prosím, Vámi zvolenou možnost)

Zcela vyhovující	Spíše vyhovující	Spíše nevyhovující	Zcela nevyhovující	Nedovedu posoudit
------------------	------------------	--------------------	--------------------	-------------------

Pokud v tomto způsobu vidíte určité rezervy, v čem by se podle Vás měl zlepšit? Uveďte prosím:

7. Někteří propuštění z VTOS se o práci ucházejí prostřednictvím úřadu práce. Způsob, jak jeho pracovníci jejich situaci řeší, je podle Vás:

Zcela vyhovující	Spíše vyhovující	Spíše nevyhovující	Zcela nevyhovující	Nedovedu posoudit
------------------	------------------	--------------------	--------------------	-------------------

Pokud v tomto způsobu vidíte určité rezervy, v čem by se podle Vás měl zlepšit? Uveďte prosím:

8. Zaměříme-li se na politiku zaměstnávání osob propuštěných z VTOS v obecnější rovině, jaká konkrétní opatření byste doporučil/a k jejímu zefektivnění? Uveďte prosím:

Nyní Vás ještě poprosíme o vyplnění následujících dat, která poslouží pro hromadné statistické zpracování:

Pohlaví: muž žena
(nehodící se škrtněte)

Váš věk: let

Délka praxe na pozici probačního úředníka: let

Děkujeme za spolupráci na výzkumu!

Přehled titulů vydaných v edici Institutu pro kriminologii a sociální prevenci od roku 2012

Ediční řada Studie:

2017

- 440 Zeman, P. (ed.) *Research on Crime and Criminal Justice in the Czech Republic (selected results of research activities of IKSP in the years 2012–2015).*

2016

- 431 Blatníková, Š., Faridová, P., Vranka, M. *Kriminální styly myšlení: Inventář PICT-cz.*
432 Marešová, A., Biedermanová, E., Rozum, J., Tamchyna, M. & Zhřivalová, P. *Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody – kriminologická analýza.*
433 Blatníková, Š. *Nebezpečnost a násilí ve vězeňském prostředí.*
435 Holas, J., Krulichová, E., Háková, L., Scheinost, M. *Regionální kriminalita a její odraz v kvalitě života obyvatel.*
437 Diblíková, S., Cejp, M., Štefunková, M., Smejkal, V. & Martinková, M. *Analýza trendů kriminality v České republice v roce 2015.*
438 Tomášek, J., Diblíková, S. & Scheinost, M. *Probace jako efektivní nástroj snižování recidivy.*
439 Rozum, J., Tomášek, J., Vlach, J. & Háková, L. *Efektivita trestní politiky z pohledu recidivy.*

2015

- 423 Scheinost, M., Háková, L., Rozum, J., Tomášek, J. & Vlach, J. *Trestní sankce – jejich uplatňování, vliv na recidivu a mediální obraz v televizním zpravodajství. (Teoretické a trestněpolitické aspekty reformy trestního práva v oblasti trestních sankcí III.).*
424 Marešová, A., Havel, R., Martinková, M. & Tamchyna, M. *Násilná kriminalita v nejjisté době.*
425 Marešová, A., Biedermanová, E., Diblíková, S., Požár, J. & Martinková, M. *Analýza trendů kriminality v ČR v roce 2014.*
426 Zeman, P., Štefunková, M. & Trávníčková, I. *Drogová kriminalita a trestní zákoník.*
427 Večerka, K. & Štěchová, M. *Preventivní praxe po novelizaci zákona o sociálně-právní ochraně dětí.*
428 Blatníková, Š., Faridová, P. & Zeman, P. *Znásilnění v ČR – trestné činy a odsouzení pachatelé.*
429 Scheinost, M., Válková, H., (eds.) *Sankční politika a její uplatňování. (Teoretické a trestněpolitické aspekty reformy trestního práva v oblasti trestních sankcí IV.).*
430 Cejp, M., Blatníková, Š., Háková, L., Holas, J., Trávníčková, I. & Vlach, J. *Společenské zdroje vývoje organizovaného zločinu.*
422 Škvain, P. *Zabezpečovací detence z pohledu vybraných zahraničních právních úprav.*

2014

- 414 Martinková, M., Slavětinský, V. & Vlach, J. *Vybrané problémy z oblasti domácího násilí v ČR.*
415 Štěchová, M. & Večerka, K. *Systémový přístup k prevenci kriminality mládeže.*
417 Marešová, A., Cejp, M., Holas, J., Martinková, M. & Rozum, J. *Analýza trendů kriminality v roce 2013.*

- 418 Blatníková, Š., Faridová, P. & Zeman, P. *Násilná sexuální kriminalita – téma pro experty i veřejnost.*
- 419 Scheinost, M., Háková, L., Rozum, J., Tomášek, J. & Vlach, J. *Sankční politika pohledem praxe. (Teoretické a trestněpolitické aspekty reformy trestního práva v oblasti trestních sankcí II.).*

2013

- 403 Košťál, J. *Vybrané metody vícerozměrné statistiky. (Vybrané metody kriminologického výzkumu – svazek 4).*
- 404 Pojman, P. *Ruský a ukrajinský organizovaný zločin.*
- 405 Tomášek, J. *Self-reportové studie kriminálního chování. (Vybrané metody kriminologického výzkumu – svazek 5).*
- 406 Holas, J. *Politický radikalismus a mládež.*
- 408 Zeman, P., Diblíková, S., Slavětinský, V. & Štefunková, M. *Zkrácené formy trestního řízení – možnosti a limity.*
- 410 Scheinost, M., a kol. *Trestní sankce a jejich odraz v praxi, tisku a v názorech veřejnosti. (Teoretické a trestněpolitické aspekty reformy trestního práva v oblasti trestních sankcí I.).*
- 411 Marešová, A., Cejp, M., Holas, J., Kuchařík, K., Martinková, M. & Scheinost, M. *Analýza trendů kriminality v roce 2012.*
- 412 Holas, J. & Večerka, K. *Stát a občan v prevenci kriminality.*

2012

- 397 Cejp, M. (ed.) *Selected Results of Research Activities of ICSP in the Years 2008–2011.*
- 398 Marešová, A., Cejp, M., Martinková, M., Tomášek, J., Vlach, J. & Zeman, P. *Crime in the Czech Republic in 2010.*
- 399 Večerka, K. *Mládež o kriminalitě a etice každodennosti.*
- 402 Marešová, A., Biedermanová, E., Cejp, M., Holas, J., Martinková, M. & Tomášek, J. *Analýza trendů kriminality v roce 2011.*

Ediční řada Prameny:

2016

- 434 Heiskanen, M., Aebi, M. E., van der Brugge, W., Jehle, J.-M. *Evidence alternativních trestů a zjišťování míry atrice. Metodologická studie komparativních dat v Evropě.*
- 436 *13. kongres OSN o prevenci kriminality a trestní justici. Dauhá, Katar, 12.–19. dubna 2015*

2015

- 420 Francis, B., Humphreys, L., Kirby, S. & Soothill, K. *Kriminální kariéra v organizovaném zločinu.*
- 421 Mendel, R. A. *Mládeži nepřístupno. Argumenty pro snižování počtu odnětí svobody u mladistvých.*

2014

- 416 Benes, M. & Astbury, B. (eds.) *Problémy trestního soudnictví: evaluace programů, prevence kriminality, strach z kriminality a recidiva – pohledem australských kriminologů.*

2013

- 407 United Nations Office on Drugs and Crime *Odhad nezákonných finančních toků plynoucích z obchodu s drogami a jiného nadnárodního organizovaného zločinu.*
- 409 United Nations Office on Drugs and Crime *Světová zpráva o obchodování s lidmi 2012.*
- 413 European Forum for Urban Security *Pouliční násilí v EU: Skupiny mladistvých a násilí na veřejnosti.*

2012

- 395 Cejp, M. (ed.) *Britské strategické dokumenty k prevenci a potírání závažné trestné činnosti.*
- 396 Goodey, J. & Aromaa, K. (eds.) *Trestné činy z nenávisti (příspěvky ze Stockholmského kriminologického sympozia 2006 a 2007).*
- 400 Marešová, A. (ed.) *Trendy kriminality ve světě a nové problémy a reakce v oblasti prevence kriminality a trestní justice.*
- 401 Diblíková, S. (ed.) *Rada Evropy a International Juvenile Justice Observatory k soudnictví nad mládeží.*

Plné texty všech titulů, publikovaných v edici Institutu pro kriminologii a sociální prevenci od roku 2000, jsou volně dostupné na webu IKSP www.kriminologie.cz v sekci Publikace.

Zaměstnání jako faktor desistence

Autoři: Jan Tomášek
Petra Faridová
Zuzana Kostelníková
Hana Přesličková
Jan Rozum
Petra Zhřivalová

Vydavatel: Institut pro kriminologii a sociální prevenci
Nám. 14. října 12, Praha 5

Určeno: Pro odbornou veřejnost

Sazba: Lukáš Pracný, sazbaknih.cz

Tisk: Reprocentrum, a. s., Blansko

Dáno do tisku: září 2017

Vydání: první

Náklad: 220 ks

